చ॥ పురుషులకెల్లదక్షిణతముఖ్యముగావున నీవుసత్యవా
క్సరణినిఁజూపఁగోపపడ, సంశయమున్విడినాదువాక్కును
స్థిరమనినమ్మిసత్యముగఁ జెప్పుము నాప్రియవృత్తమెల్లనో
నరసుడ మోసగించుటకుఁ జాలినదాననె, నీవెఱుంగవే॥ ౨౩.

అర్థము.—పూరుషాణాం = పురుషులకు, దాక్షిణ్యంహి = దక్షిణనాయకత్వమే, అజస్రం = మిక్కిలి, ప్రవిదితగుణః = ప్రసిద్ధమైనగుణము, (అందుకని) త్వదృతకథనాత్ = నీవుసత్యముచెప్పుటవలన, మాశుస్యేయం = శంకింపను, ప్రత్యయాత్ = విశ్వాసమువలన, మామకీనె = నాదయిన, సల్లాపే = మాటయందు, గళితవిశయః = పోయినసంశయముగలవాఁడవై, సత్యమేవ = యథార్థమునే, అనుయాతః = అనుసరించినవాడవై, సకలాం = సమస్తమయిన, తస్య = నాప్రియునియొక్క, అవస్థాం = స్థితిని, కథయ = చెప్పుమా. అస్మి = నేను, వంచనీయా = వంచింపతగినదానను, నాస్మి = కాను.

తాత్పర్యము.—పురుషులకు దక్షిణనాయకత్వము-అనగా నుదారస్వభావము వహించుట మిగుల ప్రశంసనీయము. అందువలన నీవు నేనేమియనుకొందునోయని సంశయింపక యథార్థముగనే యతని వృత్తాంతమును, నన్ను మోసపుచ్చక చెప్పుము.

యక్షుఁడు తనమాటయందు తనభార్యకు నమ్మకము గలుగుటకుగాను "త్వమపిశయనేకంతలగ్నాపురామె" ఇత్యాది శ్లోకముల తమరహస్యవృత్తాంతమును చెప్పుమని మేఘునితో చెప్పియుంచెను. ఆయక్షుఁడూహించినట్లుగనే, యీయక్షియు నట్టిరహస్యవృత్తాంతము నిదర్శనముగ కోరియే యిట్లనుచున్నట్లు కనుపట్టుచున్నది "దాక్షిణ్యం" "తుల్యోనేకత్రదక్షిణః" అని పలువురు స్త్రీలయందు సమానభావముతో మెలఁగువాఁడు దక్షిణుఁడు. అట్టివాడు మిగుల నౌదార్యముగలవాడు కావలయు. తనభర్త యట్టివాడని తెలిసికొనినది గనుకనే, వానివర్తన మెట్టిదైనను తనకు సంతోషముఁ జేయునని చెప్పినది.

శ్లో॥ తత్స్నేహార్ద్రప్రవిమలమనాజీవితేశస్యవార్తాం
శంసేదానీమితరవనితా సంగరూపాంచ కామం
అస్మచ్చేతస్సమమఖిలతో వ్యక్తిభేదేపికీదృ
గ్వాస్యాత్తస్యాభిలషితమిదం సాధుపీయూషమేవ ॥

చ॥ వరుపయినీకుఁగల్గుహితభావవి నిర్మలచిత్తవృత్తితోఁ
బరవనితానురాగమున, భాసిలియున్ననుగచ్చరిత్రముఁ
వెఱవక చెప్పుమా ప్రియునివృత్తము మాకును, మేను భిన్నమై
వఱలినఁజిత్తమొక్కటియె, వానిప్రియంబె సుధారసంబగుఁ ౨౮

అర్థము.—తత్స్నేహార్ద్రప్రవిమలమనాః = వానిస్నేహముచేనిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడవై, ఇతరవనితాసంగరూపాంచ = అన్యస్త్రీసంభోగరూపమైనటువంటియు, జీవితేశస్య = భర్తయొక్క, వార్తాం = కథను, ఇదానీం = ఇప్పుడు, కామం = యథేచ్ఛముగ, శంస = చెప్పుము, వ్యక్తిభేదేపి = శరీరములువేరైనప్పటికి, అస్మచ్చేతః = మామనస్సు, అఖిలతః = అన్నివిషయములను సమం = ఒక్కటియే. తస్య = వానియొక్క, అభిలషితం = కోరిక, కీదృగ్వాస్యాత్ = ఎట్టిదేనికానిమ్ము, ఇదం = ఇది, సాధు = యోగ్యమైన, పీయూషమేవ = అమృతమువంటిదె యగును.

తాత్పర్యము. అతనిస్నేహముచేత నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడవుగనుక, నన్యస్త్రీసంగరూపమైనను సరె యతని వృత్తాంతమును యథేచ్ఛగాఁ జెప్పఁగలిగియుందువు. మేము రెండురూపములు ధరించియుండినను ప్రతికార్యమందును మామనస్సొక్కటియె. అతఁడెట్టికోరిక కోరిచేసినను ఆపని మాప్రస్తుతావస్థయందమృతతుల్యమే యగుఁగాని, కోపకారణంబుగా నేరదు.

శ్లో॥ వ్యాధిగ్రస్తప్రకృతివికలస్స్యామధిస్తిక్తరూపా
పథ్యాదత్తేహిప్రకృతిమహితానంమ్రాతాశేషజాడ్యా
తస్మాదన్యప్రకృతి విరసంచాపివృత్తంమనోజ్ఞం
తస్యస్యాదిత్య విరతమహంసాధువృత్తంహిమన్యే ॥

చం॥ కటువుగనున్న రోగికి సుఖంబొనరించును మందు సం
కటములనెల్లఁ బాపి యిటు, కాంతు మనోజ్ఞ చరిత్రమెంత యేఁ
గుటిలతనూననిమ్ము, వినగోరెద సాధుచరిత్ర మట్లు నా
యటమటఁ దీర్పఁగాఁ, దగిన యౌషధమింకొకఁ డుండునే ఘనా ౨౫.

అర్థము. ప్రకృతిమహితా = స్వభావసిద్ధమగు వీర్యముచేనొప్పుచున్న, ఓషధిః = జాడ్యనివర్తకమగువస్తువు, తిక్తరూపాపి = చేదుగలదైనను, సంహృతాశేషజాడ్యా = పోఁగొట్టఁబడిన సమస్త రోగములుగలదై, వ్యాధిగ్రస్తప్రకృతివికలస్య = రోగమువచ్చి స్వభావమునుండి వికారముఁ జెందినవానికి, ఆదత్తేహి = పూర్వపుఆరోగ్యమును చేయుచున్నదిగదా. తస్మాత్ = అందువలన, తస్య = అట్టి, అస్య = ఈనాభర్తయొక్క, మనోజ్ఞం = స్వభావసుందరమయిన, వృత్తం = వృత్తాంతము, ప్రకృతివిరసంచాపి = స్వభావమునుండి చెడిపోయినదైనను, అవిరతం = మిక్కిలి, సాధువృత్తంస్యాదితి = మంచిచేయునని, అహం = నేను, మన్యే = తలఁతును.

తాత్పర్యము. జాడ్యనివర్తన సామర్థ్యముగలయౌషధివిశేషము సేవించునపుడు చేదుగానున్నను, రోగికి నారోగ్యముఁ జేయురీతి, స్వభావముగ యోగ్యమగు నాభర్తృవృత్తాంతము ప్రస్తుతమున నవ్యాసంగాదులచే వినుటకు కఠినముగా నుండునదైనను, ఎట్లైననతనికి సుఖమునే కోరెడునాకు నదివిన నింపుగనే యుండునుగాని కటువుగాదు.

శ్లో॥ లోకేవస్తూన్యపికతిచన స్వస్వభావేనచేతో
వైకల్యాపాదనపటుతరాణ్యప్యనేహప్రకృత్యా ।
ఇష్టానిస్యుర్నగరలమసువ్యాధిసంగ్రస్తకాయ
స్యాస్తేకింవాతదవసరభూవై కృతాక్షేపదక్షం ॥

చం॥ కరము వికారముల్సలుపఁగాఁదగు వస్తుచయంబు కాలవై
ఖరిని మనోహరంబగుటఁ గాంచవె, యెప్పుడుఁ జంపఁజాలినన్
గరలము ప్రాణముల్విడుచు కాలమునందు సుధానమంబుగా
వఱలుచు సర్వరోగములఁ బాపఁగలేదొకో జీవనప్రదా ౨౬.

అర్థము.—లోకే = ప్రపంచమందు, కతిచన = కొన్ని, వస్తూని = వస్తు
వులు, స్వస్వభావేన = తమస్వభావముచేత, చేతోవైకల్యోపాదనపటుతరా
ణ్యపి = మనస్సునకువికారము చేయుటయందు మిక్కిలి సమర్థములైనను, అనే
హఃప్రకృత్యా = కాలస్వభావముచేత, ఇష్టాని = ఇష్టములైనవి, స్యుః =
అవును. అసువ్యాధిసంగ్రస్తకాయస్య = ప్రాణాపాయకరమైన రోగముచే
పీడింపఁబడుచున్నశరీరముగలవానికి, గరలం=విషము, తదవసరభూవైకృతాక్షే
పదక్షం, తదవసరభూ= ఆసమయమందైన, వైకృత = వికారమును, ఆక్షేప =
పోగొట్టుటయందు, దక్షం = సమర్థమైనది, నస్యాత్ కింవా = కాదాయేమి.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విషము ఎప్పుడును తనను సేవించినవాని
ప్రాణములుతీయు స్వభావము గలదైనను, ప్రాణాపాయసమయమున వ్యాధిపీడి
తుఁడగు వానిబాధపోగొట్టి ప్రాణమిచ్చునట్లుగా, నాప్రియునినడవడి, మఱి
యెప్పుడు వినుటకు కష్టముగా నుండునదైయైనను, సమయమునుబట్టి యిష్టముగనే
యుండును. సమయమనగా ఎట్లైన నతడు జీవించియుండిన చాలుననియు
అతడు సుఖముగనుండినగాని తనప్రాణములు దక్కవనియు తలంచుచున్న
కాలమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ భర్తుర్మోదేప్రభవతి యయామోద్యతేత్యక్తశంకం
సంకోచేనత్యుపగతనయం ఖిద్యతేసాసతీహి ।
ధర్మజ్ఞాస్తేసుకృతచరితాః కామనక్తాశయానా
ముద్ధారార్థంకలుష జలధేస్సంవదంత్యేవసర్వే ॥

చం॥ పెనిమిటిసంతసించుతఱి బ్రీతివహించుట, శంకమానుచున్
పనవినభర్తదుఃఖముల బాములనొందుట,నీతివేదియా ।
ఘనతరసాధ్విలక్షణముగా వచియింతురు ధర్మవేత్తలా
మనసిజతాపవార్ధి పరిమగ్నులనుద్ధరణంబొనర్పగాఁ ॥ ౨౭.

అర్థము. యయా = ఏస్త్రీచేతను, త్యక్తశంకం = నిస్సందేహముగా,
భర్తుః = పెనిమిటికి, మోదే = సంతోషము, ప్రభవతిసతి = కలిగినదగుచుం

డగా, మోద్యతే = సంతోషించునో, సంక్షోభేసతి = విచారముసంభవింపగా ఉపగతనయం = తెలిసికొనినపీతిమార్గముగలదై, ఖిద్యతే = విచారించునో, యా = అట్టిస్త్రీ, సతీహి = పతివ్రతగదా. (అనునీమాటను) తేసుకృతచరితాః = పుణ్యాత్ములైనట్టియు, సర్వే = సమస్తులైన, ధర్మజ్ఞాః = ధర్మశాస్త్రవేత్తలు, కలుషజలధేః = పాపసముద్రమునుండి, కామసక్తాశయానాం = మన్మథపీడితులగువారియొక్క, ఉద్ధారార్థం = రక్షించుకొఱకు, సంవదంతేస్మ = చెప్పుచు నేయున్నారు.

తాత్పర్యము. మన్మథపీడితులైనవారిని పాపసముద్రమునుండి రక్షించుటకే అనగా దురాగ్రములఁ జొరకుండునట్లు చేయుటకే, మనువు మొదలగు ధర్మజ్ఞులందఱు, భర్త సంతోషముఁ జెందఁ సంతసించునదియు, దుఃఖము నొందిన తాను ఖిన్నయగు స్త్రీయే పతివ్రతనుగా నెన్నుచున్నారు. అనగా భర్తగుణదోషములను గణింపక, యతనిసుఖదుఃఖములు తనవిగా నెంచినదే పతివ్రత.

« నాతిక్లిశ్యంహి » ఇత్యాది 23 వ శ్లోకము మొదలు 27 శ్లోకముల వఱకు నీయక్షాంగన తనకు పుత్రసమానుఁడగు మేఘునిఁగూడి తనభర్త యన్యవనితా సంగరూపాది వ్యాపారమున నుండినను సంశయింపక చెప్పుమని పదేపదే యడుగుట గానవచ్చుచున్నది. లోకమున పురుషుఁడన్యస్త్రీలోలుఁడైయుండిన, స్త్రీయగునేని ఖండితవ్యాపారము నవలంబించుట సహజము. ఇంతేకాక యీయక్షి యేస్వప్నమందైనను నాథుని పరస్త్రీసంగము సహింపకుండుట యుత్తరమేఘమున « కితవరమయతే » (ఉ. మే. 51) ఇత్యాది యక్షుఁడు చెప్పిన రహస్యవృత్తాంతమున స్పష్టమగు చున్నది. కాని ఇప్పుడీమె తననాథుఁడన్యస్త్రీ సక్తుడైనను ఆతనివర్తమానము తనకమృతప్రాయమనియు, వ్యాధిగ్రస్తునికి తిక్తమగునౌషధవిశేషమారోగ్యమిడునట్లు, తన తాపమును బోగొట్టి బ్రదికించుననియుఁ జెప్పుచు నత్యాశచే దానినె వినగోరుటయుంచుక విరుద్ధంబుగ గాన్పింపవచ్చును. కాని ఇట్టీమె తలఁచుటకు నిమిత్తంబగు పాతివ్రత్యమె కారణము. మొదట యక్షుని శాపకారణ మీయుక్షీయం దత్యాసక్తతయేయనియు కుబేరుఁడందువలననే భార్యనెడబాయుటయే శిక్షగా విధించెననియు, యక్షులతికాముకు లగుటవలన నీయక్షి యక్షాఁగనలు

పరస్పరము, తమవియోగమున జీవించియుందురో లేదోయని శంకించిరనియు మేఘసందేశమున, "విరహగురుణా" "జీవితాలంబనార్థీ" యిత్యాది యక్షు వాక్యములవలన తెలియుచున్నది. అట్లు శాపగ్రస్తుఁడగు తనభర్త యెనిమిది మాసములనుండి తన నెడబాసి జీవించియుండుట దుర్లభంబని తలఁచి, అన్యస్త్రీసంగమమువలననైనను జీవించియుండిన చాలునని యెంచినదై, స్త్రీసహజము లగు ఖండితాదివ్యాపారముల నీసమయమున విడిచి, ఇతరసమయముల సహింప శక్యముకానిదన్నను, ఆనాఁడు భర్తృవిషయక శుభోదంతమగుటవలన తనకు ప్రాణదానసమర్థంబగునని యంత యత్యాతురతచే వినఁగోరినది. ఇట్లుకోరుట "ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతా" యను సనాతన ధర్మశాస్త్రమును సరణమగుటవలన పతివ్రతకు సహజముగ నేకన్పట్టుచున్నది. మఱియు "భర్తుర్మిత్రం" యనునది ఈమెకు ధర్మశాస్త్రమందలి గౌరవమును, వద్దాని సమయోచితాను సరణమును గూడ తెలియఁజేయుచున్నది. కావునఁ బతివ్రతయగు స్త్రీ తనభర్తకు సంతోషకర మగు నొకవిషయము తనకొకవేళ విరుద్ధముగనున్నను, దానియందలి విరుద్ధభావమును విడిచి మోదములోనె స్వీకరించునని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ త్వాంతంపశ్యేరవిరతమముం చేత్పురాకీదృగాసీ
త్సంప్రత్యాస్తే కథమివ మమప్రాణనాథో వనాన్తే।
ఉక్త్వాతథ్యం రమణకుశలోదంత సంప్రాణితం మే
హృత్సంపుష్టం సమభిమతతద్వార్తయానంతనుష్వ ॥

మ॥ మునునానాథునిగాంచి యుంటివిగదా పూర్వంబుదానెట్టులుం
డెనో యీవేళ నెటుండెనో తెలుపఁగానిన్గోరెదో మేఘ, కా
నను, నిక్కంబువచింపు భర్తృకుశలానందైక సంప్రాణితం
బని నాచిత్తమెఱింగి నాథచరితాలాపంబుచేఁ బెంపుమా॥ ౩౮.

అర్థము. త్వం = నీవు, తం = అట్టివానిని, అవిరతం = చాలపర్యాయములు, పశ్యేశ్చేత్ = చూచితివేని, మమప్రాణనాథః = నాభర్త, వనాన్తే = అరణ్యప్రదేశమున, పురా = పూర్వమందు, కీదృక్ = ఎట్టివాడు, ఆ

సీత్ = అయినో, సంప్రతి = ఇప్పుడు, కథమిత = ఎట్లుగా, అస్తి = ఉన్నాడో తథ్యం = నిజమును, ఉక్త్వా = చెప్పి, రమణకుశలో దంతసంప్రాణితం = భర్తృకుశలవార్తచేఁ బ్రదికింపఁబడిన, మే = నాయొక్క, హృత్ = మనస్సును, సముభిమతతద్వార్తయా = ఇంపగునావృత్తాంతముచేత, సంపుష్టం = పోషింపఁబడినదానిగా, సంతనుష్వ = చేయుమా.

తాత్పర్యము. నీవు నాభర్తను పలుమారులు చూచియుందువు. ఆయన యరణ్యమందు మును యెట్లులుండెనో ఇప్పుడెటులున్నాడో చెప్పుము. అతని కుశలవార్తఁ జెప్పి నన్ను బ్రదికించినాడవుకాని యతనిస్థితినిగూడఁ జెప్పి బలముఁ గలదానిగఁ జేయుము.

భర్తృవియోగపీడితులగువారు తమభర్త సమీపమునుండివచ్చినమాతను తమ భర్తయొక్క రూపాదికమును, తాత్కాలికావస్థనుఁ జెప్పుమని యడుగుటకు రామాయణమున నొక నిదర్శనము గాననగు. హనుమంతుని, తనభర్తదగ్గర నుండివచ్చిన మాతయని తెలిసికొనినతోడనే, సీత "కీదృశం తస్యసంస్థానం, రూపం రామస్యకీదృశం" అని శ్రీరాముని యవయవసన్నివేశమును గురించియు, రూపలావణ్యాదులగురించియు, చెప్పుమని కోరినది. దీనివలన భర్త యొక్క నిజావస్థ తెలియఁగోరుచేకాక, వీను భర్తయొక్క దూతయయినదిఁ నిశ్చయింపనిలచినట్లును గన్పట్టు చున్నది.

శ్లో॥ ఏవంపృష్టఃప్రియవనితయాతస్య యక్షోత్తమస్య
ప్రత్యాహైనాంతరుణపురుషాకారదీప్రఃపయోదః ।
సాభిజ్ఞానంగదితుముపచక్రామనక్రాంతధీర
స్తత్సైరభ్యంమరుదివ పరంవర్ధయన్ప్రత్యయర్ధిం ॥

చం॥ అడుగఁగనిట్లుయక్షునిప్రియాంగన, మేఘుఁడుపూరుషాకృతిన్
వడయుచునామెతో బదులువల్కఁగడంగెనుపేర్మివార్ధిధీ
రుఁడుసుమసౌరభంబును మరుత్తునుబోలివివృద్ధిసేయుచున్
వసిమదినమ్మకంబపుడు, బల్కెనభిజ్ఞగఁదచ్చరిత్రమున్ ౫౯.

అర్థము. తస్యయక్షోత్తమస్య = ఆయక్షశ్రేష్ఠునియొక్క, ప్రియవనితయా = భార్యచేతను, ఏవం = ఇట్లు, పృష్టః = అడుగఁబడినవాఁడై, పయోదః = మేఘుఁడు, తరుణపురుషాకారదీప్రః = ఒకయౌవనపురుషునియాకారముగలవాఁడై, ఏనాం = ఈమెనుగూర్చి, ప్రత్యాహ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు. సక్రాంతధీరః = సముద్రగంభీరుఁడైనయామేఘుఁడు, మరుత్ = వాయువు, తత్సౌరభ్యమివ = ఆపుష్పములయందలి పరిమళమునువలె, ప్రత్యయర్ధిం = విశ్వాసాధిక్యమును, వర్ధయన్ = వృద్ధినొందించుచు, సాభిజ్ఞానం = గుర్తులతోఁగూడునట్లుగా, గదితుం = చెప్పుటకు, ఉపచక్రామ = ప్రారంభించెను.

తాత్పర్యము.—ఆయక్షుని భార్యయిట్లడుగఁగా మంచియౌవనముచేఁ బ్రకాశించుచున్న యాకారము వహించిన యామేఘుఁడు, సముద్రునివలె నతిగంభీరుఁడై యామెకు ప్రత్యుత్తరమొసఁగెను. అట్లా మేఘుఁడాయా గుర్తులను పరిగఁజెప్పుచు మాట్లాడుటవలన, వాయువు పుష్పములయందు నిమిడియుండు పరిమళమును మెల్లమెల్లగ పరిసరదేశముల వ్యాపింపఁజేయునట్లు, ఆమెకా మేఘుఁడు చెప్పిన కుశలవార్త వలన బొడమిన నమ్మకమంతకంతకు వృద్ధినొందసాగెను.

"తరుణపురుషాకార" మేఘుఁడు కామరూపుఁడు గావున, నుత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన "గత్వాసద్యః కలభతనుతాం" అను వాక్యమునను సరించి, యట్లే యక్షకాంత కనుపడిన నామె భీతిల్లు నేమోయనియు, మిగుల నార్తులగువారి నోదార్చువిషయమున, తమతో సమానులగువారి సానుభూతియే వారి తాపోపశమనమునకుఁ దోడ్పడుననియు, పురుషాకారమును దాల్చియుండును. ఇట్లు చేయుటవలన పైఁజెప్పిన యాదేశమును సమయోచితముగ నిర్వర్తించినవాఁడాయెను.

శ్లో॥ తత్రోత్కంఠోదంచద్ప్రతివిలసతః సంశ్రితావక్రభావే
శ్రోత్రాతాచారంపరము పగతేన్సైతిదాశ్చర్యపాత్రం
ఆత్మీయశ్రీవిహితకమలాక్షేపమప్యక్షియుగ్మం
నిత్యంపుష్ట ప్రచురకమలానందమేవాతిభాతి ॥

చ॥ శ్రుతివిహితత్వమొందెగద, భ్రూయుగమించుకవక్రమయ్యునీ
పతికదియొక్కవింతయనఁబాడియె, కన్గవస్వీయకాంతిని
ర్జితకమలాభయయ్యును, సమృద్ధిగఁ బోషణచేయుచుండెసం
తతకమలాప్రమోదముఘనంబుగ నీనుచునుంచెనమ్మరో ॥౩౦॥

అర్థము.—తత్కోదండే = వానికనుబొమ్మలు, సంశ్రిత = పొందబడిన, ఆ = కొంచెము, వక్రభావే = వంకరతనముగలవియైనను, పరం = మిక్కిలి, శ్రోత్రాచారం = చెవులవరకు నాక్రమించుటను, వేదోక్త ప్రవర్తనమనియు నర్థాంతరము. ఉపగతే = పొందినవి. ఏతత్ = ఇట్లుండుట ఆశ్చర్యపాత్రం = విస్మయమునకుతగినది. న = కాదు, అక్షియుగ్మం = నయనయుగము, ఆత్మీయం = తనదైన, శ్రీం = శోభచేతను, విహిత = చేయఁబడిన, కమల = పద్మములయొక్క, ఆక్షేపమపి = తిరస్కారము గలదైనను, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, పుష్ట = పోషింపఁబడిన, ప్రచుర = విస్తారమైన, కమలా = లక్ష్మి యొక్క, ఆనందమేవ = సంతోషముగలదియే యగుచు, అతిభాతి = మిక్కిలి యొప్పుచున్నది.

తాత్పర్యము.—ఆయాత్మునికనుబొమ్మలు కొంచెము వంకరలై చెవులవరకు నాక్రమించియున్నవి. అతని నయనయుగ్మము పద్మశోభను తిరస్కరించినదై నప్పటికి లక్ష్మికిని వాసస్థానమై యున్నది. ఇట్లు వీనిసౌందర్యసంపదను వర్ణించుచున్నాడు.

“ ఆవక్రభావే ” యనుటవలన, కొంచెము వంకరలనియు, కుటిలస్వభావము గలవనియు శ్లేషవలన స్ఫురించుచున్నది. “ శ్రోత్రాచార ” మను దానివలనను కర్ణములవరకు వ్యాపించుటయు, వేదోక్తప్రవర్తనయునని యర్థద్వయము స్ఫురించుటవలన, కుటిలస్వభావముగలవానికి వేదోక్తప్రవర్తన గల్గుట విరోధము ప్రాప్తించుచున్నది. కాని వీనిభ్రూలతలు కొంచెము వంకరలయ్యును కర్ణాంతవ్యాప్తములయ్యెననుటవలన వీనిసౌందర్యవర్ణనమగుటయె గాక విరోధమును పరిహరింపఁబడియె. “ కమలాక్షేపం ” కమల+ఆక్షేప = కమలములతిరస్కరించునట్టి అక్షియుగ్మము “ కమలానంద ” కరమగుటవిరోధము

కాని “కమలా+ ఆనంద” కమలాశబ్దము లక్ష్మీపరము గాన నేత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానము లనుటవలన సీతాపతిని యాభిజాత్యాదివర్ణనయు పైవిరోధమునకు పరిహారమును ప్రాప్తించుచున్నది. “దీర్ఘభ్రూ బాహుముష్కస్తు చిరంజీవీధనీశ్వరః” అను సాముద్రిక లక్షణముంబట్టి కనుబొమ్మలు విశాలములగుటయు, “నేత్రయోర్వసతేలక్ష్మీః” అనుటంబట్టి నేత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానములగుటయు మహాపురుషలక్షణములు “కోదండ” యనునప్పుడు ఉపమేయము కనుబొమ్మ లూహ్యములగుటవలన విషయనిగరణమలంకారము కాళిదాసు మేఘసందేశము వ్రాయునపుడు, సీతనుగూర్చి హనుమత్సందేశము మనమున నిడుకొని వ్రాసినట్లు కన్పట్టుచుండుటవలన, నిచ్చటను ఈకవి రామాయణమున హనుమంతుడు “రామఃకమలపత్రాక్షః” ఇత్యాది మహాపురుష లక్షణ ప్రతిపాదనముచే శ్రీరాముని వృత్తాంతము ప్రారంభించుటను “కమలాక్షేప ముపక్రమం” అని సూచనియను వర్ణనాదులచే ననుసరించెనని తోచెడిని

శ్లో॥ స్వస్యోల్లాసంపరివిదధతః శీతభానోఃప్రమోదే
నీతేవత్రేఇవవిలసతో వక్త్రసంవ్యాజభాజః
సంమోదోద్యత్కుముదమణినాజ్ఞాతతత్కప్రభాసా
భాతో నేత్రేవదనముకురేతన్వయత్నోత్తమస్య ॥

చ॥ తనకిలశీతభానుఁడుముదం బొనగూర్చెనటంచుఁగల్వయ
త్తునిముఖకైతవంబునను శోభిలుసోమున కాత్మమోదసూ
చనముగనిచ్చుపత్రముల నంపదఁబోలుచుఁగన్నుదోయియా
యనఘునిమోముటద్దమున నమ్రగా కాంతులనీనుచుండెడిన్ ౩౧॥

అర్థము — స్వస్య = తనకు, ఉల్లాసం = వికాసమును, పరివిదధతః = చేయుచున్నట్టిన్ని, వక్త్రసంవ్యాజభాజః = ముఖమనుమిషనుపొంది, విలసతః = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, శీతభానోః = చంద్రునియొక్క, ప్రమోదే = సంతోషమువిషయమై, జ్ఞాతతత్కప్రభాసా = తెలియఁబడినచంద్రకృతముగుతత్ప్రకాశముగలదగు సమ్మోదోద్యత్కుముదమణినా = సంతోషయుక్తముగు (అనగా

పరిమళయుక్తమైన) కలువచేత, నీతే = తీసికొనిరాబడిన, పత్రైఃఇవ = (కోమలగానొప్పిన) దళములవలె, తస్య = ఆ, యక్షోత్తమస్య = నిధర్తయగుయక్షునియొక్క, వదనముకురే = అద్దమువంటిముఖమందు, నేత్రే = వీనికన్నులు, భాతః = ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము, చంద్రకాంతిసోకినతోడనే పగలంతయు కాంతిహీనమై మూసుకొనియున్న కలువలు వికాసముఁజెందుననుట లోకప్రసిద్ధము. లోకములో తమకెవరైన నుపకారమొనర్చిన వారికి తిరిగి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ నేదైన కానుక నొసఁగుదురు. ఇప్పుడీ యక్షుని నేత్రము లెట్లున్నవనఁగా, వాని ముఖచంద్రుడు తనకు వికాసముఁ జేయఁగా, మిగులసంతోషించినదై యొక కలువ వానికి తనకృతజ్ఞతఁ జూపుటకై తనయొద్ద నేమియు లేకుండుటవలన రెండురేకులను మాత్రము కానుకగ నర్పింప నిచ్ఛయించినదై వానిసమీపమున నుంచెనోయన్నట్లున్నవి. అనగా ముఖము చంద్రునివలెను, కన్నులురెండు కలువరేకులవలె నున్నవని తాత్పర్యము.

“ పత్రైః ” అనుటవలన దళములనియు, “ సంమోద ” మనగా సంతోషమనియు, పరిమళమనియు నర్థాంతరములు గన్పట్టుచున్నవి. అట్లగుటచే లోకమున తమకు సంతోషముఁ జేయువారలకు వాహనాది బహుమానము నొసఁగినట్లు, ఈకలువ చంద్రునివలన వికసింపఁజేయఁబడి, పరిమళరూపమగు సంతోషముగలదై వాహనశబ్దవాచ్యములగు పత్రములను మాత్రము కానుకగ నర్పించి తనకృతజ్ఞతను జూపినది. “ నక్త్రిసంవ్యాజభాజః ” లోకమున చంద్రుఁడు రాత్రికాలముననే కలువలను వికసింపఁజేయ సమర్థుఁడగుచుండ యక్షముఖమిదినొంది సర్వదా (పగలును) యుల్లాసముఁజేయ నెంచెనని తాత్పర్యము. “ కుముదమణినా ” ఇచ్చట మణిశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. ఆశ్రేష్ఠత తనకుపకారము చేసిన చంద్రుని మఱవక శక్తివంచనలేక కృతజ్ఞతఁజూపుటచేఁ గలుగుచున్నది. “ వదనముకురే ” ఇచ్చట ముకురశబ్దము లావణ్యద్యోతకార్థము.

శ్లో॥ పర్జన్యోపాసనకృత మహాఖర్వదుర్వారగర్వ
ప్రత్యక్షేన్దుం స్థగయితుమనాః కోపి జీమూతనేతా
ఆగత్యైతత్పిహితుమబలస్తస్య పాశ్చాత్యదేశే
పిండీభూతస్స్థిత ఇవ శిఖాబంధ ఇంద్రోపలాభః ॥

మ॥ ఘనమొక్కండమరేంద్రసేవలకడుం గర్వించి నీభర్త మో
మును గప్పం జనుదెంచి వ్యర్థబలుఁడై పోఁ గప్పఁగా లేక వె
న్కనుడాఁగం జని ముద్దయై నిలిచెనో కాకున్న నింద్రోపలా
భను గన్పట్టునె కేశబంధమహహా వర్ణింపఁగా శక్యమే. ౩౨

అర్థము. పర్జన్య = ఇంద్రునియొక్క, ఉపాసన = సేవచేత, కృత = చేయఁబడిన, మహత్ = గొప్పదైన, అఖర్వ = సంపూర్ణమైన, దుర్వార = అణఁపరాని, గర్వః అహంకారముగల, కోపి = ఒకానొక, జీమూతనేతా = మేఘశ్రేష్ఠము, తత్ = నీభర్తయొక్క, వక్త్రేందు = ముఖచంద్రుని, స్థగయితుమనాః = ఆవరింపనిచ్ఛగలవాఁడై, ఆగత్య = వచ్చి, ఏతత్ = ఈముఖ (చంద్రమండల)మును, పిహితుం = కప్పుటకు, అబలః = అసమర్థుఁడై, తస్య = ఆముఖముయొక్క, పాశ్చాత్యభాగ = వెనుకను, పిండీభూతః = ముద్దయై, స్థిత ఇవ = ఉన్నట్లుగా, ఇంద్రోపలాభః = ఇంద్రనీలమణికాంతిగల, శిఖాబంధః = జుట్టుముడి ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యః. ఇంద్రోపాసన బలమున్నది గదా యని గర్వముచేత నల్లని యొగు మబ్బు అతనిముఖచంద్రుని ఆవరింతమని వచ్చి, అట్లు చేయలేక వెనుకపడి పోయెనన్నట్లుగా, ఏని వెనుక జుట్టుముడి నల్లగాఁ బ్రకాశించెను. ఎవఁడైన సామర్థ్యమెఱుఁగక గొప్పవాని నొకని యోడింతమని వచ్చి చేతగాక వెనుకభాగమున పడుట ప్రసిద్ధము. అతనిముఖము చంద్రునివలె జుట్టుముడి నల్లమబ్బువలెను నుండెనని సౌందర్యవర్ణనము « పర్జన్యోపాసన » ఇంద్రుఁడు మేఘవాహనుఁడని ప్రసిద్ధము. కనుక ఇంద్రునకు వాహనరూపమై సేవించుట ఉపాసన « కోపి » ఇట్లు సేవించువారిలో నొకఁడా కాశమునఁ దుండు చంద్రుని కొకానొకప్పుడు గప్పఁగల్గుటచే, నట్లనే యతనిముఖచంద్రుని గప్ప గల్గుదునని

యని యింకొక పేరును వచ్చెనని యర్థము. ("అబలః" ఉపాసనా బలగ ర్వితుఁడైనను ఈచంద్రుని నొకప్పుడైన గప్పుటకు సామర్థ్యము లేనివాఁడయ్యెను)

శ్లో॥ ముక్తాళీనాంనివసన తయాచారు రేఖాస్పదత్వా
ద్బింబగ్రాహద్యుతిపదతయాధీర తారస్వర త్వాత్
కంబుస్సామ్యందయితగళతఃకించిద ధ్యేతినూనం
నోసాకల్యంతతఇవపరంపాండిమాలక్ష్యతేత్ర ॥

ఉ॥ శరణముముక్తమాలకును చక్కని రేఖలకాస్పదంబును
స్వరముగఁబల్కుశక్తియును చాయగ్రహింపఁగఁ జాలికట్టవి
స్తరమునుగల్గియుత్గళ సామ్యముగొంచెమునొంది పూర్తిగా
వరలకకాదె యా దరము పాండిమమైగనుపట్టుసీభువిక 33.

అర్థము. ముక్తాళీనాం = ముత్యాలహారములకు, నివసనతయా = ఆధారమగుటచేతను, కంఠము (ముత్యములవరుసను నాధారమగుటవలన శంఖము) చారురేఖాస్పదత్వాత్, చారు = సుందరములైన, రేఖ = గీతలకు, ఆస్పదత్వాత్ = స్థానమగుటవలన, కంఠము (శంఖముమీఁదఁగూడ చక్కనిరేఖ లుండును). బింబ = ప్రతిబింబమును, గ్రాహి = గ్రహించునట్టి, ద్యుతి = కాంతికి, పదతయా = స్థానమగుటచే, కంఠము (శంఖముగూడఁస్నిగ్ధంబగుటవలన ప్రతిఫలించుచుండును) ధీరతారస్వరత్వాత్ = గంభీరమైనయున్నతధ్వని కలుగుటవలనను, కంఠము (శంఖముఊఁదినపుడు పెద్దధ్వనిచేయునది) కంబుః = శంఖము, దయితగళతః = నీభర్తయొక్క కంఠముతో, సామ్యం = పోలికను, కించిత్ = కొంచెము, అధ్యేతి = పొందుచున్నది. నూనం = నిశ్చయముగ సాకల్యం = సంపూర్ణత్వమును (అనగా సామాన్యమును) నో = పొందలేదు. తతఇవ = పూర్తిగసామాన్యమును, పొందలేకపోతినను హేతువున, అత్ర = ఆశంఖమందు, పరం = మిక్కిలి, పాండిమా = తెల్లఁదనము అలక్ష్యతే = కనఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము. కరీంద్రజీమూత వరాహశంఖమత్స్యాహి శుక్త్యుద్భవ వేణుజాని" యనుటవలన శంఖమున ముత్యములుండుటయు, చక్కనిగీతలుం

చుటయును, ననుపుగానుండుటవలన వస్తువులు ప్రతిఫలించుటయు, గొప్పగా ధ్వనిచేయుటయు శంఖమునకు స్వభావములు. యతునికంఠమున ముక్తాహారములు గలుగుటవలనను, శుభచిహ్నములగు రేఖలుండుటవలనను లావణ్యముగల్గుటచే వస్తువుల ప్రతిబింబమును గ్రహించుచుండుటవలనను, గంభీరస్వనముగలదౌటవలనను, శంఖమాతని కంఠముతో పోలవచ్చి సమర్థముగానుండుటచే పరాభవమునొంది తెల్లనోయెనని తాత్పర్యము. శంఖమందు ముత్యములెల్లపుడుండకపోవుటచేతను, కాంతిస్వముగలదౌటచేతను, స్వతముగా ధ్వనిచేయలేకపోవుటచేతను యతుని కంఠమున కోడెనని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ అంసావస్య శ్రుతిపరిచితౌ మానసం చ శ్రుతీతం
తన్వంతౌ వ ప్రకటనమధో పశ్యతాం దేహభాజాం
నైజాద్వృత్తాద్వలయయుగలీవృత్తతాం సంప్రకృష్టాం
వ్యాతన్వానౌ పరమలసతాం శ్రేష్ఠరూపౌ ప్రకోష్ఠౌ ॥

ఉ॥ వానిభుజంబులా శ్రుతి విభాగ్యులు మానసమా శ్రుతీతమా
వాని ప్రకోష్ఠముల్గనడి వారికిఁ బూర్తిగ గానరాకయే
వానిస్వభావవృత్తములవారిగఁ గంకణవృత్తరూపన
న్మానమొనంగ శ్రేష్ఠములనంగ గడుశోభలనీనెనమ్మరో. ౩౮.

అర్థము. అస్య = వీని, అంసౌ = బుజములు, శ్రుతిపరిచితౌ = చెవుల వంటినవి, మానసం = మనస్సు, శ్రుతీతం = వేదోక్తధర్మమందాసక్తిగలది. శ్రేష్ఠరూపౌ = చక్కనివైన, ప్రకోష్ఠౌ = ముంజేతులు, పశ్యతాం దేహభాజాం = చూచువారికి, అధో = పూర్ణముగ, అప్రకటనం = కానబడకుంటను, తన్వంతౌ = చేయుచున్నవగుచు, నైజాత్ = స్వకీయమైన. (స్వభావసిద్ధమైన యనియర్థాంతరము.) వృత్తాత్ = గుండ్రతనముకంటె, వలయయుగలీవృత్తతాం = మురుగులగుండ్రతనమును, ప్రకృష్టాం = అధికమునుగా, వ్యాతన్వానౌ = చేయుచున్నవగుచు, పరం = మిక్కిలి, అలసతాం = ప్రకాశించినవి.

తాత్పర్యము. అతనిభుజాగ్రములు బలిసి కర్ణపర్యంతము వ్యాపించినవి. ఎగుభుజములు గలుగుట మహాపురుషలక్షణము. వీనిమనస్సు ధర్మాసక్త

మైనది. వీనిచుంజేతులు వలయస్థానమున తమనిజస్థితి నితరుల కనుపలుపకయు తమనాశ్రయించిన కంకణములను, నిజవృత్తమువలన, అనగా తామగుండ్రముగ నుండుటవలన కంకణముల గుండ్రతనమును వృద్ధిచేయుచున్నవి.

"వృత్తము" నను స్వభావమర్థంబగుటవలనలోకమందు మంచిస్వభావముగలవాడు తనమంచిస్వభావమును పరులకు స్పష్టముగా బ్రకటింపకయు, స్వాశ్రయుల వృత్తమును శ్రేష్ఠమైనదానిగా జేయుటవలన ప్రకాశించుచున్నాడని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ పాణీబాణాసనగుణపరిస్పర్శనోద్యత్కిణాళీ
సంజాతాంగుళ్యధికవిభవౌ హల్లకస్పర్ధిశోభౌ
దోషౌజంభాసురకరికరాక్షేప దోషౌ సశేషౌ
సాదృశ్యే తావనుపమజయశ్రీపదేవ్యాపదేతౌ ॥

చ॥ కరతలమల్లెరాపిడిని గాయలుగాచినవ్రేళ్లశోభచే
నరగుననెఱ్ఱగల్వలవిశంకటవృత్తి జయించెచితవ్రమా
సురకరిహస్తసంపదల సాక్కఁగఁజేయగఁజాలుచేతులా
దరమునవానిబోల్చుటకు ధాత్రినిగన్పడకుండెవస్తువుల్ ౩౫.

అర్థము. బాణాసన = ధనుస్సుయొక్క, గుణ = త్రాటియొక్క, పరిస్పర్శన = త్రాకుడుచేత, ఉద్యత్ = పుట్టిన, కిణాళీ = కాయలయొక్కగుంపుచేత, సంజాత = పుట్టిన, అంగుళ్యధికవిభవౌ = వ్రేళ్లయొక్క అధికమగు శోభగల, పాణీ = అతనిచేతులు, హల్లకస్పర్ధిశోభౌ = కలువలతిరస్కరించు శోభకలవి. తౌ దోషౌ = ఆహస్తములు, జంభ = జంభుఁడనెడిరాక్షసునియొక్క అసుర = ప్రాణములుతీసినయింద్రునియొక్క, కరికర = ఐరావతముయొక్క తొండమునకు, ఆక్షిప్తదోషౌ = కల్పించినదోషముకలవియును, సాదృశ్యే = పోలికయందు, సశేషౌ = మిగులుతో గూడినవియు, (అనగా సాటిలేనివనుట) వ్యాపదేతౌ = సుఖముచేనొప్పినవై, అనుపమజయశ్రీపదే = సాటిలేనిజయలక్ష్మికిస్థానములునై, భాతః = ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము. ధనురాకర్షణముచేత కాయలుకాచినవైనను అతనికర తలములు వ్రేళ్ల కాంతిచే భాసిల్లుచు కెల్లకలువలఁబోలెను. కరములు ఐరావణము తొండమువలె బలిష్ఠములై యుండెననియు సుఖముగ, న వాయాసముగ నే జయలక్ష్మిని పొందువాఁడనియు తాత్పర్యము. దీనివలన విలువిద్యయందు మిగుల నైపుణ్యముగలవాఁడగుటచే శత్రువుల సులభముగా జయింపఁగలవాఁడని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ ఊరూతస్యహ్రియమనయత్ తాంమంజురంభాతరూణాం
శుండాదండస్యచసురపతెర్దిగ్గజైరావణస్య
నాసాచాంపేయకమపిముఖవ్యాజపీయూషభానో
స్సక్తేర్వీక్షామధుపనికరానశ్రమాన్సంవిధత్తె ॥

మ॥ అరటులసిగ్గుగొల్పును సురాధిపదిగ్గజహస్తసంపదన్
నరగునమాపుపెందొడలు సంపగియాచునుదానునాననం
బరముగఁజూపులన్మధుపపాళికి నాస్యసుధాకరాప్తిచే
వెతలఁగఁజేయుసౌఖ్యమిల సాధ్వరొవానినుతింపశక్యమే, ౩౬

అర్థము. తస్య = వానియొక్క, ఊరూ = తొడలు, మంజురంభాతరూణాం = సుందరములైన యరటిచెట్లను, సురపతేః = ఇంద్రునియొక్క, దిగ్గజైరావణస్య = దిగ్గజమగునైరావతముయొక్క, శుండాదండస్యచ = తొండమునకును, హ్రియం = సిగ్గును, అనయతాం = తెచ్చినవి, నాసాచాంపేయకమపి = సంపంగిపువ్వువంటి యతనినాసికమును, ముఖవ్యాజ = ముఖమనుమిషనొందిన, పీయూషభానోః = అమృతకిరణునియొక్క, అనగా చంద్రునియొక్క, సక్తేః = సంబంధమువలన, వీక్షామధుపనికరాన్ = చూపులనెడి తుమ్మెదలను అశ్రమాన్ = బాధలేనివానినిగా, సంవిధత్తె = చేయుచున్నది.

తాత్పర్యము. వానియూరువులు సుందరములగు నరటిచెట్లను, ఐరావతముయొక్క, తొండమునుగూడ తిరస్కరించుచున్నవి. వానినాసిక సంపంగివలె నున్నది. వీనిచూపులుతుమ్మెదలవలె నున్నవి. సంపంగిపువ్వు తుమ్మె

దళము విరోధమగుట వలన నీరెండు నేకస్థలమున నుండుట యసంభవము. కావున నిచ్చట నెల్లుండెడనగా ముఖమను చంద్రుడు తన యమృతధారలచే సంపంగివలన తుమ్మెదలకు గలుగు బాధను తొలఁగించుచున్నాఁడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ హృద్దేశో౽స్య తుషితభృగుధర్మో౽పి జాతిప్రసూన
శ్రీమాంజుల్యం హరతి నితరాం తన్వి తత్తాదృశౌ చ
పాణీ మార్ద్వీకపణకిణప్రోల్బణౌ శోణిమానం
మాద్యత్పుష్పంధయపరివృతోత్ఫుల్లరక్తోత్పలస్య ॥

చ॥ తరుణిరొ నానిరొమ్ము విజితంబగుసద్భృగుధర్మమయ్యు సుం
దరమగుజాజిమార్దవమునన్ గనుపట్టె, కరద్వయంబు బం
భరతతిగల్గుచెంగలువభాతిగ నెఱ్ఱగ నారిరాపిడిన్
గరముగఁగాసనయ్యె పెనుగాయలుగాచిన వాటఁజూడఁగన్ ౩౭.

అర్థము. తన్వి = ఓయఙ్గనా, అస్య = వీనియొక్క, హృద్దేశః = హృదయప్రదేశము, తుషిత = తిరస్కరింపబడిన, భృగుధర్మోపి = కొండప్రదేశముయొక్క కాఠిన్యశైత్యరూపమైన ధర్మముగలదైనను, (భృగుమహర్షియొక్క ధర్మముఅనియర్థాంతరము) జాతిప్రసూన = జాజిపువ్వులయొక్క, శ్రీమాంజుల్యం = మంచిమార్దవమును, హరతి = తిరస్కరించుచున్నది. తత్తాదృశౌ = అట్టిప్రసిద్ధములగు, పాణీచ = చేతులున్ను, మార్ద్వీకపణ = నారిరాపిడివల్లనైన, కిణ = కాయలచేత, ప్రోల్బణౌ = ఉబ్బినవై, మాద్యత్ = మదించిన, పుష్పంధయ = తుమ్మెదలచేత, పరివృత = ఆవరింపఁబడిన, ఉత్ఫుల్లరక్తోత్పలస్య = విచ్చినయెఱ్ఱకలువయొక్క, శోణిమానం = ఎఱ్ఱఁదనమును, హరతః = తిరస్కరించుచున్నవి. (అని అధ్యాహారము.)

తాత్పర్యము. నీపెనిమిటియొక్క వక్షస్థలము కొండ చరియనుబోలి విశాలముగా నుండినను, మార్దవముచే జాజిపువ్వులను తిరస్కరించుచున్నది. హస్తములు నారిరాపిడివల్లనైన కాయలుగలవాటచేత తుమ్మెదలతోఁగూడిన ఎఱ్ఱకలువలవలె ప్రకాశించుచున్నవి.

“ భృగుధర్మః ” దీనిహృదయము కాఠిన్యమును గవపలచురూపముగలదైనను (అనగ దీనివక్షస్థలము గట్టిదనుట) అత్యంత మృదువగుట విరోధము. కాని “ హృత్ ” దీనిమనస్సు భృగుమహర్షి యొక్క స్వభావముగలదగుటవలన (దయాదిగుణములుకలదనుట) మృదుత్వమును వహించుచున్నది. వక్షస్థలము గట్టిదై విశాలమైనదై జాజిపువ్వులవలె మార్దవముగలదై లావణ్యయుక్తమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ప్రోద్యన్ముక్తాంతరవిలసనాత్కుంభ దేశావిభానాం
యానందృష్ట్వా ప్రణయవశతశ్శశ్వదున్మీల్యచక్షుః
మందంమందంచిరతరమభిప్రేక్ష్యనిశ్వాసవాతం
కుర్వన్దంతావళిపటమధోభంగరమ్యంతనోతి ॥

మ॥ కరికుంభంబులు మౌక్తికాంతరములై కన్పట్టుటన్ప్రేమచే
కుర, హస్తివ్రజయానముల్ముదముసేకూర్పంగఁగన్విచ్చినం
బరమారఁగ్ మెలమెల్లపెక్కుగతులన్భావించినిట్టూర్పులన్
సరగన్ జేసెనుమోవిభంగమునునిస్సారంబుసూచింపుచున్ ౩౮॥

అర్థము. ప్రోద్యత్ = ఒప్పుచున్న, ముక్తాంతర = ముత్యములుమధ్యగలుగుటచే, విలసనా = ప్రకాశించుచున్న, ఇభానాం = ఏనుగులయొక్క, కుంభదేశాన్ = కుంభస్థలములను, యానం = వానినడకను, దృష్ట్వా = చూచి, ప్రణయవశతః = (నీస్తనములవలెనడకవలెనునున్నవను) స్నేహభావముచే శశ్వత్ = మాటిమాటికి, చక్షుః = నేత్రమును, ఉన్మీల్య = తెఱచి, మందం మందం = నిమ్మళముగ (అనగాపరిశీలనతో) చిరతరం = చాలసేపు, అభిప్రేక్ష్య = సాదృశ్యబుద్ధితోఁజూచి, అధో = సాదృశ్యపరీక్షానంతరము, నిశ్వాసవాతం = నిట్టూర్పును, కుర్వన్ = చేయుచు, దంతావళిపటం = పెదవిని, భంగరమ్యం = విఱుచుటచే సౌందర్యముగలదానిగా, తనోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.—వియోగమున ప్రియురాలి యవయవ సాదృశ్యముగల వస్తువులఁజూచి వినోదించుట విరహులకు స్వభావముగాన, ఏనుగులకుంభస్థల

ములను ముక్తాఫలహారములతోఁగూడిన నీవక్షోజములుగాను, వానినడకను నీనడకగాను, తలఁచి పరిశీలించిచూడ, నవినీయుతయావనములతోను విలాసములతోను బోల్పఁదగినవి కావని కాఁబోలును పెదవివిఱిచి యనాదరమును జూపుచున్నాఁడు.

"ముక్తాంతరవిలసనా" ఏనుగులకుంభస్థలములయందు ముత్యములు గలుగుట రత్నశాస్త్రప్రసిద్ధము. కావున కుంభస్థలములు ముక్తాంతరములు ఆమె ముక్తాహారముల ధరించియుండుటచే నావక్షోజములును ముక్తాంతరము లగుట సాదృశ్యము సిద్ధించుచున్నది. "ఉన్మీల్య" విరహులు ప్రియాసాదృశ్యముగల వస్తువులనైనగని స్వతాపోపశమనంబుఁ జేసికొనఁ జూతురుగాన నరణ్యమున హఠాద్దృష్టములగు గజగమనంబులఁజూచి ప్రియురాలినడలనిభ్రమించితన్నిజానిజములనిర్ధారణజేసికొన బరిశీలించుటకై నేత్రముల బాగుగ విప్పెను. "నిశ్వాసవాతం" భ్రమపడి సంతోషముతో జూచినను, పరిశీలించి చూచునప్పటికవి ప్రియురాలి నడకనుగాని యౌవనములకుగాని సరిరాకుండుటచే నాశాభంగమగుటవలన నిట్టూర్పు విడిచెను. వియోగమందు మనస్సుస్వస్థతలేనివారిట్లు సదృశవస్తువులచే కాలము గడపుటవలన తాపోపశమన మగుట.

"వియోగేఽయోగిన్యాః ప్రియజనసదృక్షానుభవనం
తతశ్చిత్రంకర్మస్వపనసమయే దర్శనమపి
తదఙ్గస్పృష్టానాముపనతవతాం స్పర్శనమపి
ప్రతీకారోఽనంగ వ్యథితమనసాం కోఽపిగదితః ॥ ఇట్లువర్ణింపఁబడియె.

"భంగరమ్యంతనోతి" యనునది యుత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన "హన్తైకస్మిన్ క్వచిదపి న తే చండిసాదృశ్యమస్తి" యని శాపమువలన ప్రత్యక్షముగా నిన్నుజూడలేకున్నను సాదృశ్యాదికముచేనైన మనమున కూరటగలుగఁజేసికొనెదమన్నచో సాదృశ్యము మెచ్చుటగానరాకపోయెఁగదా యని యక్షుడు సందేశమున పలుకుటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ వల్లీర్వన్యా రుచిరకుసుమస్తోమగుచ్ఛాభిరామా
యాతాయాతప్రసవవిలసత్పింఛలిట్పాళిరమ్యాః

హీరాంకూరస్ఫురణముకుళాశ్శశ్వదాలోక్యరాగీ
తీక్ష్ణశ్వాసైర్జితకిసలయందూషితందంతచేలం ॥

చం॥ సురుచిరపుష్పగుచ్ఛముల శోభలనీనుచు వజ్రఖండవి
స్ఫురణవహించిమించుపువుమొగ్గల వచ్చుచుబోవుచుండఁ బం
భరములఁజక్కనైనప్రసవంబులఁ గల్గినతీవెగుంపులన్
దరచుగఁజూచిదంతవసనంబునఁ గందగనీ జనూర్పులన్ ॥౩౯॥

అర్థము. రుచిరకుసుమస్తోమగుచ్ఛాభిరామాః = చక్కనిపూలగుత్తులచే నందమగునట్టియు, యాతాయాతైః = రాకపోకలచేత, ప్రసవవిలసత్ = పుష్పములయందుఁ బ్రకాశించు, పుష్పలిట్పాళి = తుమ్మెదగుంపులచే, రమ్యాః = చక్కనివైనట్టియు, హీరాంకూర = వజ్రపుముక్కలయొక్క, స్ఫురణ = రీతి గల, ముకుళాః = మొగ్గలుఁగలిగినట్టియు, వన్యాః వల్లీః = అడవితీగలను, శశ్వత్ = మాటిమాటికి, ఆలోక్య = చూచి, రాగీ = ప్రేమగలవాఁడై, జితకిసలయం = చిగురుకంటె నెక్కుడగానున్న, దంతచేలం = పెదవిని, తీక్ష్ణశ్వాసైః = వేడియూర్పులచేత, దూషితం = మలినముగా చేయుచున్నాఁడని యనువర్తింపనగును.

తాత్పర్యము. మఱియు నాయకుఁడు వక్షోజములబోలు పూగుత్తులను, మాపులనుబోలు, మకరందమునకై పుష్పముల పైవ్రాలు తుమ్మెదలను, నేత్రధావళ్యమును బోలు తెల్లనిమొగ్గలను, గలిగియున్న నీశరీరమువంటి లతనుజూచి ప్రేమచే నీవేగదాయని తలఁచినవాఁడై, అట్లుకాకపోవుటచే నాశాభంగము గలవాఁడై వేడి నిట్టూర్పువిడుచుటచే కిసలయమును బోలువాని యధరోష్ఠము వాడినదై మలినమయ్యెను.

శ్లో॥ శ్యామాలోలాశయవనమృగీలోలనేత్రాంచలాంతాన్
పౌనఃపున్యప్రసృతవయసో వీక్ష్యనిష్పక్ష్మపాతం
వాతాధూతామృతధర దశాంకల్పయన్నీర్ష దేశ
స్యానీలాశ్మాలకకలనతశ్శాద్వలముష్ణంచకార ॥ ॥౪౦॥

ఉ॥ వనమునయౌవన ప్రభలభాసిలిమారనళంవదంబులై
దనరుమృగీకటాక్షములఁ, దద్దయుగాంచుచుఁగన్నుమూయకే
ఘనమగు వేడియూర్పువిడి, కంపముఁజేయుశిరంబునీలస
న్మణితతిఁబోలువానిశిఖమారుతకంపితయభ్రమాయెగా. ॥౪౦॥

అర్థము. పౌనఃపున్యే = మాటిమాటికి. ప్రస్ఫుటయౌవనాః = ప్రకటిత యౌవనములైన, కామాలోలా...లాంతాః, కామాలోల = మన్మథవశములైన, వనమృగీ = అడవిలేళ్లయొక్క, లోల = చంచలములైన, నేత్రాంచలాంతాః = ప్రక్కచూపులను, నిష్ప్రత్యూహపాతం = తప్పపాటులేకయే, వీక్ష్య = చూచి, నీలాశ్మాలక = ఇంద్రనీలముల కాంతిగల ముంగురులయొక్క, కలనతః = అనుకరించుటవలన, శీర్షదేశస్య = శిరోభాగమునకు, వాతాఘూర్ణ = గాలిచేఁగంపింపబడిన, అమృతధర = మేఘముయొక్క, దశాం = స్థితిని, అనగా సాదృశ్యమును, కల్పయన్ = చేయుచు, శ్వాసం = నిట్టూర్పును, ఉష్ణం = వేడిగా, చకార = చేసెను.

తాత్పర్యము. మఱియును నాయకుఁడు, యౌవనముచే మదించియున్న లేళ్లయొక్క చూపులను మాటిమాటికి తప్పవేయక చూచి, నీచూపులతో సమానముగాకపోవుటచే, వీనికి సాదృశ్యమైన లభించుట దుర్లభమాయెగదాయని శిరఃకంపముజేయుచు నిట్టూర్పువిడిచెను. అట్లుకంపించుటవలన కదలిన నల్లని ముంగురులు గలవాని శిరంబు వాయువుచే చలింపజేయబడిన మేఘమండలము వలె గన్పట్టినది.

లేడిచూపులకును, స్త్రీలచూపులకు నుపమానోపమేయ భావము. కావుననే లేడిచూపులనంత శ్రద్ధతో జూచినాడు. అందులో "కామాలోలాశయ" ములగుటవలన వానిచూపులును చేష్టలును మఱింత రమ్యములై యుండును. ఈశ్లోకము ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన వృత్తాంతములో "చకితహరిణీప్రేక్షణేదృష్టిపాతం ఉత్పశ్యామి" యని చెప్పినదానితో సరిపోవుటవలన నీయాశయమునే మేఘుఁడు విశదీకరించి చెప్పినట్లున్నది.

శ్లో॥ తత్రత్యాఅప్యహ మవిరతంతస్యతత్తత్ప్రవృత్తం
సంవీక్ష్యైషప్రకృతివిల సత్కాంతయావిప్రయుక్తః
తస్మాత్తస్యాఅవయవచయస్యార్హతాంనోవిజాన
న్నిశ్వాసాదీన్ ప్రకటయతిచేత్యేవముద్యద్వితర్కాః ॥

మ॥ అనయమునేను చిత్రగిరియందునవాసముసల్పువారుయ
తునిచందంబులెల్ల వెసఁజూచియితండొకసుందరాంగియౌ
వనితనుబాసియాయవయవంబులఁబోలినవస్తువారముఁ
గనమిమనోవికారమునుగాంచినవానిగ నెంచినాముగా ౪౧.

అర్థము. తత్రత్యాః = ఆచిత్రకూటవాసులము, అహమపి = నేనును. అవిరతం = ఎడతెగకుండ, తస్య = వానియొక్క, తత్తత్ప్రవృత్తం = ఆయా వ్యాపారములను, సంవీక్ష్య = చూచి, ఏషః = ఇతఁడు, ప్రకృతివిలసత్కాంతయా = స్వభావముచేఁ జక్కనిదియగు భార్యతోఁ, విప్రయుక్తః = వియోగము పొందినవాఁడు, తస్మాత్ = అందువలన, తస్యాః = ఆప్రియురాలియొక్క, అవయవచయస్య = అంగసముదాయమునకు, అర్హతాం = తగియుంటను, అనఁగ తగినసాదృశ్యమును, నోవిజానన్ = ఎక్కడ తెలిసికొనని వాఁడై, నిశ్వాసాదీన్ = నిట్టూర్పు మొదలుగాఁగల యనాదరసూచనలను, ప్రకటయతి = కనుపఱచుచున్నాఁడు. ఇత్యేవం = అని ఈప్రకారముగా, ఉద్యద్వితర్కాః = అనుకొన్నవారమైతిమి.

తాత్పర్యము. చిత్రకూటమున వియోగావస్థ ననుభవించుచున్న నీ పెనిమిటి వ్యాపారములను మేమందఱము జూచి సుకుమారియగు తనప్రియురాలి నెడబాసినకతన నామె యవయవసదృశవస్తుదర్శనముచేతఁదనపరితాపము మాన్పుకొనఁ దలచి అట్టివస్తువులనైన నెచ్చటను గానకుండుటచే పరితాప మధికమైన నిట్టూర్పుల విడుచుచున్నాఁడని తలచితిమి.

శ్లో॥ హారభ్రంశాద్గురుతరమురస్తస్య ఘర్మాంశుదీప్త్యా
శేషాక్షిప్తప్రచురమిహికాబిందుసందోహపాతైః

పాౢపత్తస్యామరపదగిరేఃసాహచర్యంసుపూర్ణం
స్వాభావేనశ్రియమపహరేత్ తద్ధికింభూషణంస్యాత్ ॥

ఉ॥ సరములుజారనీపతి విశాలతరోరముగాంచచండభా
స్కరకరతప్తమైనహిమసంతతిచే నలరారుమేరుభూ
ధరవరసాహచర్యమునుదాల్చెను దానటలేకయున్నసుం
దరతహరింపకున్ననగ, నాజనునాదగునాధరాస్థలికి ॥౪౨॥

అర్థము. గురుతరం = గొప్పదైన, తస్య = వానియొక్క, ఉరః = వక్షస్థలము, హారభ్రంశాత్ = హారములుతొలగిపోవుటవలన, సూర్యాంశుదీప్త్యా = సూర్యకాంతిచేత, అశేషాక్షిప్త = నిశ్శేషముగా పోగొట్టబడిన, ప్రచురమిహికాబిందుసందోహపాతైః = విశేషముగ మంచుబిందువుల వరుసగల, తస్యఅమరపదగిరేః = ప్రసిద్ధమైన మేరుపర్వతముయొక్క, సుపూర్ణం = పరిపూర్ణమగు, సాహచర్యం = పోలికను, ప్రాపత్ = పొందెను. యత్ = ఏది, స్వాభావె = తనులేకుండగా, శ్రియం = శోభను, నాపహరేత్ = పోగొట్టదో, తద్ధి = అదియైతే, భూషణం = అలంకారము, స్యాత్ కిం = అవునా.

తాత్పర్యము.—యక్షునివక్షస్థలము ముత్యాలహారముతో శూన్యమగుటచే, సూర్యకిరణములతాపవ, పోయిన మంచుబిందువులు గలుగుటచే తళతళలాడు మేరుపర్వతపు చరియతో సమానముగా నుండెను. భూషణమనగా తన సాహచర్యము వీడినపుడు నలంకృతమగుదాని శోభనుహరించునట్టిదేకాని మఱొండుగాదు. కావున సహజసౌందర్యముగల యాతని వక్షమున ముత్యాలహారము మేరుపర్వతము నావరించిన మంచుబిందువుల వరుసవలె నున్నది. అనగా సహజ సౌందర్యవంతుల ప్రకాశాప్రకాశములకు భూషణములు కారణములుగావని తాత్పర్యము.

ఇంతకు ముందు « తతోద్దండే » ఇత్యాది ౩౦ వ శ్లోకమునుండి పైశ్లోకములందు, « ప్రభాకీర్ణకాన్తీ » త్తని ౨౫ వ శ్లోకమున యక్షకాంత తన్ను డిగిన ప్రశ్నకు సరిగా యక్షుని పూర్వావస్థావర్ణన చేసి, « సంప్రత్యాక్షిప్త కేళిః

తమమ్మప్రాణనాథః" అనుచావళికి ఉత్తరమీయదొడంగి, కాళిదాసుని పూర్వమే ఘమున, మేఘదర్శన సమయమున నవయౌవనగ్రహణముచే శరీరమంత యుకృశించియుండెనని సూచించునట్లుగా "కనకవలయభ్రంశరిక్త ప్రకోష్ఠః" అని వర్ణింపబడిన యక్షుని యాకారము మనమున నుంచుకొని, హారభ్రంశ మొదలగు సూక్ష్మదావస్థ సూచకములగు వానితో మొదలు పెట్టెను.

శ్లో॥ జ్ఞాతాజ్ఞాతక్రమవిగళితా కల్పజాలస్యతస్య
ఛాయాహీనంప్రియసఖ మభూత్తద్వపుస్స్వైకకాలే
చూతస్యాత్యాహితదపవనాభుగ్నశాలాటవస్య
ప్రుష్వాకీర్ణంతదపినముమోచాంగ మాత్మీయశోభాం ॥

ఉ॥ తెలిసియనాదరంబునను, తెల్వియొకింతయులేమిభూషణం
బులువడిపోవనొక్కతఱిపోడిమిదక్కినమేనుగాలికా
యలువెసరాలుమామిడికినాప్తమునాదగియున్నస్వేదనం
కలితముగాఁగనీమగనికాయముసాజపుకాంతివీడనే ॥౪౩॥

అర్థము.—జ్ఞాతాజ్ఞాత = తెలిసినట్టియు తెలియనట్టియు, క్రమ = రీతిచేత, విగళిత = పోయిన, అకల్పజాలస్య = నగలవరుసగల, తస్య = ఆయక్షునియొక్క, ఛాయాహీనం = కాంతిలేని, వపుః = శరీరము, అత్యాహితద = మిక్కిలియుపద్రవముచేయు, పవన = గాలిచే, అభుగ్నశాలాటవస్య = రాలిపోయినకాయలుగల, చూతస్య = మామిడిచెట్టునకు, ప్రియసఖం = సమానము, ఏకకాలె = ఒకసమయమున, అభూత్ = ఆయెను. తదపి = ఆలాగైనను, ప్రుష్వాకీర్ణం = జలబిందువులచే వ్యాప్తమైన, అంగం = శరీరము, ఆత్మీయాశోభాం = నైజమైన సౌందర్యమును, నముమోచ = విడువలేదు.

తాత్పర్యము.—తెలిసినపుడు అనాస్థచేతను, తెలియనపుడు తెలియకుండుటచేతను, క్రమముగా శరీరమునుండి జారిన నగలుగల యాయక్షుని శరీరము పెద్దగాలికి రాలిపోయిన కాయలుగల మామిడిచెట్టువలె నుండెను. గాని చిరుచెమటపట్టిన యతని శరీరమునకు స్వాభావిక శోభ యొంతమాత్రము తగ్గలేదు.

"జాతాజాత" యనుటవలన, వియోగమున హాని యున్నాదావస్థ తెలియుచున్నది. "విగళితాకల్పజాలస్య" యనునది "కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః" అను పూర్వమేఘ వర్ణనతో సరిపోవుచున్నది. "చూతస్య" కాయలతోనిండియున్న మామిడిచెట్టు చూచుటకు మిగుల సొంపుగానుండును. కాని పెద్దగాలివేసిన నాకాయలన్నియు రాలిపోవుటే గాక, కొమ్మలువిరిగియు, సరిగానున్న యాకులు, కొమ్మలు నడ్డదిడ్డంబులై శోభతగ్గియుండును.

శ్లో॥ మ్లానంమ్లానంవకుల కుసుమంస్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీ
మప్యాదత్తేతవవిరహతఃక్లిశ్యమానంచమాతః
దేహంతస్యప్రకృతిసుభగం శుంభతేదంభవృత్తేః
క్షీరంసంతప్తమపిమధురంసేవ్యతే సర్వలోకైః ॥

ఉ॥ వకులసుమంబువాడఁగను వాడఁగఁదావులీనునట్లుదా
వకపతిచిక్కినన్ విరహబాధలఁజిత్తమునన్యకామినీ
నికరముఁజేరకుండుటగణింపఁగనయ్యెనుమేనికాంతిపా
వకపరితప్తమైకొలఁదిపాలురుచింపవె లోకపంక్తికిన్ ౪౪.

అర్థము.—వకుళకుసుమం = పొగడపువ్వు, మ్లానంమ్లానమపి = మిక్కిలి వాడిపోయినను, స్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీం = స్వాభావికమైన పరిమళసంపత్తును, ఆదత్తే = గ్రహించును. (ధరించుననుట) గనుక మాతః = తల్లీ, అదంభవృత్తేః = పరాంగనాసక్తి మొదలైనవాని వలన, కపటవృత్తిలేనట్టి, తస్య = వానియొక్క, ప్రకృతిసుభగం = స్వభావసుందరమైన, దేహం = శరీరము, తవవిరహతః = నీవిరహముచేత, క్లిశ్యమానం = బాధితమైనను, శుంభతే = ప్రకాశించుచునేయున్నది. మధురం = తియ్యనిదగు, క్షీరం = పాలు, సంతప్తమపి = కాచబడినదైనను, సర్వలోకైః = అందఱిచేతను, సేవ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము.—నీవిరహతాపముచేత బాధితమైన యతని శరీరము కృశించినను శోభతగ్గియుండలేదు, ఏలయన నాపనివాఁడైనను గర్వముతోడ

తన పరాంగనాసక్తుడై చరించుచుండినను, వాని నైజకాంతి యాపాపసంసర్గమున క్షీణించునుగాని, యెల్లప్పుడు నిన్నే తలంచుచునే యేకపత్నీవ్రతుడైన వాని శరీరము గాసిజెందినను కాంతిహీనము గాదు. మఱియు లోకమున సౌందర్యవంతులు చిక్కినను, సహజకాంతి వీడరు. ఎట్లన పొగడపువ్వు వాడినను సహజ పరిమళము వీడదు. క్షీరములు తప్తములైనకొలది వానిమాధుర్యము హెచ్చును.

“ వకుళకుసుమ ” మ్మనుటవలన వీనిశరీరమతిసుకుమారమై మృదువైనదని తెలియుచున్నది. “ అదంభవృత్తేః ” అనుట నాయకుడు గర్వించి యుండక పరాంగనా సాంగత్యమున మనసుజారనీక యింద్రియ నిగ్రహముగల వాడగుటచే నికముందు జెప్పబోవునటుల ధ్యానాదికముచేతను తపస్సుచేతను కాలము పుచ్చుచున్నాడని సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ తిష్ఠత్యేవంప్రియసుహృదయం కాయమాత్రేణతత్ర
త్వయ్యాయత్తప్రణయగురుణాచాంతరంగేణనిత్యం
తస్మాచ్ఛాపావధిమథకథంకారమప్యత్రసోఢుం
ఘస్రాంతంవాఖలుకుముదినీప్రార్థ్వాసిత్వంముదైవ ॥

మ. నిలిచెనుగానిచిత్రగిరినీపతిఁగాంచశరీరమాత్రుఁడై
నిలిపెనుప్రాణవర్గమును నిత్యమునీపయిఁబ్రేమధైర్యముల్
గలిగిముదంబునన్గడుపుకాలము నెట్టులయిన సంజలో
దలఁచెదుకల్వతీవవలె, తల్లిరొ సౌఖ్యములబ్బకుండునే ॥౮౫॥

అర్థము.—ప్రియసుహృదయం = నీప్రియుడైననాయకుడు, కాయమాత్రేణ = శరీరముచేత మాత్రము, తత్ర = ఆచిత్రకూటపర్వతమందు, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, త్వయి = నీయందు, ఆయత్త = ఆధీనమైన, ప్రణయగురుణా = స్నేహాతిశయముగల, అంతరంగేణ = మనస్సుచేత, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు. తస్మాత్ = అందువలన, అథ = ఇకను, అత్ర = ఈసమయమున, కుముదినీ = కలువతీగ, ఘస్రాంతంవా = సాయంకాలమునువలె, త్వం = నీవు, శాపావధిం = శాపముయొక్క అంతమును, ముదైవ = సంతోషముతోనే, కథంకారమపి = ఎట్లుగానో, సోఢుం = సహించుటకు, అర్హసిఖలు = తగియుందువుగదా.

తాత్పర్యము.—నీప్రియుడు సహజసౌందర్యము గలవాడైనను నీవియోగముచే కృశించి శరీరమాత్రుడై నీయందనురాగముచే ప్రాణముల నీయందనిలుపుకొని యున్నాడు. శాపాంతమున నిన్నుజూడగలుగుదునను నాశచేతనే జీవించియున్నాడని తాత్పర్యము. అందువలన నిప్పుడు నీవెట్లయినను సంతోషముతో, కలువతీవె చంద్రదర్శనమునకై సాయంకాలముయొక్క రాకకై వేచియుండునట్లు స్వల్పకాలము విరహము సహించి శాపావధిని వేచియుండుము.

'ఘర్మాంత' మిత్యాదికమువలన సూర్యతాపముచే వాడిన కలువతీగములకొలది పగటికాలము తప్పమగుటవలన సాయంకాలము సమీపించుచున్నదను నాశచే నెట్లుకాలముగడుపునో, యట్లే "ఆశాబంధఃకుసుమసదృశం" అని పూర్వమేఘమున చెప్పినటుల శాపావధియందు ప్రియసమాగమము కాగలదను నాశచే బ్రదికియుండునని నమ్మియున్న యక్షాభిప్రాయమనుసరణముగ, మేఘుడు తనరాకచే (అనగా వర్షఋతుప్రాప్తిచే) శాపావధియు సమీపించెను గాన నెట్లయినను సహించి యూరడిలియుండుమని చెప్పుచున్నాడు. "కాయమాత్రేణ" అనగా శరీరము మాత్రమే యక్కడనున్నది కాని మనోవ్యాపారములన్నియు నీయందుండే లీనమైయున్నవనుట. "తవసహచరో రామగిర్యాశ్రమస్థః అవ్యాపన్నః" చిత్రకూటమందవ్యాపన్నుడై, అనగా బ్రదుకుమాత్రము గాంచియున్నవాడు గాని ప్రాణములీమెనే చేరియున్నవని చెప్పకుండుటను, మేఘుడు తిరిగి చెప్పుచున్నవాడుగ నున్నాడు. మఱియు "అంగేనాంగంప్రతనుతనునా......దూరవర్తీ సంకల్పైర్విశతి" శరీరము దూరముగుండుటవలన స్పర్శాదికములు గానకున్నను, మనోవ్యాపారముల నడ్డగించువారు లేనందునను ఈమనము జడశరీరము వలెగాక, యణురూపముగలదై దేశకాలవ్యవస్థల నతిక్రమింప సమర్థముగలదౌటవలన నామెశరీరమును సంకల్పరూపమున ప్రవేశించుచునేయున్నదనియు, చెప్పిన యక్షాభిప్రాయమును మాఱువలుకుచున్నాడు. "ఆయత్తప్రణయగురుణా" యనునది ఉత్తరమేఘమున "అస్యాః ప్రణయిని మయిస్వప్నలబ్ధేకథంచిత్" అనునప్పటి యక్షాశయమువలన స్థిరీకృత మగుచున్నది.

శ్లో॥ శూరంవీరంసదయహృదయం సౌదరీమందిరంతం
మన్యేతైస్తైస్స్ఫుటతమపదైరంబవిశ్వాసమేహి
ప్రాగేకాసీన్నుతమతికథాశ్రూయతాంసంప్రతీతః
కాలుష్యంతేసకలమపితద్ధ్వాంతమర్కాదివేయాత్ ॥

చ॥ జననిరోవిశ్వసింపునను, చక్కదనంబులకిక్కయౌనునీ
పెనిమిటిశూరుఁడౌను మఱివీరుఁడునౌనుకృపార్ధ్రచిత్తుఁడౌ
ననిభువిచాటుచిహ్నములుహావినుపింతు చరిత్రమొక్కటేర్
వినమదిసంశయంబువిడు, వేడివెలుంగునధ్వాంతమున్బలెన్ ౨౬॥

అర్థము.__అంబ = ఓతల్లీ, తైస్తైః = ఆయా, స్ఫుటతమపదైః = మిక్కిలిస్పష్టమైన గుర్తులచేత, తం = నీభర్తను, శూరం = శూరునిగాను, వీరం = వీరునిగాను, సదయహృదయం = దయాస్వభావముగలవానినిగాను, సౌందరీమందిరం = "యత్రాకృతిస్తత్రగుణాః" అన్నట్లు సౌందర్యమునకు స్థానమైనవానిగాను, మన్యే = తలచెదను, విశ్వాసంఏహి = విశ్వాసముగలదానవగుము-నమ్ముమనుట. హేనుతమతి = మంచి అనగా కొనియాడతగిన బుద్ధిగలదానా, ప్రాక్ = పూర్వము, ఏకాకథా = ఒకసంగతి, ఆసీత్ = ఆయెను. సంప్రతి = ఇప్పుడు, శ్రూయతాం = వినబడుగాక, ఇతః = ఈవినుటవలన అర్కాత్ = సూర్యునివలన, ధ్వాన్తమివ = చీకటివలెనే, సకలం = సమస్తమయిన, తే = నీయొక్క, కాలుష్యం = మనస్సందేహము, ఇయాత్ = నశించుగాక.

తాత్పర్యము.__ఓతల్లి "పాణీబాణాసన" "క్షపితభృగుధర్మోపి" ఇత్యాదిశ్లోకములు చెప్పబడిన, నీపెనిమిటి శరీరాదిలక్షణములచేత, శూరునిగను వీరునిగను, దయాశాలిగను, సహజసౌందర్యవంతునిగను తెలిసికొని, నీపెనిమిటి వృత్తాంతమును సాకల్యముగ చెప్పుటచే నన్ను వానిదూతగా నమ్ముము. (నీమనమున నావిషయమై మొదటగలిగిన సందియము పోగొట్టుకొమ్మనుట)

ఓబుద్ధిమంతురాలా యచ్చట జరిగిన యొకవృత్తాంతము చెప్పెదను. అది నీభర్తృవిషయకమగు సందేహమును సూర్యోదయము చీకటినివలె నశింప జేయును.

"శూరంవీరం...... సౌందరీమందిరం" అని పీఠికావర్ణన "మహాసత్త్వోతిగంభీరః కృపావానవికత్థనః...ధీరోదాత్తస్సమ్మతః" ఇత్యాద్యలంకారికప్రసిద్ధములగు ధీరోదాత్తుని లక్షణములతో సరిపోవుటవలన, పూర్వమేఘమున "యాచ్ఞా మోఘా వరమధిగుణే నాధమే లబ్ధకామా" "అంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరో రాజరాజస్య దధ్యౌ" ఇత్యాదిశ్లోకముల వ్యక్తీకృతమగు యక్షుని ధీరోదాత్తత్వమును మేఘుడిచ్చట స్ఫుటీకరించుచున్న వానివలె నున్నాడు. "అంబ" ఓతల్లీయనుటవలన నిన్ను మాతృదేవతగా నమ్మి దేవతాసాన్నిధ్యమందువలెనే నిశ్చయమగుదానినే చెప్పుచున్నానుగాని నిన్నెట్లయిన సంతోషపెట్టుటకుఁ బ్రియత్నించుటలేదని సప్రమాణముగ జెప్పుచున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. "గాలుష్యం" భర్తృవిషయకమగు నితర వనితాసంసర్గ రూప కాలుష్యంబని భావము. మనఃకాలుష్యమును చీకటితో పోల్చుట సుప్రసిద్ధము. ఈవృత్తాంతమనెడి సూర్యకాంతి యాచీకటిని పాఱదోలుననుట.

శ్లో॥ స్వశ్రీసంహృత్యుదిత హృదయఃకశ్చిదభ్యేత్యనూనం
కర్తుంతీవ్రంతపఇతిమహాపుణ్యగణ్యాశ్రమాంతే
లక్ష్మీనేత్రంశజరఘుమణీపాదవిన్యాసపూతే
భూభృద్రత్నేసపదిచరతీతీంద్ర ఆశంకమానః ॥

చ॥ తనసంపత్తుహరింపఁగోరి, మదిశ్రద్ధాయుక్తుఁడై యెవ్వఁడో
ఘనపుణ్యాశ్రమగణ్యమానము రమాకాంతాంశసంభూతురా
మునిపాదాంకితపావనంబునగునా, భూమీధ్రశీర్షంబునం
దునఁజేసెన్దపమన్చువజ్రివినిదాదోధూయమానాంగుఁడై ౪౭॥

అర్థము.—స్వశ్రీం = తనసంపదయొక్క, సంహృతి = అపహరించుటయందు, ఉదిత = యత్నముగల, హృదయః = మనస్సుగలవాఁడై, కశ్చిత్ = ఎవఁడో, అభ్యేత్య = వచ్చి, నూనం = నిశ్చయముగా, ఇతి = ఈప్రకారము, తీవ్రం = కఠినమైన, తపః = తపస్సును, కర్తుం = చేయుటకు, మహాపుణ్యగణ్య = మంచిపుణ్యముచే నెన్నబడిన, ఆశ్రమ = తపస్థానములచే, అంతే = సుందరమైనట్టియు, లక్ష్మీనేత్ర = విష్ణుమూర్తియొక్క, అంశజ = అవతా

రమైన, రఘుమణే = శ్రీరాములవారియొక్క, పాదవిన్యాస = తొక్కుటచేత, పూతే = పవిత్రమైనట్టియు, భూభృద్రత్నే = చిత్రకూటమందు, సపది = ఇప్పుడు, చరతి = తిరుగుచున్నాడు. ఇతి = ఈలాగున, ఆశంకమానః = శంకించుచున్నవాడై.

తాత్పర్యము.—ఈయక్షుని యింద్రియనిగ్రహము, ధీరోదాత్తత్వాదిగుణముల ప్రకటించునట్టియు, వీనిపరిభావాదికములు వెల్లడిజేయునట్టియు, ఈవృత్తాంతము జెప్పి, యక్షుని యనుకూల నాయకుడనియు యక్షకాంతను తెలియజేసి విశ్వాసమును పుట్టించి యిదార్ప జూచుచున్నాడు. ఇంద్రుడితరులు తమ తపోమహిమచే తనయింద్రపదవి నాక్రమింతురేమోయను భయము కలవాడగుటవలన, నీయక్షునిజూచి యెవడో తనసంపత్తును హరింపవలెనని ఘోరతపస్సు చేయుటకై, మహోవిష్ణ్వవతారమేయను శ్రీరాములవారి పాదస్పర్శనముచే పవిత్రమునదై గొప్పపుణ్యక్షేత్రములగు నాశ్రమములతో సుందరమైన యీచిత్రకూటమునకు వచ్చియుండవచ్చునని వీనిని జూచి సందేహించినవాడాయెను.

“ మహాగణ్య … మాంతే ” “ భూభృద్రత్నే ” అని విశేషణములవలనను మేఘసందేశమున జెప్పబడిన “ రఘుపతిపదై రంకితం మెఖలాసు ” “ జనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషు ” ఇత్యాది విశేషణములచేతను, ఆచ్చటి యాశ్రమములు, సుందరములనియు, పవిత్రములనియు, తపోయోగ్యములనియు తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ గత్వాగారంనిజమమరరాట్సం విచింత్యాంతరాయం
తస్యాధాతుంనిరుపమకళాయోగరూఢాభిధానాం
రంభాదిభ్యోఽప్యధికచతురాంనాకవేశ్యాంసురూపా
మేవంప్రాహప్రముదితమతింసంవితస్వాంశ్చటూక్త్యైః॥

చ॥ సురపతిస్వీయమందిరముఁజొచ్చి తపంబునకంతరాయముఁ
దిరముగఁజూజఁజేసియువతిఁ గనెసార్థకనామనొక్కతెఁ
నిరుపమహాచమత్కృతిని, నిర్జితరంభనునాకవేశ్యసుం
దరినిసురూపనంతటముదంబునబొందచటూక్తులాడుచుఁ ౪౫॥

అర్థము.—అమరరాట్ = ఇంద్రుడు, నిజంఆగారం = తనయింటికి, గత్వా = వెళ్లి, సంవిచింత్య = ఆలోచించి, తస్య = వానియొక్క, అంతరాయం = ఏకపత్నీవ్రతమునకుభంగమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, నిరుపమకలా = సాటిలేనికాంతిచేత, యోగరూఢ = సార్థకమైన, అభిధానాం = పేరుగలిగినట్టియు, రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, అధికచతురాం = మిక్కిలిచాతుర్యముగలిగినట్టియు, సురూపాం = సురూపయనెడు, నాకవేశ్యాం = దేవతావేశ్యను, చటూక్తైః = ప్రియవాక్కులచే, ప్రముదితమతిం = సంతసించినబుద్ధిగలదానిగా, వితన్వన్ = చేయుచు, ఏవం = ఇట్లు, ప్రాహ = చెప్పుచున్నాడు.

తాత్పర్యము.—అప్పుడా దేవేంద్రుడు తనగృహమునకుఁజని యక్షుని తపోమహిమచే తనపదవికి భంగముకలుగునని భయముచే యక్షుని తపోభంగము కావింపనెంచి, సౌందర్యవతియైనట్టియు, చాతుర్యమునరంభాదులను తలదన్నినట్టియు, సార్థకనామముగల సురూపయను దానిపిలిచి ప్రియవచనములచే దాని సంతోషపెట్టుచు ఈప్రకారముగా చెప్పెను.

"గత్వాగారం" అనుటవలన దేవేంద్రుడు, దేవతలకు నమస్కరింపతగినట్టియు, రామపాదాంకితమైనట్టియు, మంచిపుణ్యాశ్రమములచే నొప్పుచున్నట్టియు, నాపర్వతముమీదికి నొకానొకప్పుడు తానువచ్చి, యక్షునిజూచెనని తెలియుచున్నది. "యోగరూఢ" ఈనాకవేశ్యపేరు సురూప. సురూపయనగా మంచిరూపముకలది. నిరుపమమగు కాంతిచే నొప్పుచున్నదిగనుక నే దానిపేరు యోగమున సరిపోవుచున్నది. దానికి లోకప్రసిద్ధమగుపేరు సురూపయగుటవలన నామెయందా నామము రూఢము. కావున సురూపయను పేరు యోగరూఢమై పరగుచున్నది.

శ్లో॥ యక్షఃకశ్చిచ్ఛిఖరిణి భరద్వాజపుణ్యాశ్రమాంతే
తీవ్రంతప్తుంయతతఇతి విజ్ఞాయ తేఽలంమయాద్య
త్వాంద్రష్ట్వైవత్య జతినియతింనూనమేషత్వదీయా
శ్చేష్టాదృష్ట్వాయదివిధువిభావిద్రుతో వేందుకాంతః ॥

ఘనవృత్తే.

చ॥ రమణిరో ! గుహ్యకుండొకఁడు రామధరాధరకూటపావనా
శ్రమమునఁదీవ్రమౌతపము సల్పుచునుండినయట్లువింటినో
సుమతిరొనీదుచేష్టలకు సొక్కితపంబును వీడునిక్కమౌ
హిమకరదీధితిం గనిద్రవింపక యుండునెచంద్రకాంతముల్

అర్థము.—కశ్చిత్ యక్షః = ఒక యక్షుడు, శిఖరిణి = చిత్రకూటపర్వతమందు, భరద్వాజపుణ్యాశ్రమాంతే = భరద్వాజాశ్రమముచెంత, తీవ్రం = కఠినముగా, తప్తుం = తపస్సుచేయుటకు, యతత ఇతి = యత్నముచేయుచున్నాడని, మయా = నాచేత, అద్య = ఇప్పుడు, విజ్ఞాయతే = తెలియబడుచున్నది. త్వదీయాః = నీవైన, చేష్టాః = శృంగారచేష్టలు, దృష్టాయది = చూడబడినట్టయిన, ఏషః = వీడు, విధువిభావిద్రుతః = చంద్రకాంతిచేఁగఱగిన, ఇందుకాంతేవ = చంద్రకాంతమణివలె నూనం = నిశ్చయముగా, త్వాందృష్ట్వైవ = నిన్నుచూచుచునే, నియతిం = నియమమును, త్యజతి = విడుచును.

తాత్పర్యము.—యక్షుడొకడు భరద్వాజాశ్రమమువద్ద తీవ్రమగు తపస్సు గావించుచున్నాడని నాకు తెలియుచున్నది. కానినిన్ను నీవిలాసముల జూచినతోడనే చంద్రకిరణప్రసారమువలన, ద్రవించు చంద్రకాంతమణులవలెనే, వానిమనస్సు కఱగిపోయి నియమమును విడుచును. అనగా రాయివలె నెంత కఠినహృదయుడయ్యును నీవిలాసములఁ జూచినతోడనే నీయందు లీనమై యుండుననుట. చంద్రకాంతమణులు చంద్రోదయమగుటతోడనే ద్రవింపజొచ్చుననుట లోకప్రసిద్ధము.

“విధువిభా” అనుటవలన చంద్రబింబముతో సమానమగు నాసురూప యాననము జూచుటకంత యాహ్లాదకరమై యుండునని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ తస్మాచ్ఛంకావిరహితగతిశ్చిత్రకూటాచలంతం
నానాపుష్పోత్కరసురభిళప్రాంతరంకాంతదేశం
గత్వాయక్షంనిజగుణగణాబద్ధచిత్తంవిధేహి
ప్రాప్తేరోగేప్రశమనవిధేః ప్రాక్ప్రతీకారఇష్టః ॥

ఉ॥ కావున శంకమానిచనఁగాఁదగు నీకున నేకపుష్పవం
భావితసౌరభోత్కరవిభాసి మనోహరచిత్రకూటమం
దావిధినున్న యక్షుఁగని యాత్మగుణాళి నిబద్ధు జేయుమా
భావిగదా వినాశమే శుభంబు, శమించుటకన్న రోగముల్ ॥౫౦

అర్థము.—తస్మాత్ = అందువలన, శంకావిరహితగతిః = కొంచెమైన సుశంక లేనిదానవై, నానాపుష్ప = అనేకములగు పువ్వులయొక్క, ఉత్కర = సమూహముచేత, సురభి ప్రాంతరం = పరిమళించు పరిసరప్రదేశము గలిగిన ట్టియు, కాంతదేశం = రమ్యమైనట్టియు, తం చిత్రకూటాచలం = ఆచిత్రకూట పర్వతమునుగూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, యక్షం = యక్షుని, నిజగుణగణాబద్ధచిత్తం = నీగుణముల సమూహముచే నరికట్టబడిన మనస్సుగలవానిగా, విధేహి = చేయుము. రోగప్రాప్తౌ = రోగము ప్రాప్తించినదగుచుండగా, ప్రశమనవిధేః = కుదుర్చుకొనుటకంటె, ప్రాక్ = రోగము రాకముందు, ప్రతీకారః = నివృత్తి జేయుటయే, ఇష్టః = మంచిది.

తాత్పర్యము.—ఆహేతువువలన నీవనేక పుష్పవాసనలచే సుందరంబై యొప్పుచున్న చిత్రకూట పర్వతమున కరిగి, తపోనిష్ఠుడైన యాయక్షుని మనమును, నీవిలాసాదిగుణములచే లోబరుచుకొని తపోభంగము గావింపుము. శరీరమునకు వ్యాధిజనించునని శోచింపబడిన పోకకమున్న, దానిని వృత్తికై ముందుగా జాగరూకత వహించుటయె శ్రేయస్కరముగదా.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తా సా సురపతివచస్సీ ధుమత్తస్వభావా
స్వాంగాలంకారిత వివిధసద్భూషణాఢ్యా సమంతాత్
నానాకాంతిస్ఫురితకుసుమశ్రేణికానంచరంతీ
వల్లీవాపక్షితిధరవరం వజ్రిణా సంప్రదిష్టం ॥

చ॥ పలుకఁగనిట్లు దేవపతివాక్కు ధమత్తులుచిత్తవృత్తితో
కలికియలంకరించుకొనఁగాఁదగుభూషలు చిత్రపుష్పసం
కలితముజంగమంబునయి కాంతివహించెడు వల్లిచాడ్పు నగ
పాలతిమహీధరంబుగనఁబోయె బిడౌజునియాజ్ఞ పెంపున౯ ౫౧.

అర్థము.—ఇతి = ఈప్రకారముగా, ఉక్తా = చెప్పఁబడిన, సా = ఆసురూప, సురపతి = దేవేంద్రునియొక్క, వచః = మాటలనెడి, సీధు = మద్యముచేత, మత్త = మదించిన, స్వభావా = స్వభావముకలదై, సమంతాత్ = అంతటను, స్వాంగ = తనయావయవములయందు, అలంకారిత = అలంకరింపఁబడిన, వివిధ = అనేకములైన, సద్భూషణా = మంచినగలచేత, ఆఢ్యా = ఒప్పినదై, (గమకనే) నానా = అనేకములగు, కాంతి = కాంతులచేత, స్ఫురిత = వెలుగుచున్న, కుసుమశ్రేణికా = పువ్వులపఙ్క్తిగలిగి, సంచరంతీ = సంచరించుచున్న, వల్లీవ = తీగవలెనున్నదై, వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత, సంప్రదిష్టం = చెప్పబడిన, క్షితిధరవరం = శ్రేష్టమైన చిత్రకూటపర్వతమును, ఆప = పొందెను.

తాత్పర్యము.—ఇట్లుసురూప ఇంద్రుని చాటూక్తులనువిని, రంభాదులకన్న తనకు నెక్కువగౌరవము గలిగినందులకు మైమఱచి, తనకుగల చక్కదనము నినుమడింప వివిధములగు భూషణముల నలంకరించుకొని చిత్రవర్ణముల గుప్పగుత్తులచే నిండి, నడచుచున్న తీవెయో యున్నట్లు యింద్రుని పంపున చిత్రకూటము చేరెను.

“వచస్సీధుమత్తస్వభావా” మద్యపానముచేసినవారు మైమఱచి కార్యాకార్యవిచారణయు ఎఱిఱితమసమర్థతలు నరయజాలక ఎట్టికుకృత్యమునకైన శంకింపక జొరపడునట్లు, సురూపయు దేవేంద్రుని ప్రియవచనములచే మదించినదై యత్యుద్రతభంగమున దలపడసాహసించెనని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యత్కూటేషూత్కటకటకకంజోపలాంశూత్కరాణాం
సక్తేశోణీకృతనిజరుచా వృష్ణిగోర్వ్యాజరాజె
దృష్ట్వాసంప్రత్యహితుల కృతేర్ష్యాగ్రజాతంచరంతం
హైమ్యద్రిభూభృత్కటకని కశేశంక తేలోకజాతః ॥

ఉ॥ ఏగిరిప్రాంశుకూటముల నిమ్ముదొలంకెడుపద్మరాగన
ద్రాగముమింటఁబ్రాకరవిరథ్యములెఱ్ఱఁగఁగానుపించునో

ఏగిరినప్డుచూచిజను లెంతురొ తూరుపుకొండమీఁద నా
భోగివిరోధియగ్రజుఁడు పుట్టిచరింపగనున్నయట్టులన్ ౫౨.

అర్థము,—ఇచ్చటనుండి ౫౬ వ శ్లోకమువఱకును చిత్రకూటవర్ణన యత్కూటేషు = ఏపర్వత శిఖరములయందు, ఉత్కట = గొప్పవైన, కటక = మధ్య భాగములయందు, కంజోపల = పద్మరాగమణులయొక్క, సక్తేః = కూడిక వలన, ఉష్ణగోః = సూర్యునియొక్క, వాజిరాజౌ = గుఱ్ఱములగుంపు, శోణీకృత = ఎఱ్ఱఁగాఁజేయబడిన, నిజరుచా = తనకాంతిగలదిగాఁగ, సంప్రతి = తత్కాలమందు, లోకజాతః = జనసమూహము, దృష్ట్వా = చూచి, ఐన్ద్రీభూభృత్ = పొడుపుకొండయొక్క, కటకనికటే = మధ్య భాగమందు, చరంతం = సంచరించునట్టి, అహికుల = సర్ప సమూహమందు, కృత = చేయుబడిన, ఈర్ష్య = అసూయగలగరుత్మంతునికి, అగ్రజాతం = అన్నయగుఅనూరునిగ, శంకతే = ఊహించుచున్నది.

తాత్పర్యము —ఆచిత్రకూటపర్వతముయొక్క, మధ్య భాగములయందు పద్మరాగమణులు విశేషముగా నున్నవి. ఈపద్మరాగములయొక్క రక్తమనూర్యుని గుఱ్ఱములనుగూడ నెఱ్ఱనికాంతిగల వానినిగాఁ జేయుచున్నది. ఆపర్వత పరిసరవర్తులగు వారా పర్వతముయొక్క ఉపరిభాగమున నీగొఱ్ఱదనముఁ జూచి పొడుపుకొండపై యరుణోదయమని భ్రాంతిజెందుచున్నారు. దీనివలన నీపర్వతకూటము లాకాశమువరకు వ్యాపించెననియు నిది రత్ననిలయమనియు స్ఫురించుచున్నది.

శ్లో॥ యత్కూటాగ్రాంచిత విహృతయస్సింధుబంధుంనిరీక్ష్య
ప్రేక్షుం తేశీప్రపతివిరహాతో జాతతాపార్ది తాయాః
భూకాంతాయావసనమివసందీప్రనీలోపలాభం
ముక్తాపాళిగ్రథితముదయ చ్ఛీకరోర్మిప్రభూతం॥

ఉ॥ ఏనగశృంగపంక్తి విహరించు జనంబులకబ్ధిఁజూడభూ
మానినికాయశ్రీవిభుడు మన్మథతాపపరీతయాచుఁదా

మానినసీలవస్త్రమన నొప్పఁగఁదోఁచెఁదరంగపంక్తులా
చానధరించుముత్యములజానగు పేరులటంచుదోఁచెడిన్ ॥ ౫౩.

అర్థము.—యత్కూటాగ్ర = ఏపర్వతశిఖరములయందు, అంచిత = ఒప్పుచున్న, విహృతయః = విహారములుగలవారు, సింధుబంధుం = సముద్రమును, నిరీక్ష్య = చూచి, శ్రీపతివిరహార్తః = విష్ణుమూర్తి విరహాగ్నమువలన, జాతతాపార్దితాయాః, జాత = పుట్టిన, తాపార్దితాయాః = తాపముచేబాధితురాలైన, భూకాంతాయాః = భూమియనునాయికయొక్క, ఉదయచ్ఛీకరోర్మి ప్రభూతం, ఉదయత్ = పుట్టుచున్న, శీకర = తుంపురులుగల, ఊర్మి = తరంగములచేత, ప్రభూతం = అధికమైనదగుటవలన, ముక్తావాళిగ్రథితం = ముత్యాలవరుసచే గూర్పబడినట్టియు, సందీప్ర = వెలుగుచున్న, నీలోపలాభం = నీలమణికాంతిగలట్టియు, వసనమివ = బట్టవలె, ప్రేక్షంతే = చూచుచున్నారు.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విరహబాధితలైనస్త్రీలుతాపనివారణార్థము నల్లనిబట్టను ముక్తాహారమును ధరించుట వాడుక. చిత్రకూటపర్వతమందు శికారుతిరుగు విలాసిజనులు సముద్రమునుజూచి, తనభర్తయగు విష్ణుమూర్తి ఎడబాసినభూనాయిక, విరహతాపమునపనయింప నల్లనిబట్టను ముక్తాహారములను ధరించినట్టుగా నుత్ప్రేక్షించుచున్నారు.

విష్ణుమూర్తి చాతుర్మాస్యలందు సముద్రమున శయనించుట పురాణప్రసిద్ధము. కావున భూనాయకకు విరహోద్గారమైనట్లు తలంచుటవలన నందలి జనులు విలాసవంతులని తెలియుచున్నది. భూమి సముద్రవసనయనుట మహాకవిప్రసిద్ధము. కాన నున్నతమగు పర్వతాగ్రమందుండి చూచువారికి దూరముననున్న సముద్రము నల్లనివస్త్రముగను, తుంపురులతోఁగూడిన తరంగములు ముత్యాలహారములవలెను గన్పట్టుననుట స్వభావము

శ్లో॥ నావశ్చావిద్రుతతిరగతిస్సాగరస్యాంతరాళే
యాతాయాతక్రమవిధి వశాత్సాధుతైమింగిలానాం

దర్పోద్రేకాదుపరిచరతాం కామమభ్యాశభాజః
పోతానేవ ప్రతిపదమరం జానతే యత్ర లోకాః ॥

ఉ॥ జలనిధిమధ్యమం దెపుడు జక్కఁగవచ్చుచుఁ బోవుచుండనా
వలనొకవేళదర్పమునఁ బైపయినీదు తిమింగిలంబులన్
గలయఁగఁ జేరఁ బోతములుగాఁ దలపోయఁగ నవ్విచిత్రమా
మలనివసించుభాగ్యజనమండలి పుణ్యమదేమొ చూడఁగన్ ॥ ౫౪

అర్థము.— యత్రలోకాః = ఏచిత్రకూటపర్వతమందలిజనులు, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, అంతరాళే = మధ్యను, యాతాయాత = రాకపోకలయొక్క, క్రమవిధివశాత్ = సంచారవశమువలన, ధృతతరగతీః = శీఘ్రగమనముగలిగినట్టియు, దర్పోద్రేకాత్ = గర్వాతిశయామువలన, ఉపరి = నీళ్లమీదను, కామం = స్వేచ్ఛగా, చరతాం = సంచరించునట్టి, తైమింగిలానాం = తిమింగిలములను పెద్దచేపలయొక్క, అభ్యాశభాజః = సమీపము నొందినట్టియు, నావశ్చాపి = పెద్దయోడలనుకూడ, ప్రతిపదం = ఒక్కొకదానివద్దనున్న, పోతానేవ = చిన్నపడవలనుగానే, అరం = బాగుగ. జానతే = తెలిసికొనుచున్నారు.

తాత్పర్యము.— మఱియు నాపర్వతము పైవిహరించువారు సముద్రమధ్యమున తిరుగుచున్న పెద్దయోడల, నొకానొకప్పుడు మదించి నీళ్లపైభాగమున నే కదలుచుయుండు తిమింగిలములనెడి పెద్దచేపల సమీపమున జేరగాఁజూచి చిన్నపడవలనుగా తలంచుచున్నారు. ఇందువలన తిమింగిలములు దగిలేనట్టు వీలులేని పెద్దపెద్దయోడల వలెను, వానియందుండు వస్తువుల గైకొని దరిజేర్పుటకై వచ్చుచు బోవుచునుండెడి చిన్నపడవలవలె నీనావలును వాటికి గన్పట్టుచున్నవని తాత్పర్యము. ఇట్లు నావికాయాత్రికులు సముద్రమధ్యమున నీటిపై తేలియుండు పెద్దపెద్దచేపలను, ద్వీపములని తలచి సగిూపించి యచ్చట విశ్రమింప జూచుటయు ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టి స్వభావవర్ణనలుపూర్వగ్రంథముల విరళములుగా గన్పట్టునని తోచు.

ఘనవృత్తే.

శ్లో॥ యత్రక్షోణీధరవరశిరస్యుస్థితాః కామిలోకా
స్తన్మధ్యస్థాచలతటభువస్సంశ్రితానక్రయోషాః
భూకాంతోరోజనివిరచితాస్సాధుశోభావిధానే
సాక్షాత్క్లృప్తా ఇవమకరికాపత్రికాజానతేఽలం ॥

ఉ॥ లలినగశృంగసీమల విలాసముగావిహరించు కాముకుల్
జలనిధిఁజూచికొండల మొసళ్లిక చెంతనువిశ్రమింపగా
దలఁచిరిభూసతీకుచపదంబుల శోభలసీననిక్కపూ
జలచరపత్ర రేఖలివిస్పష్టముగా రచియించిరంచెదక్ ॥ ౫౫.

అర్థము.—యత్ర = ఏ, క్షోణీధరవరశిరసి = చిత్రకూటపర్వతాగ్రమందు, స్థితాః = ఉన్నట్టి, కామిలోకాః = కాముకజనులు, తన్మధ్యస్థ = ఆసముద్రమధ్యమందున్నట్టి, అచల = కొండలయొక్క, తటభువః = దరులను, సంశ్రితాః = ఆశ్రయించినట్టి, నక్రయోషాః = మొసలులను, సాధు = యోగ్యముగా, శోభ = అలంకారముయొక్క, విధానే = చేయుటయందు, సాక్షాత్ క్లృప్తాః = ప్రత్యక్షముగచేయబడిన, భూకాంతా = భూనాయికయొక్క, ఉరోజని = స్తనములయందు, విరచితాః = రచింపబడిన, మకరికాపత్రికా ఇవ = మకరికాదిపత్రములవలే, అలం = బాగుగా, జానతే = తెలిసికొనుచున్నారు.

తాత్పర్యము.—ఆపర్వతము నెక్కి విహరించెడి కాముకులు సముద్రమధ్యమందుండు పర్వతముల దరిచేరిన మొసళ్లను జూచి భూనాయికాకుచమందు ప్రత్యక్షముగ రచియింపబడిన మకరికాదిపత్రములవలె నూహించుచున్నారు.

శ్లో॥ శోణద్యోతన్నగితనికటప్రోల్లసద్విద్రుమాళీ
వల్లీవ్రాతస్థగితసవిధాన్యన్యగోత్రాభృతోఽపి
ప్రోద్యత్కాక్ష్మీరజనిరజసారంజితప్రాంతపృథ్వీ
వక్షోజాతశ్రియమనుకలంసంస్మరంత్యేవక్రమాః ॥

ఉ॥ పవడపుతీవెలల్లుకొనఁ బ్రాంతనగాంతములందు నెఱ్ఱఁగా
దవులకుఁగానుపింపఁగ ముదంబున రామనగంబునందు ప
ల్లవులుచరించుచుండ్ క్షితిలలామపయోధరసీమఁ బూయఁగా
దివిరినఁగుంకుమశ్రియ మిదేయని పొంగుచునుందురెప్పుడున్ ౫౬

అర్థము.—క్రమాః = కాముకులు, యస్య = ఏచిత్రకూటముయొక్క, శోణద్యోత = ఎఱ్ఱనికాంతిచే, స్థగిత = కప్పబడిన, నికట = సమీపమందు, ప్రోల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, విద్రుమ = పగడములయొక్క, ఆలీ = వరుసయొక్క, వల్లీ = తీగెలయొక్క, వ్రాత = సమూహముచేత, స్థగిత = వ్యాప్తమయిన, సవిధాన్ = ప్రాంతములుగల, గోత్రాభృతోపి = ప్రత్యంతపర్వతముల గురించియును, ప్రోద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కాశ్మీరజని = కుంకుమయొక్క, రజసా = చూర్ణముచేత, రంజిత = పూయబడిన, ప్రాంత = పార్శ్వములుగల, పృథ్వ్యా = భూనాయికయొక్క, వక్షోజాత = స్తనములయొక్క, శ్రియం = శోభను, అనుకలం = నిపుణముగా, సంస్మరంత్యేవ = స్మరించుచునే యున్నారు.

తాత్పర్యము.—ఆసముద్రముందుండు పగడపుతీగెలు చుట్టుకొనుటవలన రక్తిమగలిగిన ప్రత్యంతపర్వతముల జూచి, కుంకుమపూతచే రంజితమైన ప్రాంతభాగములుగల, భూనాయిక స్తనశోభను కాముకులు మాటిమాటికి తలంచుచున్నారు.

శ్లో॥ బుద్ధంస్వాంతే ప్రియవధుసుమం మంజుమంజీరనాదై
ర్ధీర్ఘాపాంగైరచలితనిగళాః పశ్యతస్స్వాభిలాషం
తన్వానాసస్మితవదనమధ్యైరంశుజాలైశ్చరీరాత్
ప్రాంతానంతాస్మితిముకలితా స్పందథానాఘయూపాః॥

మ॥ తనమంజీరవినాదపంక్తులవ చిత్తంబందు విద్రించుమా
రుచిరామ్లానముఖేందనమ్రుగ్జాచు [illegible] తేయుక్రీ

గనుల౯ జూచుచునవ్వుల౯ దెలుపుగా గావించుచు౯ బ్రాంత దే
శనికాయంబులఁ గొండఁజేరెసుర వేశ్యారత్నమందంబుగ౯ ॥౫౭॥

అర్థము.—సురూపా = అసురూపా, మంజు = మృదువైన, మంజీరనాదైః = అందెలచప్పళ్లచేతను, స్వాంతే = మనస్సునందు, ప్రసవధనుషం = మన్మథుని, బుద్ధం = మేల్కొన్నవానిగనున్నా, సాభిలాషం = కోరికతోఁ గూడుకొన్నట్లుగా, పశ్యతః = చూచువారిని, దీర్ఘాపాంగైః = విశాలములగు నేత్రాంతములచేతను, రచితనిగళా౯ = బంధితులనుగాను, తన్వానా = చేయుచున్నదై, శరీరాత్ = తనశరీరమునుండి, సస్మిత = నవ్వుతోఁ గూడునట్లుగా, సముదితైః = బయలుదేరిన, అంశుజాలైః = కాంతిపుంజములచేత, ప్రాంతావంతాః = సమీపభూములను, సితిమ = తెల్లదనముతో, కలితాః = కూడినవానినిగా, సందధానా = చేయుచున్నదై (యుండెను.)

తాత్పర్యము.—అనురూప తన పాదమందలి మంజీరాదుల రవముచే వచ్చుటకుండు వారిమనంబుల మన్మథోద్రేకము గల్గించుచు, విశాలములగు తనచూపులచే వారిని బంధించుచు, తనచిరునగవుయొక్క కాంతులచే సమీపభూములను ప్రకాశింపఁజేయుచు నా చ్ఛ్రమాటము జేరెను. ఇది వేశ్యయే గావున వచ్చుటీజనులలో బలిమికొనుటకై "స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు" అనునట్లు గానట్టి విలాసములనాద్య ప్రణయవచనముగ బ్రకటింపజేయుచున్నది.

శ్లో॥ రక్తాంబూలప్రసవసురభి ప్రాప్తలజ్జాహివల్యో
మందస్పందానిలవిసరణ చ్ఛద్మనాపాక్షిప్తరూఢాః
నిస్సారోర్ధంఖలుసుమనసస్త్యజుస్తాశ్చపాంథా
మోదాధానవ్యతికర ఫలాస్సోఢపీడాఃపతన్తి ॥

చ॥ అలలనాశిరోమణియహార్య తటంబున సంచరింప, దాం
బూలవుదావినిగ్గుగొన పూవులతీవలు పాక్షిప్తరూఢమా

పూలనురాల్చె గాలిమిష బూర్వపుస్నేహమువీడి, పాంథులా
పూలనుజూచికూలెనివిపుష్ప శరంబులటంచు నుబ్బగన్ ॥౫౮॥

అర్థము.— తత్ = ఆసురూపయొక్క, తాంబూల = తాంబూలమువలన, ప్రసవ = పుట్టిన, సురభి = పరిమళముచేత, ప్రాప్త = పొందబడిన, లజ్జాః = సిగ్గుకలవియగు, వల్ల్యోపి = తీగలైతే, మందస్పంద = మందగతిగల, అనిల = వాయువుయొక్క, విసరణ = ప్రసారము (వీచుట) అనే, ఛద్మనా = మిషచేత, ప్రాక్ ప్రరూఢాః = పూర్వముపుట్టిన, సుమనసః = పువ్వులను, నిస్సౌహార్దం = స్నేహములేకుండగా, తత్యజుః = వదలిపెట్టినవి, తాశ్చ = ఆపుష్పములున్నూ, పాంథ = విరహులయొ, ఆమోద = సంతోషముయొక్క, ఆధాన = చేయుట యొక్క, వ్యతికర = సంబంధమే, ఫలాః = ఫలముగకలవై, సోఢ = సహింపబడిన, పీడాః = బాధకలవగుచు, తపన్తి = క్రిందపడుచున్నవి.

తాత్పర్యము.—ఆచిత్రకూటమందలి తీవెలు మందానిలము వీచుటవలన పువ్వులను రాల్చుచున్నవి. ఇట్లురాల్చుట యచ్చటికేతెంచిన సురూపయొక్క ముఖపరిమళమును గాంచినవై యాతీవెలు తామంతకుపూర్వము వహించిన పుష్పములకట్టి పరిమళములేకుండెగదాయని లజ్జించి వీనియందలి ప్రేమవీడి విడిచిపెట్టినవన్నట్లుగాను, ఈపువ్వులును, తాము క్రిందరాలిపోవుట విరహులకు సంతోషకరముగాన నాబాధ సహింప సమర్థములయ్యె నన్నట్లును గ్రోత్ప్రేక్షింపబడియె లోకమున సమానస్థితి నొంది యుండినవారిలో నొకరొకకాలమున నాధిక్యము వహించిన నితరులు వారియాధిక్యము నోర్వలేకయు స్వసామర్థ్యమున వారితో సమానులుగాకుండుట చేతను తమకంతకు బూర్వముగలుగు విభవాదులనుగూడ పరిహరించుట ప్రసిద్ధమే. ఈసురూపపైన ౫౧ వ శ్లోకమున సంచరించుచున్న తీగలతో నీపర్వతమును ప్రవేశించినట్లు వర్ణింపబడినది. కావున నచ్చటనున్న తీవెలీమెను ఈమె ముఖపరిమళమును గాంచి యట్టిశోభతమకు గల్గమిచే వాయువను మిషగల్పించుకొని తమకదివఱకు గలుగు పుష్పములను త్యైతము విడిచివేసినవి. ఈసురూప యాప్రదేశము చేరునప్పటికి మందమందముగా గాలి వీచుచున్నదనియు, అప్పుడిక కించిన పుష్పములతోగూడిన తీవెలంగల పొద

రింఢ్లున్నవనియు, నచ్చటపాంథులు తమశ్రమలనుడుపుకొందురనియు ముఖ్య తాత్పర్యము.

“ నిస్వాపోర్థం ” అనూయాగ్రస్తులగువారు తమకుపకారకులగువారి యందరిచుంచాల స్నేహముసైన పరిగణింపరని భావము. “ సుమనసః ” మంచి మనస్సుకలవారు తాముబాధనొందిరైనను పరులకుపకారము చేయుటయందు యాపక్తిగల్గియుందురు. కావున తన్నిబద్ధవాచ్యములగు పుష్పములును తమకాధారములైన తీవెలచేవిడిచి పెట్టబడినవైనను పాంథతాపోపశమన సమర్థంబు లగుటవలన తద్వియోగమును సహించి సార్థకములైనవని ధ్వనించుచున్నది.

“ పాంథామోధాధాన ” అనుటవలన పాంథులు తీవెలనుండి రాలుపువ్వులను జూచి, వియోగావస్థనున్నతమయందు బ్రయోగించుటకై యెత్తబడిన మన్మథబాణములని తలచువారగుటచే నట్టిబాణములు ప్రయోగింపబడకయే క్రిందపడిపోవుచుండుటవలన తమనింక బాధింపజాలవుగదాయని సంతసింపుదురని తెలియుచున్నది. “ పతంతి ” అనుట యున్నతస్థిని వదలి యథోగతిపాలగుటస్ఫురించుచున్నది. పరోపకారార్థ మీశ్వరజటాజూటము వదలి యధోగతి ననుసరించి నగసాగరుల నుత్తరింపజేయుటచే శ్లాఘ్యములగు గంగావద్యాదుల వలెనే పాంథరక్షణార్థమీసుమన సములధః పతనంబును సహించినవని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ దూర్వాసోగ్రేసరమునివర స్వాంతసారస్య తేజో
ర్బంధానాద్రిప్రథితఘనతాసైర్విలాసైర్ఘనోఘైః ॥
కేయం కాస్యాత్త్రిదశవిభునాకస్య వాధైర్యభంగం
కర్తుం కామాప్త్రివితతిరమా ప్రేషితాయాతి మానం ॥

చ॥ వానవుఁడేని ధైర్యమును వాపఁగఁ బంపెనొ దీనిఁ జూడ దూ
ర్వాసుఁడులోనుగాఁగల తపఃపరిపాకులు, చిత్తధైర్యవా
రాసికిమందరాద్రియనరా ! స్మరవృష్టికి రేందిరాభ, యే
మానముఁ జేయ నచ్చటికిఁ బోవుచునున్నదొ స్త్రీయసంపద ॥౫౯॥

అర్థము—మనోజ్ఞైః=సుందరములైన, స్వైః=తనవైన, విలాసైః=విలాసములచేత దూర్వా...మునతా దూర్వాసః=దూర్వాసముని, అగ్రేసర=మొదలుగాఁగల మునివర=ఋషీశ్వరులయొక్క, స్వాంత=మనస్సనెడు, సారస్వతేట్=సముద్రమును, మంథానాద్రి=మందరపర్వతముయొక్క, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన మునతా=గొప్పతనముగల, ఇయం=ఈ స్త్రీ, కా=ఎవతె, స్యాత్=అయియుండునో; కామ ప్రవితతి రమా=మారుని బాణసమూహలక్ష్మి (యైనయీ స్త్రీ,) కస్య వా=ఎవనికో, ధైర్యభంగం=జితేంద్రియత్వముయొక్క నాశమును, కర్తుం=చేయుటకొఱకు, ప్రిదశవిభునా=ఇంద్రునిచేత, ప్రేషితా=పంపఁబడినదై, ఆయాతి=వచ్చుచున్నది, నూనఁ=నిశ్చయము.

తా—తనవిలాసములచేత మునులయందతికఠినుఁడగు దుర్వాసునివంటి మునుల మనస్సును, మందరపర్వతము సముద్రమునువలెనే కలఁత నొందించుచున్న యిది యెవతయయియుండు? మన్మథబాణశోభగల యీ స్త్రీ ఇంద్రునిచేతనే మహానుభావుని మనస్సు కలఁత నొందించి ధైర్యభంగము చేయుటకుఁ బంపఁబడెనో యున్నట్లు గావచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవం ద్రష్టృష్వవహితమతిష్వంచితానల్పమోదా
మత్యాతంహాస్వలలితవశం కామమూ యేవదీప్రా
కాదంబిన్యామివవనభువి ప్రేత్యనూనానురూపా
విద్యుద్వల్లీ ప్రియసహచరీ వ్యానయత్కాలమల్పం॥

ఉ॥ అచ్చటనున్న వారవహితాత్ములుగాఁగను చుండవీనిబల్
“ మచ్చిక సేతునిప్పుడు విలాసములం బచరించి ” యంచునా
యచ్చరయానురూపవనమందుఁజరించె నొకింత సేపువా
రచ్చెరువందనంబుదచయంబునఁదోఁచు మెఱుంగుకై వడిన్॥ ౬౦

అర్థము—అవ... షు=అవహిత=జాగరూకమైన, మతిషు=బుద్ధిగలవారైన (యక్కడివారు) ఏవం=పైనఁజెప్పిన ప్రకారము (చెప్పుచున్నవారై) ద్రష్టృషు=చూచుచున్నవారగు చుండఁగ, అంచి...మోదా=ఒప్పినయధికమైన సంతోషము

గలదై తపఃగూర్చి యిట్లుచెప్పుకొనుచున్నారుగదా యని సగర్వయైయనుట, తం హో=ఆన్నిప్రియునిఁగూడ, స్వలలితవశం=(ఇతరులవలె)తనవిలాసమునకు లోఁబడిన వానిఁగా, మత్వా=తలఁచి, కామమాయేవ=మన్మథమాయవలె, దీప్రా=వెలుగుచు న్నదై, కాదంబిన్యామివ=మేఘమాలయందువలెనే, వనభువి=ఆయరణ్యమందు విద్యుద్వల్లీ ప్రియసహచరీ=మెఱుపుతీగకు సమానురాలైన, సురూపా=సురూపయ నునచ్చర, ప్రేక్ష్యమాణా=అందఱిచేఁ జూడబడినదై, అల్పం=కొంచమైన, కా లం=సమయమును; వ్యానయత్=గడిపెను.

తా—ఆయాశ్రమమందలివారు అత్యంతాసక్తితోఁ బైనఁజెప్పిన రీతిగానను కొనుచుఁ జూచుచుండగ వీరందఱునన్నుఁజూచి మోహాతురులైనన్ను బ్రశంసించు చున్నవారు. గనుక వీనినావిలాసముచే మోహింపఁ జేయుదునని తలఁచి మేఘపం క్తిలో మెఱుపుతీగవలెఁ బ్రకాశించుచు నానురూపయక్కడఁ గాలక్షేపముచేసెను.

శ్లో॥ నిర్వేలోద్యచ్ఛుచిజలధిరాడ్భంగభంగాయమాన
ప్రోద్యల్లీలానిలయవపుషాపోషయంతీస్మితేన
జ్యోత్స్నాహారాశిపతగవనితాస్స్వీయసౌందర్యదృష్టే
ర్నిల్లోలాంతర్హ్రిదయమపితంసానురూపావివేద॥

చ॥ చెలియలికట్టదాటిచను చెల్వపుసంద్రములోనియూర్మి వ్రా
లలవలెవెల్గుచుండెడు విలాసములంగనుసవ్వువెన్నెలల్
చిలుకుచుస్త్రీచకోరములఁ జేరువిలాసినియానురూపతాఁ
దెలిసికొనెమనోహరుఁడు ధీరతతోనిరసించినట్లుగాన॥

అర్థము—నిర్వేలా...వపుషా=నిర్వేల=ఒడ్డునుదాటి, ఉద్యత్=ప్రకాశిం చు, శుచి=శృంగారరసమనెడు, జలధిరాట్=సముద్రముయొక్క, భంగ=తరం గములకు; భంగాయమాన=నాశకమైన, ప్రోద్యత్=విస్తరించు, లీలా=విలాసము లకు, నిలయ=చోటైన వపుషా=స్వరూపముగల, స్మితేన=మందహాసముచేత, జ్యోత్స్నాహారాః=వెన్నెలఁదినునట్టి;పతగవనితాః=ఆడుపిట్టలను(చకోరములనుట) పోషయంతీ=పెంచుచున్నదైన సా=ఆనురూప,స్వీయ=దృష్టేరపి=తనచక్కఁదన

ష్ఠూచ్చూఘటపల్లవమున్నూ; తం=నీధర్తను; నిశ్లో—దయం=ఆసక్తిలేనివాడనన్నుగా వానిగ, వివేద=తెలిసికొనెను.

తా—ఒడ్డుదాటిన శృంగార సముద్రమందలి తరంగములవలె మిక్కిలి వెలుగుచున్న విలాసములుగల వెన్నెలవంటి తనమందహాసముచేత నాడు చకోరములను దృప్తిపఱచునదై యాసురూపయట్టి తనచక్కదనమును జూచినప్పటికి తనయందాసక్తిలేనివానిగానే నీధర్తనుదెలిసికొన్నది సుమా.

శ్లో॥ నూనంధ్యానాంతరవశతయావర్తతేమామపశ్య
న్నారాదద్యప్రకటమహమేవేత్యతంరంజయామి
వీతాంతర్ధానిరతమభితస్సంస్ఫురన్త్యాంసుధాంశో
ర్మూర్తౌకోవానభవతిగతక్రౌర్యకశ్చంద్రకాన్తః॥

చ॥ మరియొకచింతయందు తనమానసముం దగిలించియుంట జూ
పరయఁడునాడువంకనిఁకనాతనిడగ్గఱివానిమోహముం
బొరయఁగఁజేతునేనశశిమూర్తినిఁజూచినమాత్రనేసుధా
కరశిలయేనియుండనదు క్రౌర్యమువీడి ద్రవింపకుండునే॥ ౬౨

అర్థము—ధ్యానాంతరవశతయా=పరధ్యానమునకులోఁబడుటచేత, మాం=నన్ను అపశ్యన్=చూడనివాఁడగుచు, వర్తతే=ఉన్నాడు, నూనం=ఆదేనిశ్చయము, గనుక, అద్య=ఇప్పుడు, ఆరాత్=దగ్గిరకు, అహమేవ=నేనే, ఏత్య=వెళ్ళి, ప్రకటం=స్పష్టముగా, తం=వానిని, రంజయామి=మోహింపఁజేతును, (అదియెట్టులనఁగ) సుధాంశోః=చంద్రునియొక్క, మూర్తౌ=స్వరూపము, నిరంతరం=బాగుగ, వీతాంతర్ధా=పోయిన యావరణగలదై, అభితః=అంతటను, సంస్ఫురంత్యాం=వెలుగుచుండఁగ, కోవాచంద్రకాంతః=ఏచంద్రకాంతరత్నము, గతక్రౌర్యః=పోయినకాఠిన్యముగలది (ద్రవించునది) నభవతి=కాదు.

తా—అటులు తనయందాసక్తి వానికిలేదని తెలిసియు సురూపయను కొనుచున్నది. యక్షుఁడు తాను పరధ్యానముచేనన్ను చూడలేదుగనుక నేనేదగ్గిరకువెళ్ళి మోహింపఁ జేయుదును. చూచినయడల మోహింపకమానఁడు. ఎటులనఁగా, చం

ద్రకాంతి యేమియునడ్డులేక ప్రకాశించుచుండగాఁ జంద్రకాంత మనెడి రత్నము ద్రవింపకమానునా? వెన్నెలసన్నిధిఁ జంద్రకాంత మణివలెనా యెదుట యతుఁడు మనను కరఁగకుండునా యని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సంచింత్యాత్మన్యుచితనియమంతంసురూపావలేపా
ద్గత్వాతస్యాన్తికమమసృణచ్ఛాయమాలక్ష్యశాఖం
తస్యాగారంవిటపినమధోవీక్షమాణాస్మితశ్రీ
సంసృష్టోద్యత్ప్రసవజరమాస్వాధరస్యాజగామ॥

చ॥ నిరుపమసువ్రతాత్ముఁడగు నీపతిమానవముర్ గ్రహించియోర్
వెరువకయాసురూపసిజవృత్తి నమాహితగర్వచిత్తయై
తరుణసుమోహమస్మితవిధానము దోఁచెడుమోముపంచి తా
నరిగె రవంతనీడనిడునల్పపు గొమ్మలచెట్టుక్రిందికిన్॥ ౬౩

అర్థము—సురూపా=సురూప, తం=నీభర్తను, ఉచితనియమం=తగ్గనట్టి వ్రతముగలవానిగా, ఆత్మని సంచింత్య=మనస్సునందనుకొనియు, అవలేపాత్=గర్వమువలన, తస్య=వానియొక్క, అంతికం=దగ్గరకు, గత్వా=వెళ్ళి; అమసృణచ్ఛాయం=కొంచెము నీడగలదియు, అలక్ష్యశాఖం=విడిగానున్న కొమ్మలుగలదియు, తస్య అగారం=నీపతికి నివాసమైనదియునగు, విటపినం=వృక్షమును, అధో=క్రిందుగ, వీక్షమాణా=చూచుచున్నదై, స్వాధరస్య=తనపెదవికి, స్మిత...రమా=స్మిత=మందహాసముయొక్క, శ్రీ=శోభచేత, సంసృష్ట=స్పృశింపఁబడి, ఉద్యత్=ప్రకాశించు, ప్రసవ=పుష్పములవలన, జ=పుట్టిన, రమా=సంపత్తుగలదై, ఆజగామ=పొందెను.

తా—అనురూప నీభర్త నియతుఁడైయున్నవాఁడని తెలిసియు గర్వముచే వాని సమీపమునకువెళ్ళి, కొంచెము కొమ్మలుగలది గనుకనే అట్టేనీడలేని (అతఁడుకూరుచున్న) చెట్టుక్రిందఁదలవంచుకుని చెట్టునకుఁ బూలశోభవలెనే మందహాసము పెదవినిండగా నుండెను. అనగాఁ జిరునవ్వుతో వృక్షముక్రింద నిలుచుండెను

శ్లో॥ దృష్ట్వావిష్వక్కృతకితవతావ్రీడితాగూఢహాసా
వమ్రాఘుల్ఘులితరశనాస్పృష్టతత్పాదపద్మా
తద్దత్తాశీరభిముఖమథోసంస్థితాతత్పురస్తా
దూచేవాచంసరసకదలీసత్ఫలస్పర్థిసారాం॥

చ॥ అటునిటుజూచియుంగపటయైనటియించుటచేతసిగ్గునన్
దటుకునలోననవ్వి మొలత్రాటనుగజ్జెలుమ్రోయవానిముం
గిటనతశీర్షయైవనితకేలు మొగిడ్చియు వానిదీవనన్
చటులతనందియిట్లనియె సత్కదళీఫలసారవాక్కులన్॥ ౬౪

అర్థము—విష్వక్=అంతట, దృష్ట్వా=చూచి, కృతకితవతావ్రీడితా=చేయఁబడిన తనకపటంపుతనముచే సిగ్గుపడినదై. (అందులకే) గూఢహాసా=నిగూఢముగ నున్ననవ్వుగలదై, ఘుల్ఘులితరశనం=ఘులఘులలాడుచున్న మొలనూలుగలుగునట్లుగా, నమ్రా=వంగినదై, స్పృష్టతత్పాదపద్మా=తాకినవానియడుగుదామరలుగలదై, తద్దత్తాశీః=వానిచేనీఁబడిన దీవనగలదై, అభిముఖం=ఎదురుగా, అథో=క్రిందుగా, సంస్థితా=నిలుచున్నదై, తత్పురస్తాత్=వాని యెదుట, సరస...సారాం=సరస=బాగుగఁబండిన, కదళీసత్ఫల—అరటిపండును, స్పర్థి=ఎక్కిరించు, సారాం=రుచిగల, వాచం=వాక్కును ఊచే=పలికెను.

తా—అంతటను జూచి తాను కపట కావున సిగ్గుపడినదై, నవ్వునణచుకొని మొలనూలు ఘల్లుఘల్లుమనునట్లుగా విలాసముతో వానిపాదములఁ బట్టుకొనెను. అతఁడాశీర్వదించెను. అంతనడకువతో 'పరిణతిసరసం కదళీఫలమ్మును' నీయమున నరటి పండువలె మధురమైన మాటలనిట్లనియె.

శ్లో॥ మాతుఃపత్యుస్త్వంమయిసదయహ్యగ్రేమతఃప్రీతివాక్యం
వ్యాహర్తుంమేర్హసిచపలతావంచితాహంబ్రవీమి
ఛాయాపూర్ణచ్ఛదపరివృతేషాన్నతేషుద్రుమేషు
ప్రాప్తేనైతత్సత్యజసికిమితిగ్లానిభావాన్నతేకిం॥

ఉ॥ కోపము గాంచనెంచకుము కూరిమితో దయనాహృదయంబునన్ మదిన్
నావలుకాలకించి వచనమ్మిడు మెప్పుడురీతి నేనుసుం
జావలచిత్తనై యడుగఁజాలితి, నేలొకొ యిట్టులీవు ఛా
యాపరిపూర్ణవృక్షసుఖమారడిపుచ్చుచు నెండనుండుటల్ ॥ ౬౫

అర్థము—మయి=నావిషయమై, త్వం=నీవు, మాకుప్యః=కోపింపకుమా, ప్రేమతః=స్నేహమువలన, సదయహృత్=దయతోగూడిన మనస్సుగలవాఁడవై, మే=నాకు, ప్రీతివాక్యం=ఇష్టమైనమాటను,వ్యాహర్తుం=చెప్పుటకు అకు,అర్హసి=తగుదువు. అహం=నేను, చపలతావంచితా=చలచిత్తముచే మోసపోయి, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను. ఛాయా-తేషు=ఛాయా=నీడచే, పూర్ణ=నిండిన, ఛద=ఆకులచే, పరిష్కృతేషు=ఆవరింపఁబడిన, ఉన్నతేషు=ఎత్తైన, ద్రుమేషు=చెట్లు ప్రాన్తే=దగ్గిర, సత్సు=ఉండగా, కిమితి=ఏమని, త్యజసి=విడిచితివి, తే=నీకు గ్లానిభావః=ఆయాసము, నకిం=లేదా.

తా—నామీదకోపము చేయకు. దయాంతఃకరణముతో నాకుజవాబు చెప్పుము. నేను చపలచిత్తురాలనై యడుగుచున్నాను. ఏమనగా, ఇక్కడదగ్గిరనే చాల యాకులుగలిగి నీడనిచ్చు చెట్టులుండఁగా వానిని విడిచితివి. నీకు నెండవలని శ్రమములేదాయేమి ?

శ్లో॥ ఆకారేణామరవసుతో రాజరాజాత్మజః కిం
నో చేద్వీతాంకకహరిః భృత్యాంగపుష్పాంబకః కిం
త్వాం పశ్యం త్య్రేతిభవతిధీర్మే మహాత్మన్వివస్వ
ద్ద్యోతేనాలంగ్లపితఇవమే భాసికిం తిష్ఠసీహ॥

తే॥ గీ॥ నీదునందంబుఁజూచిననిష్కళంక
శశియొ, నలకూబరుఁడొ, యింద్రజాతుఁడో, శ
రీరవన్మదనుఁడో యన్న రీతిఁదోఁచు
నెండబడలితివిచ్చట నేలయుంటి॥

అర్థము—మహాత్మన్ = ఓమహాత్ముఁడా, త్వాం = నిన్ను, పశ్యంత్యాః = చూచుచున్నట్టి, మే = నాకు, ఇతి = ముందు చెప్పఁబోవు, ధీః = బుద్ధి, భవతి = కలుగుచున్నది. ఏదన—ఆకారేణ = సౌందర్యముచేత, అమరవరసుతః కిం = జయంతుఁడా? రాజ రాజాత్మజః కిం = నలకూబరుఁడా? నోచేత్ = అట్లుకాదేని; వికళంకః = కళంకములేని, హరిణభృత్ కిం = చంద్రుఁడా? సాంగ = శరీరముతోఁగూడిన, పుష్పాంకః కిం = మన్మథుఁడా? వివస్వద్ద్యోతేన = ఎండచేత, అలం = బాగుగ, గ్లపిత ఇవ = వాడినవాఁడువలె, మే = నాకు, భాసి = కనఁబడుచున్నావు. ఇహ = ఇక్కడ కిం తిష్ఠసి = ఎందునకున్నావు?

తా—నిన్నుఁ జూచిన మాత్రనే చక్కఁదనంబున జయంతుఁడో, నలకూబరుఁడో లేక కళంకములేని చందమామయో సశరీరుఁడైన మన్మథుఁడో యనెడుబుద్ధిగలిగెడును. బాగుగనెండగొట్టినవాడువలె నుంటివి. ఇక్కడ నెందుకుంటివి?

శ్లో॥ శ్రీఖండాహిక్షతబలతయామందసంస్పందమానై
ర్వాతాంకూరైర్విచలితదళాగ్రేషుకుంజోదరేషు
నీరంధ్రోద్యత్ప్రసవకశిపువ్యాస్తృతేషూపకంఠే
కింవాధత్సేసువిరళదళేసన్నివేశంద్రుమాంతే॥

చ॥ చందనసర్పనిర్దళితసారబలుండయిమెల్లవీచుని
మందపుగాడ్పుచేఁగదలుమ్రాకులయాకులతోడదట్టమై
చిందెడుపూవుమొత్తములసెజ్జలఁగూడునికుంజముండఁగా
నెందుకుపత్రహీనమగువృక్షముక్రిందవసింపఁగావలెఁ॥ ౬౨

అర్థము—శ్రీఖండ = మంచిగంధము చెట్లయందలి, అహి = పాములచేత, క్షత = పోఁగొట్టఁబడిన, బలతయా = బలముకలవగుటచే, మంద = నిమ్మళముగా, స్పందమానైః = వీచుచున్న, వాతాంకూరైః = గాలిమొలకలచే, విచలిత = కదల్పబడిన, దళాగ్రేషు = ఆకులచివరలుగలవియు, నీరంధ్ర = దట్టముగ, ఉద్యత్ = బయలుదేరిన, ప్రసవ = పూలమొక్క, కశిపు = సెజ్జలచేత, వ్యాస్తృతేషు = ఆవరింపఁబడిన, కుంజోదరేషు = పొదరిండ్లు, ఉపకంఠే = సమీపమందు ఉండగా,

సువిరళదళే = పలుచనియాకులుగల, ద్రుమాంతే = చెట్టుదగ్గిర, సన్నిషీదసి = ఉనికిని, కింధత్సే = ఎందుకుఁజేయుచున్నావు ?

తా—దక్షిణదిక్కునందుఁ జందన వృక్షములయందు సర్పములుండు. అవి వాయుభక్షకములు గాన మందములైనవో యనునటులు, మందమారుతము వీచుచుండఁగా బాగదట్టముగ నాకులచేవ్యాప్తములై పూలురాలి సెజ్జలుమెత్తగానున్న పొదరిండ్లు దగ్గిరనుండగా నందుండక యాకులులేని చెట్టుక్రింద నేమనియున్నావు ?

శ్లో॥ శ్రాంత్యోత్థాతుంయదినవిపుణస్సంప్రతిత్వంవిధేయాం
మత్వాపాణింమమకరుణయాసంగృహాణాశునిన్యే
వల్లీగేహంమృదుసురభిలంశీతవాతప్రభూతం
భాస్వద్భానుప్రతతమవనీజాతమాసేవసేకిం॥

తే॥ గీ॥ శాంతినిప్పుడు లేవఁగాఁజాలవేని
యావిధేయనిపాణిగ్రహింపు చల్ల
గాలిపరిమళమగు లతాగారమునకుఁ
జేర్తునెండనించెడువృక్షసేవ యేల॥ ౬౦

అర్థము—సంప్రతి = ఇపుడు, శ్రాంత్యా = ఆయాసముచేత, ఉత్థాతుం = లేచుటకు, ననిపుణోయది = చేతకానివాఁడవైతే, త్వం = నీవు, విధేయాం = నన్ను విధేయురాలినిగ, మత్వా = తలఁచి, కరుణయా = దయచేత, మమ = నాయొక్క, పాణిం = చేతిని, సంగృహాణ = పట్టుకొమ్ము, ఆశు = చప్పున మృదు సురభిలం = మెత్తనిదై పరిమళించునదియు, శీతవాతప్రభూతం = చల్లనిగాలి యధికముగలదియునైన, వల్లీగేహం = లతాగృహమును, నిన్యే = చేర్చుదును. భాస్వదానుప్రతతం = సూర్యకిరణములచే వ్యాప్తమైన, అవనీజాతం = చెట్టును, కిమాసేవసే = ఎందులకాశ్రయించెదవు ?

తా—ఇపుడు నీకుఁగదలుటకు ఓపికలేకపోయిన యెడల నన్నువిధేయురాలనుగనెంచి నాచేయిపట్టుకొనుము. చల్లనిగాలి పరిమళముగల యాలతాగృహమును వెంటనే చేర్చెదను. అంతేగాని, నీడలేక ఎండతోనున్న యాచెట్టునేలయాశ్రయించెదవు? అవఁగా నెండలో నీచెట్టుక్రింద నేలకూర్చుండెదవు ?

శ్లో॥ సేవార్హాణా మభిమతకరీత్యూచిరే ధర్మవృద్ధా
స్త్వం కో వా భవతు మహిత ప్రాభవో భవ్యమూర్తిః
తస్మాత్త్వం స్వబలవిహితాం సాధుసంగృహ్య కామం
ప్రాప్తశ్రీకాం రచయితుమలం ప్రార్థయే ఽనుగ్రహేణ॥

తే॥ గీ॥ అర్హజనసేవ యిష్టదమనుచు పెద్ద
లందురందుచే నీవెవ్వఁడైనఁగాని
శక్తుఁడవు భవ్యమూర్తివి శక్తికొలఁది
సేవ సేసెదననుధన్యుఁ జేయుదయను॥

అర్థము—అర్హాణాం = పూజ్యులైనవారియొక్క, సేవా = కొలువు, అభిమత కరీ = ఇష్టముచేయునది, ఇతి = అని, ధర్మవృద్ధాః = పెద్దలు, ఊచిరే = చెప్పిరి, తత్ = అందుకని, త్వం = నీవు, కో వా = ఎవఁడవైన, భవతు = అగుఁగాక, మహిత = ఒప్పుచున్న, ప్రాభవః = సామర్థ్యముగలవాఁడవును, భవ్యమూర్తిః = మంగళవిగ్రహుఁడవును, తత్ = గనుక, స్వబలవిహితాం = నాశక్తిచేఁ జేయఁబడిన, మత్సేవాం = నాకొలువును, సాధు = లెస్సగ, సంగృహ్య = గ్రహించి, కామం = మిక్కిలీ, ప్రాప్తశ్రీకాం = పొందబడిన శోభగలదానిగ, అనుగ్రహేణ = దయచేత, రచయితుం = చేయుటకొఱకు, అలం = మిక్కిలీ, ప్రార్థయే = వేడుకొందు.

తా—పూజ్యులసేవ మేలుచేయునదని పెద్దలు చెప్పుదురు. అందుకని నీవెవఁడవైనసరే, మంచిసామర్థ్యముగలవాఁడవు. మంగళమూర్తివి గనుక పూజ్యుఁడవు. గనుక నాశక్తికొలది నేఁజేయుసేవనంగీకరించి యనుగ్రహముచేతనన్ను కృతార్థురాలినిగఁ జేయవేడుచున్నాను.

శ్లో॥ ప్రాప్తేకుంజాంతరమయిపరం పాదసంవాహనాది
వ్యాపారేణవ్యపగతపరిశ్రాన్తిమూలాలం విధాతుం
తస్మాదస్మత్కరముపగృహాణాశు నీత్వా నికుంజం
విశ్రాన్తం త్వాం ప్రణయిహృదయం సంవిధాస్యే భవంతం॥

తే॥ గీ॥ పొదను జేరిననొత్తెద పదయుగంబు
శ్రాంతిదీర్చెద కేల్వట్టిరమ్ము పూవు
టేరమునఁ జేర్చి సుఖపెట్టి యొలమితోడ
నిన్నుఁ బ్రేమయాత్ముఁగాఁజేయ నేర్తునేను॥

అర్థము—అయి = ఓయి, నీవు, కుంజాంతరం = పొదరింటిని, ప్రాప్తే = పొందినవాఁడవగుచుండఁగ, పాదసంవాహనాదివ్యాపారేణ = పాదములొత్తుట మొదలుగాఁగల కొలువుచే, వ్యపగత = పోయిన, పరిశ్రాంతి నిమూలం = ఆయాసకారణముగలవానిగ, విధాతుం = చేయుటకు, పరం = మిక్కిలికోరుచున్నాను. తస్మాత్ = అందుకని, అస్మత్కరం = మాచేతిని, ఉపగృహాణ = పట్టుకొమ్ము, ఆశు = శీఘ్రముగా, నికుంజం = పొదను, నీత్వా = చేర్చి, త్వాం = నిన్ను, విశ్రాంతం = శ్రమపోయినవానిగాఁజేసి, భవంతం = నిన్ను, ప్రణయిహృదయం = స్నేహముగలమనస్సుగలవానిగా, సంవిధాస్యే = చేయఁగలను.

తా—ఓయియక్షుఁడా నీవు పొదలోనికి వచ్చితివా. నీపాదములొత్తి యుపచారములుచేసి నీకాయాసము పోఁగొట్టెదను. గనుక నాచెయిపట్టుకుని లేచిరమ్ము. పొదరింటినిఁజేర్చి నిన్ను సుఖపెట్టి స్నేహమతిశయించునట్టు చేసెదను.

శ్లో॥ ఏవంవ్యక్త్యామమరవిభునా ప్రేషితాయాంయువత్యాం
తత్తచ్చిహ్నైస్స్వవశమనిశంనేతుకామేతిమత్వా
శాపప్రాప్తవ్యథితహృదయస్సంస్మరంస్త్వామజస్రం
ప్రత్యూచేతాంయతనరచితస్మేరతాకాంతవక్త్రః॥

చ॥ సురపతిపంపునన్ యువతిసొప్పడఁ జెప్పినయక్షుఁడావివై
ఖరులనుబట్టితన్నువశగామినిఁ జేయఁగవచ్చినట్లు లో
నెఱిఁగియుశాపతప్తహృదయేచ్ఛను నిన్నుదలంచిలేని సం
బరముముఖంబునంగదురభామినికిం బ్రతిసెప్పెనీగతిన్॥ ౨౧॥

అర్థము—అమరవిభునా = ఇంద్రునిచేత, ప్రేషితాయాం = పంపబడిన, యువత్యాం = స్త్రీ, (అనురూప) ఏవం = ఈప్రకారము, వ్యక్త్యాం = చెప్పినదగుచుండగ, అనిశం - మిక్కిలీ, స్వవశం = తనయధీనమును, నేతుకామేతీ = చేయనిచ్ఛగలదనిత తచ్చిహ్నైః - ఆయాగుర్తులచే, మత్వా = తెలుసుకుని శాపప్రాప్తవ్యథితహృదయః = కుబేరశాపముచేతసంభవిల్లిన వ్యథగలమనస్సుగల యాయక్షుఁడు, త్వాం = నిన్ను, అజస్రం = మిక్కిలి, సంస్మరన్ = తలంచుచున్నవారై, యతన = ప్రయత్నముచేత, రచిత = చేయఁబడిన, స్మేరతా = చిరునగవుచేత, కాంత = సుందరమగు, వక్త్రః = ముఖముగలవాఁడై, తాం = సూరూపను, ప్రత్యూచే = ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

తా—ఇంద్రుఁడుపంపిన సురూపయీలాగుననఁగ నాయక్షుఁడు, తననుస్వాధీనము చేసికొనవలెనని తలఁచినదని యాయా చేష్టలచేఁ దెలిసికొని శాపపీడితహృదయుఁడై నిన్నుఁదలఁచి తలఁచి తెచ్చిపెట్టికొనిన నవ్వుచేనొప్పిన ముఖముగలవాఁడై దానికిఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

శ్లో॥ ధన్యాసిత్వం పరహితకృతిప్రేప్సయా భవ్యరూపే
దృష్టా ఏవ ప్రకృతిమధురాః సాధుకుంజాః సుకుంజాః
స్వస్థే చిత్తే గుణముపనయంత్యుజ్జ్వలం ప్రజ్వలంతం
నో చేద్వ్యర్థానిహి హాతరయం రమ్యవస్తూని లోకే॥

చ॥ ఒరులకు మేలు సేయు గుణముండుటచేతఁ గృతార్థురాలవై
పరగితి నీవు, నేనుసుస్వభావమనోజ్ఞము లైన పుష్పమం
దిరములఁ గాంచియుంటిని, నుతింగను రమ్యపదార్థముల్ మన
స్థిరత వహించియున్నపుడు, చేటగు లేనపు డవ్విసుందరీ. ౭౨॥

అర్థము—భవ్యరూపే=చక్కనిదానా, పరహితకృతిప్రేప్సయా=ఇతరులకు మేలుచేయునిచ్ఛచేత, త్వం=నీవు, కృతకృత్యురాలవు, ప్రకృతిమధురాః=స్వభావసుందరములైనవియు, సుకుంజాః= మంచికృష్ణలయపెడితీగలు కలవియు నైన, కుంజాః=పొదలు, సాధు=బాగుగ, దృష్టా ఏవ=చూడఁబడినవియే, లోకే=లోకమందు, రమ్యవస్తూని=చక్కనిద్రవ్యములు, చిత్తే=మనస్సు, స్వస్థే=సుఖముగనుండినచో, ఉజ్జ్వలం=శృంగారమునుగూర్చి, ఉజ్జ్వలంతం=వెలుగుచున్న, గుణం= ప్రాశస్త్యమును, ఉపనయంతి=పొందించుచున్నవి, నోచేత్=అటుకాదేని, హాతరయం=పోయిన స్వగుణవేగము గలుగునట్టుగ, వ్యర్థానిహి=నిష్ఫలములుగదా?

తా—ఇతరుల కుపకారముచేయవలెనని బుద్ధిగలుగుటచే నీవు కృతార్థురాలవే యో చక్కనిదానా! నేను స్వభావసుందరములై చక్కనితీగలచే వ్యాప్తములైన పొదగిండ్లను బాగచూచినవాడనే లోకమందు రమ్యపదార్థములు మనస్సుసుఖముగానున్న వానికి శృంగారప్రకాశమునుచేయును గాని సుఖస్థితి లేనివానికిఁ జేయలేక వ్యర్థములగును.

శ్లో॥ త్వచ్ఛందో మే సపది విదితశ్చేష్టయా సాధు చేదం
వ్యాప్తే గంధే సురభి సుమం గోచరం నాపి లోకే
నో జానీతే వసతిః క్వ స్థితిః కో వా రసజ్ఞ
ఏ'సోఽహం ప్రయోజనవిరహితస్సంవృతాత్మా నితాంతం॥

చ॥ ఎఱిగితి నీమతంబుఁ దగనిప్పటి చేష్టలచేత దిక్కులం
బరిమళమల్లుకొన్నఁ గుసుమంబు నెఱుంగఁగ లేరె? దగ్గరం
బరగెడు వేళ నేరయినఁ బ్రాజ్ఞులెఱుంగుదు రట్టిఁడయ్యు నే
సరసిజనేత్రఁ బాయుటను స్రస్తమనస్కుఁడ నైతిఁ ద్యోడన్॥ ౭౩

అర్థము—చేష్టయా=వ్యాపారముచేత, త్వచ్ఛందః=నీయభిప్రాయము, మే=నాకు, సపది=ఇపుడు, విదితః=తెలియఁబడినది. ఇదంచ=ఈపనియు, సాధు=మంచిదే. లోకే=జగమందు, గంధే=పరిమళము, వ్యాప్తే= వ్యాపించినదగుచుండఁగ కుసుమం=పువ్వు, గోచరం=తెలియబడునది, నాపి=కాదా, నికటే=సమీపమందు వసతి (ఒకడు) నివసించియుండఁగ, కోవారసజ్ఞః=ఏతెలివిగలవాఁడు, నోజానీతే-తెలిసికొనఁడు? అహం=నేనును, సః=అట్టితెలిసికొనువాడనే; అయితే, ప్రియాజనవిరహాతః =భార్యావియోగమువలన, నితాంతం=మిక్కిలీ, సంహతాత్మా=నష్టమనస్కుఁడను అయితిని.

తా—చేష్టలచేనీయభిప్రాయము తెలిసినదిలే. వాసనకొట్టుచుండఁగఁబుష్పము తెలియకుండునా? దగ్గరనుండఁగ ఏమాత్రము తెలివిగలవాడైనను తెలిసికొనలేడా? నేనుకూడ నట్టితెలివిగలవాడనే అయితే ఇపుడుభార్యను నెడబాసిన వాఁడనగనుక బుద్ధిదగ్గర లేకుండ నున్నాను. అంతే.

శ్లో॥ చేష్టాయాస్తాస్సముపరచితా యత్నతో మత్ప్రియాయా
శ్చేష్టాగంధంస్పృశతినమనాక్ తావకంరూపమేవం
స్వర్గంగాయాః పయసివిహరద్రాజహంసస్యకుల్యా
సిత్వంయాహిద్రుతతరమితో యాహికుంజాంతరంతత్ ॥

తే॥ గీ॥ యత్నకృతములౌనీ చేష్టలట్లునీదు
రూపమునునాప్రియాంగనా రూపమునకు
జేరదాకాశగంగా విహారహంస
కాల్వఁదిరుగునే? వేగంబకదలిపొమ్ము॥ ౭౪॥

అర్థము—యాః చేష్టాః=ఏయేవిలాసచేష్టలు, (నీచేత) యత్నతః=మహాప్రయత్నముతో, సముపరచితాః=చేయఁబడినవో, తాః=ఆనీచేష్టలు, మత్ప్రియాయాః=నాప్రియురాలియొక్క, చేష్టాగంధం=విలాసలేశముసైన, నస్పృశంతి=తాకవు, ఏవం=ఈప్రకారముగానే, తావకం=నీదైన, రూపం=సౌందర్యమున్ను, నాప్రియురాలిరూపమును-మనాక్=కొంచమైన, నస్పృశతి=అంటదు, స్వర్గంగాయాః=గంగానదియొక్క, పయసి=ఉదకమందు, విహరద్రాజహంసస్య=సంచరించురాయంచకు, కుల్యా=చిన్నకాలువ, యెట్టులోయటులు-త్వం=నీవు, అసి=అగుదువు, గనుక, ఇతః=ఇక్కడనుండి, ద్రుతతరం=అతిశీఘ్రముగ, యాహి=వెళ్ళు, తత్=ఆనీవుచెప్పిన కుంజాంతరం=పొదరింటిని (గూర్చి) యాహి=నీవేవెళ్ళుము.

తా॥ నీవు మహాప్రయత్నముతోఁ జేసిన శృంగారచేష్టాదులు నాప్రియురాలి విలాసములలో నల్పాంశమున కైనసరిరావు. నీవిలాసములకంటె నాప్రియురాలి

విలాసముతో యొక్కువైనవి. నీచక్కఁదనమును నాప్రియురాలి చక్కఁదనమునకుఁ బోలదు. గంగానదిలో విహరించు రాజహంసకుఁ జిన్న కాలువవంటి దానవు. గనుక వెంటనే యిక్కడనుండి వెళ్ళిపో, ఆపాదరింటికిఁ గావలసియుంటే నీవే వెళ్ళిపో.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తైవ త్రపితహృదయా పద్మినీ వేందుపాదై
స్సంస్పృష్టా సా సమవదదితి స్విన్నవక్త్రాంబుజాతా
నైవం వాచ్యం సరస రసికా స్స్వస్త్రియోఽప్యన్యకాంతా
మాలంబంతేఽమితసుఖభరప్రేప్సయా కుత్సితాః కిం॥

చ॥ అనవినియాలతాంగి మిహికాంశుకరమ్ములు సోకునీరజం
బునుబలె నోడి సిగ్గుజెమట మూఁగినవక్త్ర సరోజపత్రయై
యని యెరసజ్జలీసరణి నందురె పండితు లాత్మపత్నినిం
దనివిసుఖంపనన్యవనితామణిఁ గాంతురు వారునింద్యులే॥ ౭౫॥

అర్థము—ఇతి=ఈరీతిని, ఉక్తైవ=చెప్పఁబడినదగుచునే, ఇందుపాదైః=చంద్రకిరణములచే, సంస్పృష్టా=తాకఁబడిన, పద్మినీవ=తామరతీగవలె, త్రపిత హృదయా=సిగ్గుపొందినమనస్సుగలదై, సా=సురూప, స్విన్నవక్త్రాంబుజాతా=చెమటపట్టినముఖపద్మముగలదగుచు, ఇతి=ఇట్లు, సమవదత్=చెప్పెను, సరస=ఓయిసరసుడవైనయత్నుఁడా, ఏవం=ఇట్లు, నవాచ్యం=అనఁగూడదు, రసికాః=పండితులు, స్వస్త్రియః=తమకాంతలను, అపి=ఇంకను, అమితసుఖభరప్రేప్సయా=అధికసుఖముపొందనిచ్ఛచేత, అన్యకాంతాం=పరస్త్రీనికూడ, ఆలంబంతే=స్వీకరించుచున్నారు, అట్టివారు కుత్సితాఃకిం=నిందితులాయేమి?

తా—ఇటుచెప్పఁగానే యానురూపవెన్నెలతాకిన తామరతీగవలె కాంతిహీనయై సిగ్గుపడి ముఖముమీద చెమటపుట్టి యిట్లనియె. ఓయి సరసుఁడా, నీవిట్లు అనవచ్చునా! లోకములో సరసులైనవారు తమ భార్యలతో విహరించువారైనను సుఖచమత్కారాదుల పరీక్షకై పరస్త్రీలనుగూడ రమించుచుందురు. అట్టివారందఱు తక్కువవారాయేమి? (అందుకని నన్ను గ్రహింపవచ్చునుగాని భార్యనుతలఁచి విడిచిపెట్టకుము యని తనకులోఁబరచుకొను విధమునచెప్పెను.)

శ్లో॥ సాధ్వీనామేతరకరకపరిస్వీకృతాకిన్నిందనీయా
రాజర్షీణామపిచపిహితిస్సాధుదాక్షిణ్యభావః
ఇత్యాదీస్స్వశ్రుతిషు టుశిరస్సంవదస్తీం సుదంతీ
మంత్రస్త్వాపోఽప్యగదదితితాం సంశ్రయస్వధర్మమార్గం॥

చ॥ పరులనుగూడ సాధ్వులకుఁ బాపము దక్షిణనాయకోత్తముల్
నరపతులట్టివారు పరనారులఁ గూడుటయొప్పునన్న త
త్పురుషపు భాషలాడెడు సుదంతిని గాంచివిచారమొందియున్
సరసవచోనిరూఢిమెయిఁ జానకినిట్లని పల్కెనాతఁడున్ ॥ ౭౬

అర్థము—ఇతరకరస్వీకృతిః=పరకరగ్రహణము, సాధ్వీనాం=పతివ్రతలకు అ=మిక్కిలీ, నిందనీయా=నిందింపఁదగినది. సాధు=అత్యంతము, దాక్షిణ్యభావః=అనేకత్రతుల్యత్వము, రాజర్షీణామపి=రాజర్షులకును, విహితశ్చ=విధ్యడివడే. ఇత్యాదీః=ఈమొదలుగాఁగల, స్వశ్రుతికటుగిరః=తనచెవులకుఁ గఠినములైనవాక్కులను, సంవదంతీం=చెప్పుచున్న, సుదంతీం=చక్కనిపలువరుసగల, తాం=సురూపను, అంతస్తాపోపి=లోపలసంతాపముగలవాఁడైనను, ధర్మమార్గం=న్యాయపద్ధతిని, సంశ్రయన్=అవలంబించుచు, ఇతి=ఇట్లు, అగదత్=పలికెను.

తా॥ ఇల్లాండ్రకు నితరసంగము కూడదు. (గానిమాకేమి) రాజులు మొదలగువారుదక్షిణనాయకులున్నారుగదా. అనగా "తుల్యోనేకత్రదక్షిణ" యనున్యాయమునను సరించి. అనేకస్త్రీసంగతి తగునుగదా యనితాత్పర్యము. ఈవిధముగాతనచెవికి కఠినముగానుండు మాటలనుచు మాటాడుచున్నపుడు తనదంతకాంతిచే సుందరియగు సురూపను గూర్చి న్యాయమార్గావలంబనముచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రోఽపినసమభవం వైధసస్పర్ధిభావ
శ్శక్తేః పుత్రోఽపినసమభవం ధర్మశాస్త్రప్రణేతా
నాహంభూభృజ్జనిసహచరో దారుకారణ్యచారీ
నాహంసాధువ్రతనియమినా మంతరేయత్కకీటః॥

ఉ॥ ఏనువసిష్ఠుతోడఁగలహించిన గాధిసుతుండఁగాను ధ
ర్మానుగతిన్ సుశాస్త్రముల నారశ్రివాయుపరాశరుండ నం
గానలదారుకావనమునందిరుగాడుశివుండగాను స
ద్ధ్యానపరాత్ములౌమునుల యందొకరుండనుగానుయక్షుడన్ ॥ ౭౭

అర్థము— వైధసస్పర్ధిభావః=వసిష్ఠునితోఁ గలహించిన, విశ్వామిత్రోఽపి=విశ్వామిత్రుఁడనెడు ఋషినైన, నసమభవం=కానైతి ధర్మశాస్త్రప్రణేతా=ధర్మశాస్త్రకర్తయగు, శక్తేఃపుత్రోఽపి=పరాశరుడనైన, నసమభవం=కానైతి, దారుకారణ్యచారీ= దారుకారణ్యమందు మునిస్త్రీలతోసంచరించిన, భూభృజ్జనిసహచరః=శివుఁడనైన, అహం=నేను, న=కాను, అహం=నేను, సాధువ్రతనియమి

వాం=మంచివ్రతములుచేయు మునులయొక్క, అంతరే=మధ్యను, (ఒకానొకడను) న=కాను. ఇకానేమనిన, యక్షకీటః=అల్పుఁడైన యత్నుఁడను.

తా—వసిష్ఠునంతవానితోఁ బోరిన విశ్వామిత్రుఁడగాను. ధర్మశాస్త్రకర్త యగు పరాశరుడగాను. దారుకారణ్యమున మునిస్త్రీలతోఁగూడిన శివుడనుగాను. ఇంక తపోధనులగు మునులలో నొకడను గాను. చాలతక్కువవాఁడయిన యత్నుడను. (నీవుచెప్పిన దాక్షిణ్యాదులు వారివారికేఁగాని పరస్పరానురాగయుక్తులగు మాదంపతుల విషయమట్లుగాదని తాత్పర్యము.)

శ్లో॥ నేత్రేబాష్పప్రతతివితతేనీరజాతోపమానే
నాసాక్లిన్నామలినజలతశ్చంపకేనాత్తధర్మా
మాంసాత్మాఽరోభవయుగమపిస్వర్ణకుంభోపమానం
మూఢానామేవమితికిమితిజ్ఞాతతత్త్వాత్మకానాం॥

ఉ॥ నీరునుగార్చుకన్నులను నీరజసామ్యములంచు శ్లేష్మ సం
చారకమైననాసికను జంపకమంచును మాంసపిండ సం
పూరకమైనచన్నుగవ పుత్తడికుండలటంచుమూర్ఖులా
వారలుసెప్పుచుండుదురు పండితులెన్నఁడుఁ జెప్పరాగతిన్॥ ౭౮

అర్థము—బాష్పప్రతతివితతే=కన్నీటివెల్లువచే వ్యాప్తమైన, నేత్రే=నయనములు, నీరజాతోపమానే=పద్మసదృశములు మలినజలతః=పడిసెమువలన, క్లిన్నా=తడిసిన, నాసా=ముక్కు, చంపకేన=సంపంగిపువ్వుతో, ఆత్తధర్మా=సరియైనది, మాంసాత్మాఽరోభవయుగమపి=మాంసవికారమైన స్తనద్వయముకూడ, స్వర్ణకుంభోపమానం=కనకకలశసమానము, ఏవమితి=ఈలాగనెడుబుద్ధి, మూఢానాం=తెలివితక్కువవారికే, జ్ఞాతతత్త్వాత్మకానాం=వాస్తవమయిన జ్ఞానముకలవారికి, కిమితి=ఇదియేమి?

తా—లోకమందు తెలివితక్కువవారు కన్నీళ్లుకార్చు నేత్రములను పద్మసమములని, పడిసెముచే మలినమయినముక్కును సంపంగికీడని మాంసపుముద్దలయిన స్తనముల బంగారుకుండలని యనుకొంచు వర్ణింతురుగాని యథార్థవేత్తలటులు పిచ్చిభ్రమపడుదురా?

శ్లో॥ ఏతాదృక్త్వాత్త్వపదిత వపుస్సన్నిశ్చయస్స్వప్రియాయా
విశ్లేషేణప్రకృతిరహితో లక్ష్యసేకింనిమిత్తం
నైవంవాచ్యంశ్రుతిషువిహితాస్స్వప్రియానిత్యసక్తిః
కింవావాచాబహులతమయాగచ్ఛయాదృచ్ఛికేహం॥

తే॥ గీ॥ జ్ఞానశూన్యుఁడ వట్లనీసతిఁ గూర్చి
యార్తిఁగన నేలయొంచు నన్నడుగరాదు
నిగమవిహితంబ యాత్మపత్నీరతంబు
పలుకు లేటికిఁ బొమ్మింక వలయుకడకు॥ ౭౯

అర్థము—సపది=ఇపుడు, తవ = నీయొక్క, హృన్నిశ్చయః = మనోనిశ్చయము, ఏతాదృక్ = ఇట్టిది, స్యాత్ = అయ్యెనా, స్వప్రియాయాః = నీభార్యయొక్క, విశ్లేషేణ = వియోగముచేత, ప్రకృతిరహితః = జ్ఞానశూన్యుఁడవు(అయి) కింనిమిత్తం = ఎందుకని, లక్ష్యసే = కనఁబడుచున్నావు, అని ఏవం = ఇట్లు, నవాచ్యం = అనఁగూడదు. శ్రుతిషు = వేదములయందు, స్వప్రియా నిత్యసక్తిః = తన భార్యయందనురాగము, విహితా = ఏర్పడినది. బహుళతమయా = అధికమగు, వాచా = వాగ్వాదముతో, కింవా = ఏమిప్రయోజనము, యాదృచ్ఛికేహం = ఇష్టమువచ్చినట్లు, గచ్ఛ = వెళ్లుమా.

తా—అంతతత్త్వవేత్తవయినచో నిట్లు ప్రియురాలి వియోగముచేత మతిలేనివాఁడవైతివని నన్నాక్షేపింపకుము. శాస్త్రమందు ననురాగము తనభార్యయందే యుండవలయునని యున్నది. ఊరక అధికసంభాషణముతో నేమిప్రయోజనము నీకుతోఁచినట్లు వెళ్ళిపొమ్ము.

శ్లో॥ ఏవంవక్త్ర్యనుదితేం సే ధీరతాక్రాంతచిత్తే
భృంగీవాంచత్కనకకుసుమా మోదతఃక్లిశ్యమానా
లజ్జాక్రాంతాతదుదితవచశ్శ్రావణాత్సాన్యగాదీ
త్కామోచ్ఛేదకికువలయదృశాంపంచతావంచకస్యాత్॥

చ॥ అతఁడొకయింత మోహమును నందకధైర్యముగాంచిపల్క నా
చతురయుజంపకప్రసవ సౌరభముంగను ముంగియట్లు క్లి
న్నతగని వానిపల్కులు వినంగడుసిగ్గిలిపల్కు కామినీ
ప్రతతికి కామభంగురము ప్రాణముపీడుటకంటెనెక్కుడా॥ ౮౦

అర్థము—ధీరతాక్రాంతచిత్తే = ధైర్యముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడు గనుకనే, అనుదితరసే = తనయందుఁబుట్టని ప్రేమగలవాఁడై, ఏవం = ఈప్రకారముగా వక్తరి = చెప్పినవాఁడగుచుండఁగ, అంచత్కనకకుసుమామోదతః = వికసించిన సంపెంగపువ్వు వాసనవలన, భృంగీవ = ఆఁడుతుమ్మెదవలె, క్లిశ్యమానా = బాధనొందినదై, తదుదితవచశ్శ్రావణాత్ = వానిమాటలవిన్నందున, లజ్జాక్రాంతా = సిగ్గుచేవాడినదై, సా = సురూప, న్యగాదీత్ = తిరిగిపలికెను. కువలయదృశాం = స్త్రీలకు,

కామోచ్ఛేదః = కామముయొక్కహాని, వంచతావంచకః = చావును దిరస్కరించు నదికూడ, స్యాత్ = అవును

తా—ధీరుఁడై దానియందనురాగములేనివాఁడై యిట్లు చెప్పఁగా నానురూపవికసించిన సంపంగిపూవాసనవలన వాడుతుమ్మెదవలె బాధపడినదై వాడిపోయియుంతియుకాక వానిమాటల విన్నందున సిగ్గుపడినదియును నింకచూతమను న్యాయమున నేమోయనుచున్నది. ఏలయనగా స్త్రీలకు దమకామవిషయమైన పరాభవముచావుకంటె నెక్కువ యగునుగదా.

శ్లో॥ నాహంకన్యాసురగురువధూర్నాప్యహల్యాపతారా
నానావేదప్రథితసవనోద్భూతధర్మైకలభ్యా
స్వీకర్తుర్నోగురుతరకలంకార్జనే కాభిలాషా
రంభాదిభ్యోఽప్యధికగుణావజ్రిణానిర్జరీణాం॥

ఉ॥ కన్నియఁగానుకాను గురుకాంతనుగౌతమపత్నిఁగాను నే
నెన్నఁగతారనుగానునిగమైకహితంబగుధర్మయజ్ఞసం
పన్నతఁగాంచుపూరుషులు పజ్జను జేరఁగనబ్బుదానఁ బా
పోన్నతిఁగోరవజ్రిదివిజోత్తమఁగానను నాత్మనెంచెదున్॥ ౮౧

అర్థము—అహం = నేను, కన్యా = సత్యవతిని, న = కాను, సురగురువధూః = బృహస్పతిభార్యతారను, న = కాను, అహల్యాపి = అహల్యను, న = కాను, తారా = తారను, న = కాను, ఇక నేమన్న, నానా = అనేకములగు, వేద = శాస్త్రములయందు, ప్రథిత = ప్రసిద్ధమైన, సవన = యజ్ఞములనుండి, ఉద్భూత = ఏర్పడిన, ధర్మ = పుణ్యముచేత, ఏక = ముఖ్యముగ, లభ్యా = పొందఁదగినదాననే, స్వీకర్తుః = నన్నుఁజేపట్టినవానికి, గురుతర = అధికమైన కలంక = పాపముయొక్క, అర్జన = సంపాదనయందు, అభిలాషా = కోరికగలదానను, నో = కాను, నిర్జరీణాం = దేవతాస్త్రీలలో, రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత, అధికగుణా-మిక్కిలి, కొనియాడఁబడినగుణములఁగలదానను

తా—పరాశరసంగతయగు సత్యవతియను కన్యనుకాను చంద్రస్వీకృతయగు గురుభార్యనుగాను ఇంద్రగృహీతయగు గౌతమభార్య యహల్యనుగాను వాలిగృహీతతారనుగాను వారివలె ప్రత్యవాయముకల్పించుదానగాను శాస్త్రోక్తవిధిగా యజ్ఞములఁజేసిన పుణ్యమున లభింపఁదగినదాన. అందువలన నన్ను గ్రహించినవానికిఁ బాపముసంపాదించుదానకాను అట్టి దేవతాస్త్రీలలో వల్పురాలనుగాను రంభమొదలైన వారందఱిలోను దేవేంద్రుండు నన్నే యెక్కువగామన్నించును.

శ్లో॥ పుణ్యాలబ్ధాతపసముయతస్తావకాలోకలోలా
స్మారోద్వేగావదదిదమహంమయ్యసిక్లీబబుద్ధిః

లోకేయోషిద్వరణహననం కింనజానాసిపాపం
విశ్వామిత్రప్రభృతిమునయో మేనకాద్యాభికానో॥

ఉ॥ కాలము చేతఁ జన్నమునఁ గాదెలభించితి నీకునిన్ను నే
వేళను జూచినానొ స్మరవేదనఁ గ్లుటనిట్లు పల్కి నా
నేలోకా క్లీబబుద్ధినహియుంచితివీవు వరించు కాంత ని
ర్మూలము సేతువే! మును పుపాండదె మేనకఁ గౌశికుండొగీ॥ ౮-౨

అర్థము—అహం = నేను, సమయతః = కాలవశమున, పుణ్యాత్ = పుణ్యమువలన, తవ = నీకు, లబ్ధా = దొరికినదానను. తావక = నీదైన, ఆలోక = చూచుటచే, లోలా = చంచలనై, స్మరోద్వేగా = మన్మథోద్రిక్తురాలను అయి, ఇదం ఇట్లు, అవదం = అంటిని. అయితే. నీవు మయి = నాయందు, క్లీబబుద్ధిః నపుంసకమతివి, అసి = అయితివి. లోకే = జగత్తున, యోషిద్వరణహననం = స్త్రీకోరికవ నగఁ ద్రొక్కుట, పాపం = పాతకమని, నజానాసి = ఎఱుగవా! విశ్వామిత్రప్రభృతిమునయః = విశ్వామిత్రుఁడు మొదలుగాఁగల ఋషులు, మేనకాద్యాభికాః మేనక మొదలైన వారలను కామించినవారు, నో = కారా?

తా—కాలవశమున నీపుణ్యమున దొరకి నిన్ను జూచి చపలనైకామోద్రేకనయితిని. నీవుమాత్రము నన్ను కామింపక నపుంసక సమానుఁడ వయితివి లోకములో స్త్రీకామమును దీర్పకున్న దోషమేకదా ? అట్టిదోషనివారణమునకే విశ్వామిత్రాదులు మేనకాదులను గామించిన వారుకారా.

శ్లో॥ త్వంకింతేభ్యోఽప్యధికనియమీ సాధువేత్తాసికచ్చి
చ్ఛిష్టాచారః పరిచయపదం సర్వసాధుప్రజానాం
కామార్తాయా హృదయదళనం పాపమిత్యేననోకిం
జ్ఞాతంధీమన్ కలుషకలితః కింకరోషీహతస్మాత్॥

ఉ॥ వారలకంటె నీవు బలవద్వ్రతశాలివొ? వేత్తవో! తప
శ్చారులకే నివృద్ధకృతి సాదరణీయము మోహితాత్మలం
దూఱుటపాపమంచు మదిఁదోఁచెనొ లేదొ ననుం ద్యజించుటన్
ఘోరపుఁబాపముం గనుమఁ గుందక చేసెడి దేమి ధీమతీ॥ ౮-౩

అర్థము—త్వం = నీవు, తేభ్యోఽపి = వారికంటెనున్న, అధికనియమీ = ఎక్కువవ్రతములుగలవాడవును, సాధు = బాగ, వేత్తా = తెలిసినవాడవును, అసికచ్చిత్ = అగుదువాయేమి? సర్వసాధుప్రజానాం = అందఱు సత్పురుషులకు, శిష్టాచారః = పెద్దలయాచారము, పరిచయపదం = చేయఁదగినది, ధీమన్ = బుద్ధిమంతుఁడా, కామార్తాయాః = మన్మథపీడితురాలియొక్క, హృదయదళనం = మనస్సుబాధించుట,

పాపమిత్యేవ=పాతకమేయని, నజ్ఞాతంకిం=తెలియఁబడలేదా? తస్మాత్=నన్ను నిరాకరించినందున, కలుషకలితః=పాపయుక్తుడవై, ఇహ=ఇప్పుడు, కింకరోషి=ఏమిచేయుదువు?

తా—వారికంటె నీవు నియమముగలవాఁడవును బాగ తెలిసినవాడవునా? పెద్దలయాచారము సత్పురుషులందఱికి నాచరింపతగినదే. ఈసంగతులన్ని తెలిసినవాఁడా, నేను కామాతురాలనయినన్ను కామించినపుడు నామనస్సును బాధించుట నీకు పాతకమని తెలియదా? ఇట్టి పాతకముతోఁ గూడినవాఁడవై ఇపుడేమిచేయుదువు? ఈపాపమెట్లుతొలగుదువని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ లీలాస్సృష్టోజ్జ్వలసుమధనుర్మ్ముక్తనారాచ లక్ష్మీ
లక్ష్మప్రోద్యన్మధురలలితాం తామువాచాథధీరః
ప్రత్యూహానాంప్రమదసమయేఽప్యంతరం నిర్వికారం
యేషాంనస్యాద్భువికిమివతే ధీరగణ్యాసితాంతం॥

చ॥ మదనవిలాససృష్టమగు మన్మధచాపవిముక్తబాణ సం
పదలకుఁ జిహ్నమైతనరు భావముగాంచిన యాలతాంగికై
హృదయము గోలుపోకయుపుడిట్లను స్త్రీకృతమోహదష్టుఁడో
వదలుసధీరతా గుణమువీడని వాడొక ధీరగణ్యుఁడే॥ ౧౪

అర్థము—లీలా...లలితాం=లీలా=విలాసముచే, సృష్ట=నిర్మితమై, ఉజ్వల=వెలుగుచున్న, సుమధను=పూలవింటినుండి, ఉన్ముక్త=విడువబడిన, నారాచ=బాణములయొక్క-లక్ష్మీ=సంపదకు, లక్ష్మ=చిహ్నమై. ప్రోద్యత్=ప్రకాశించు,మధురలలితాం=శృంగారచేష్టలుగల, తాం=సురూపనుగూర్చి, ధీరః=మెత్తపడనివాడైనయత్తుఁడు, అథ=అంతట, ఉవాచ=పలికెను. ప్రత్యూహానాం=వికారహేతువులయొక్క-, ప్రమదసమయేపి=విజృంభణకాలమందును, యేషాం=ఎవరియొక్క-అంతరం=మనస్సు, నిర్వికారం=వికారములేనిది నస్యాత్=కాదో, తే=వారు, భువి=భూమియందు, నితాంతం=మిక్కి-లీ, ధీరగణ్యాః=ధీరులనిలెక్కి-ంపఁదగినవారు, కిమివ=ఏట్టుగానాదురు.

తా॥—ఇట్టిమాటలాడుచున్న సురూపశృంగారచేష్టలు మన్మథుఁడు విలాసముగపూలవింటినుండి విడిచిన బాణములవలె నున్నప్పటికి వానికిలోబడని ధీరుడైనయత్తుఁడు తిరిగియిట్లనిరె. (అధీరత్వమునకు నర్థాంతరన్యాసము) వికారకారణము లెక్కు-వయిన కొలది యేవారియొక్క- మనస్సు వికారము పొందునో వారుధీరులగుదురా లోకమందని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ అగ్నిష్టోమాదిక్రతుకరణదీవ్యనికేశియుక్తాయు
స్నాతీనాంవోబహుజనసముచ్ఛిష్టదంతచ్ఛదానాం

ఘోరేయుద్ధేతృణవదభినిర్ముక్తగాత్రోజ్జ్వలానాం
పాణ్యుత్పీడాద్గ్లపితవపుషాంసంగమేనాలమేవ॥

ఉ॥ క్రతుకృతపుణ్యవిత్తమునఁ గాంచఁగఁదగ్గతనూవిలాసముల్
హితశతమానుమోవులును నేపగుయుద్ధమునందుజచ్చి స్వ
స్థితఁగనువారిచేఁబడలి సారమువాసిన కాయముల్ నిజ
స్థితులివిమీకు మీ యెడలఁ జెందెడుసౌఖ్యము లాభకారిరే॥ ౮౭

అర్థము-అగ్ని... ర్తీనాంఅగ్నిష్టోమాదికృతి=అగ్నిష్టోమము మొదలైనకర్మలను, కరణ=చేయుటవలన, ద్రవ్య=ధనముచేత, విక్రీయ=కొనఁదగిన, కాయస్ఫూర్తీనాం=శరీరశోభగలట్టియు, బహుజన=అనేకులచేత, సముచ్ఛిష్ట=స్వీకరించివిడువఁబడిన, దంతచ్ఛదానాం=పెదవులుగలట్టియు, ఘోరే=భయంకరమైన, యుద్ధే=పోరునందు, తృణవత్=గడ్డిపరకవలె, అభినిర్ముక్త=విడువబడిన, గాత్ర=శరీరములచేత, ఉజ్జ్వలానాం=ప్రకాశించు భటులయొక్క, పాణ్యుత్పీడాత్=కరగ్రహణమువలన, గ్లపితవపుషాం=వాడిశరీరములుగలట్టియు, వః=మీయొక్క, సంగమేన=సంభోగముతో, నాలమేవ=ప్రయోజనమేలేదుసుమా.

తా—యాగాదుల వలననైన పుణ్యధనమున కమ్మఁకొనిన శరీరశోభగలవారును (వేశ్యలనుట) అట్టి కర్మఠులనేకులచేత ననుభవింపఁబడినవారును (యుద్ధమందుఁ జచ్చినవారికి దేవతా స్త్రీసంభోగమను న్యాయమున) భయంకరయుద్ధములయందుఁ జచ్చినవారందఱచేత లాగఁబడినవారును ఇట్టివారు మీరు. మీసంభోగము అసహ్యకరమైనిష్ప్రయోజనముసుమా.

శ్లో॥ లోకేనానాజనకృతపరిష్వంగసందూషితానాం
సంగంసంతశ్శిఖలుసమగదం స్త్రంరసాభాసమూలం
తస్మాత్త్వంమేనరుచివిషయష్షండమేవాథమత్వా
మామిష్టైనవ్రజవిజయినీసాధునాస్వాయనేవ॥

పలువురాలింగనముఁజేసివదలినట్టి। యువతివతో బొందునీరసంబంచుబుధులు
షండుగానన్ను నెంచియేజయముగాంచి। యిచ్చవచ్చిచోటికి నేగుమికను॥

అర్థము—లోకే=జగతున, సంతః=సత్పురుషులు, నానాజన=అనేకపురుషులచేత, కృత=చేయఁబడిన, పరిష్వంగ=ఆలింగనముచేత, సందూషితానాం=నిందింపఁబడిన స్త్రీలయొక్క, తం=అనీచమైన, సంగం=సంబంధమును, రసాభాసమూలం=నీరసకారణమని, సమగదన్ ఖలు=చెప్పిరిగదా? తస్మాత్=అందువలన త్వం=నీవు, మే=నాకు, రుచివిషయః=అభిలాషస్థానము, న=కావు. అథ=ఇకను మాం=నన్ను, షండమేవ=నపుంసకునిగానే, మత్వా=తలఁచి, విజయినీ=గెల్పు

గలదానవై, సాధునా=యోగ్యమైన, ఇష్టేన=నీయిచ్చవచ్చిన, స్వాయనేన=స్వకీయమార్గముచేత, వ్రజ=వెళ్లుమా.

తా—బహుపురుషులచే నాలింగితలైన స్త్రీల సంగమము [యోషితాబహుస క్తిశ్చ యనున్యాయమున] ఆనందాదికూన్యమని పెద్దలు జెప్పుచున్నారుగదా? నన్ను నపుంసకునిగాఁ దలచియైన నీవేగెల్చినదానవై నీయిష్టప్రకారము నీకుతోఁచిన మార్గమున వెళ్లుమా [నపుంసకుఁడనియైనను నన్నువదిలివెళ్ళితేచాలును. అంతే కాని నేనునీసంగతినొల్లనని తాత్పర్యము.]

శ్లో॥ స్వీయాసాధ్వీసుమహితగుణా చేద్రతారంభకాలే
మందాక్షాంచత్ప్రకృతిసుభగా కామపూర్ణాంతరంగా
కాంచిస్పర్శాపగతవినయా కామహేలావిలాసా
కామంప్రీతింనయతిరమణంసాప్రియానాన్యనకాపి॥

చ॥ సతియయిస్వీయకాంతయయి, సారగుణోత్తరయైరతాది సం
చితమగుసిగ్గునూనుచును జెన్నగుకోర్కెఁగలట్టిదెప్పి యో
ద్గతమదనానురక్తయయి కాంచినిఁదాకిన నొప్పనట్టియా
యతివ యెభర్తృకును సమ్మదమొందెడుఁగాక మరొక్కటెట్లగున్॥ ౮౭

అర్థము—స్వీయా=తనదియు, సాధ్వీ=సతియు, సుమహితగుణా=ఒప్పినగుణములుఁగలదియు, రతారంభకాలే= సంభోగారంభకాలమందు, మందాక్షాంచత్ప్రకృతిసుభగా=సిగ్గుచేనొప్పిన స్వభావముచేనొప్పినదియు, కామపూర్ణాంతరంగా=కోరికతోనిండినమనస్సుగలదియు, కాంచీస్పర్శాపగతవినయా=పోకముడితాకువనశించినయడకువగలదియు, కామహేలావిలాసా=మన్మథవిభ్రమములుగలదియు, నగుస్త్రీ, రమణం=భర్తను, కామం=మిక్కిలీ, ప్రీతిం=సంతోషమును, నయతి చేత్=పొందించినట్టాయెనా, సా=అట్టిస్త్రీ, ప్రియా=ప్రియురాలనిపించుకొనును, కాప్యన్యా=ఇతరయువతియును, న=కాదు.

తా—"ఏకత్రైవానురాగశ్చేల్లజ్జా పరంభూణాం మంగనానా" మిత్యాదిన్యాయములననుసరించి స్వకామగుణాళులచేనొప్పి యితరకాలములయందు సిగ్గుచేనొప్పినను రతప్రవేశసూచక నీవీస్పర్శాదులయందు ప్రాగల్భ్యాదుల నొప్పి మన్మథవిలాసములుగలదై భర్తను తోషింపఁజేయునదే ప్రియురాలు, తదితరకాదు.

శ్లో॥ యేకామేష్వప్రిహతమనసో ఽ ప్యర్థధర్మాభిరక్షా
భీరుస్వాంతాస్సుకృతగళనే నిర్విచారాః పుమాంసః
సేవంతాంతామితరవనితాసంగమోద్భూతపాపం
పశ్చాత్కష్టగ్రతమనియమాన్నాశయంత్యాధదైర్యాః

తే॥ ధర్మవర్తనులంగజాస్త్రములకోడి।పుణ్యనాశంబునకుఁజింతఁబొందిరేని

మన్యకాంతాసమాగమం బైన పిదప
దపము గావింతు రతత్పాపదళనమరయ॥ ౮౮॥

అర్థము — అర్హ = తగిన, ధర్మ = విధియొక్క, అభిరక్షా = రక్షణవలన, భీరు = జడిసిన, స్వాంతా అపి = మనస్సుగలవారైనను, పుమాంసః = పురుషులు, యే = ఎవరు, కామేషుప్రహతమనసః = కామబాణములచే గొట్టబడినమనస్సుగలవారై, సుకృతగళనే = పుణ్యనాశమందు, నిర్విచారాః = విచారములేని వారగుదురో యట్టివారు, తాం ఆపరస్త్రీని, సేవంతాం = సేవింతురుగాక. పశ్చాత్ = పరస్త్రీసంగమానంతరము, ఇతరవనితా సంగమోద్భూతపాపం = పరస్త్రీసంభోగమున నైన పాపమును, క్లప్తోగ్ర తమనియమాత్ = చేయఁబడిన పెద్దతపస్సువలన, ఊఢధైర్యాః = వహింపబడిన ధైర్యముగలవారై, నాశయంతు = పోగొట్టుదురుగాక.

తా॥ ధర్మలోపమవునేమోయని జడిసిన వారైనను పుణ్యము నశించుననియనుకొనక మన్మథబాణ పీడితులైయట్టి పరస్త్రీసంగమమును కొందఱు పురుషులుచేయుదురు. తరువాత ధైర్యముతో తపస్సనధికముగాఁజేసి యాపాపమును బోగొట్టుదురు.

శ్లో॥ నాహం దక్షో హ్యుభయమపి తత్సంవిధాతుం స్వకామా
త్పాదం శాదే సుమసృణతమే న్యస్యసంపాద్య నీరం
తస్య ప్రక్షాళనకరణతస్సంనివృత్తిస్తతశ్చే
న్యుక్తం మన్యే సుముఖి పురుషా మాం కథం వావదేయుః॥

తే॥ గీ॥ వెలఁదియా రెంటిఁగూడఁ గావింపఁజాల
ద్రొక్కబురదను జలముచేఁ దొలుచుకంటె
ద్రొక్కకుండుట యే మేలు తోయజాక్షి
యెవ్వరేమన్న నేనొప్పనిట్టికుసికి॥ ౮౯॥

అర్థము — సుముఖి = మంచిదానా, అహం = నేను, తత్ = ఆ, ఉభయమపి = పరస్త్రీ సంగపాపము-తన్నాశమునచెడి రెంటినికూడ-సంవిధాతుం = చేయుటకొఱకు, దక్షః = సమర్థుఁడను, నహి = కానునుమా, స్వకామాత్ = తనయిష్టప్రకారము, సుమసృణతమే = మిక్కిలిదట్టమయిన, శాదే = బురదయందు, పాదం = అడుగును, న్యస్య = ఉంచి, నీరం = ఉదకమును, సంపాద్య = తెచ్చి, తస్య = ఆబురదయొక్క, ప్రక్షాళనకరణతః = కడుగుటకంటె, తతః = ఆ బురదద్రొక్కుటవలన, సంనివృత్తిః = మరలుటయే, చేత్ = అయినట్లయిన, యుక్తం = దగినదిగా, మన్యే = తలంచెదను. పురుషాః = లోకులు, మాం = నన్ను, కథం వదేయుర్వా = ఎట్లుఅనుకొనినను సరే.

తా — ఓసీ నేను పరస్త్రీసంభోగజన్యపాపము, దానిని పోగొట్టునట్టి తపోరూపప్రాయశ్చిత్తాదికమును నీరెండుపనులనుగూఁడ జేయలేను. పెద్దబురదలో నె

జీగిరయు పాదమునుబెట్టి తర్వాత నీరుదెచ్చి కడిగికొనుటకంటె బురద ద్రొక్కకుం డుటయే మేలని తలంచెద. నన్నెవ్వరేమనుకొనినను సరే.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తాయాంవిఫలతదుపశ్లేషణౌత్సుక్యబుద్ధౌ
నిర్యాతాయాంనిజనిలయనంతంస్మరంత్యాంహితస్యాం
సర్వేఽభూమస్స్మృతమహితతద్ధైర్యభారావయంత
ద్వృత్తాభిజ్ఞాస్త్వదనుదయితో నిర్జితానంగఏవ॥

తే॥ గీ॥ ఇటుతిరస్కృతయయ్యునయ్యింతి వానిఁ। గూర్చి తలఁపున నింటికే
గుటయు మేము। వానిధైర్యమ్ముకొనియాడివచ్చినాము। నిర్జితా
నంగుఁడయ్యెను నీదుమగఁడు॥ ౯౦

అర్థము—ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తాయాం=చెప్పఁబడినదై, విఫల=వ్యర్థమైన, తదుపశ్లేషణ=వానికవయుటయందలి, ఔత్సుక్యబుద్ధౌ=ఆసక్తిగలదై, తం=ఆయ త్తుని, స్మరంత్యాం=తలంచుచున్నదై, తస్యాం=అనురూప, నిజనిలయనం = తన యింటికి, నిర్యాతాయాం = వెళ్లినదగుచుండఁగ, సర్వే = అందఱము, వయం = మే ము (మేఘాదులు) తద్వృత్తాభిజ్ఞాః = అతనివృత్తాంతము నెఱిగినవారమై, స్మృతమహిత తద్ధైర్యభారాః = స్మరింపఁబడినవాని మంచిధైర్యముగలవారము, అభూమ = అయితి మి, దీనిబట్టి, త్వదనుదయితః = నీపాణిపియుఁడు, నిర్జితానంగఏవ = గెలువఁబడి నకాముఁడుగలవాఁడేసుమా.

తా—ఈప్రకారము సురూపవానిచే జెప్పఁబడినదై వానిఁపొందు రాదని యా స క్తినివిడిచినదై వాని నేతలఁచుచుఁ దనయింటికి వెళ్లినతర్వాత వాని వృత్తాంతమెఱి గిన మేమందఱము వానియొక్కధైర్యమును ప్రశంసించినవారమైతిమి. దీనిబట్టి నీభర్త పరాంగనా విముఖుఁడై మన్మథుని గెల్చినవాఁడుసుమా యని మేఘుఁడా యక్షు భార్యతో చెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ నైదాఘార్కజ్వలనవశత స్తద్వియోగేనసోఽయం
కార్శ్యంయాతశ్శిశిరమనముదితం దుర్నివారంనదోవ
చిహ్నైస్సైస్సైరయమువగతో వంచితస్స్వప్రియాయా
విశ్లేషేణత్యఖిలమున యశ్చ్యుకోవంవితర్కం॥

తే॥ గీ॥ అతఁడునీవియోగముచేత నధికముగను। నలిగివేసఁగి యెండచే
నదములింక। నట్లులున్నాఁడటంచు మేమందరమును। దలచి
తిమి వానిచేష్టల వలనసబల॥ ౯౧॥

అర్థము—సోఽయం=నీభర్త, తద్వియోగేన=నీయెడబాపుచే, నదః = పురుషవ్రి

వాహము, నైదాఘార్కజ్వలనవశతః ఇవ = వేసవికాలపుటెండకుటకునధీనమగుటవలన వలెనే, క్రిమసముదితం = వరుసనెక్కుడైనట్టిది గనుకనే, దుర్నివారం = అణపరాని, కార్శ్యం = చిక్కుటను, యాతః = పొందినవాఁడు, తైస్తైః = ఆయా, చిహ్నైః = గురుతులచే, అయం = ఇతఁడు, స్వప్రియాయాః = భార్యయొక్క, విశ్లేషేణ = వియోగముచేత, వంచితః = బాధితుఁడుఅని, ఉపగతః = తెలియఁబడినవాఁడు. ఇతి ఈలాగున, అఖిలమునయః = మునులందఱు, ఏవంవితర్కం = ఇట్టియూహను, చక్రుః = చేసిరి.

తా॥ వేసవికాలమందు వేడిమిచే నింకిపోయిన నదమువలె నితఁడు ప్రియురాలివియోగముచేత చిక్కినాడునుమా. అక్కడనున్న మునులందఱు ఇతడుప్రియావియోగముగలవాడనిఁ యాయాగుర్తులచే నెఱింగి యిట్టివాఁడనుమాయని యనుకొనిరి.

॥ తూష్ణీంభూతే వచనమిదముచ్చార్యతస్మిన్ పయోదే
పీత్వాగాథాం ప్రియవిషయిణీం శ్రోత్రయుగ్మేనసాథ
ధారాంసౌధీం తదుపజనితానంద సంజీవితాత్మా
ప్రాప్తేవాసీదనితరవిధా సంతతం సౌమనస్యం॥

తే॥ గీ॥ మేఘుఁడిటుభర్తృసంగతుల్ మేలుగతిఁ । జెప్పనానంద సుధ
గ్రోలి చెలువబ్రతికె । మగనివిధులందు సుంతయే మరవిప్రీతి ।
నెమ్మనమ్మునఁ బడసె నాకొమ్మయపుడు॥ ౯౭॥

అర్థము—తస్మిన్ = ఆ, పయోదే = మేఘుడు, ఇదం = ఈపైఁజెప్పిన, వచనం = ప్రియవృత్తాంతరూపమైన మాటను, ఉచ్చార్య = చెప్పి, తూష్ణీంభూతే = ఊరకున్నవాఁడుకాఁగా, అథ = అప్పుడు, సా = ఆయక్షభార్య, శ్రోత్రయుగ్మేన = చెవులజంటచేత, ప్రియవిషయిణీం = భర్తనుద్దేశించిన, గాథాం = కథయను, సౌధీం = అమృతవికారమైన, ధారాం = ఎడతెగనిపాటును, పీత్వా = త్రాగి, (వినియనుట) తదుపజనిత = వినుటవలనబుట్టిన, ఆనంద = సంతోషముచేత, సంజీవిత = బ్రతికింపఁబడిన, ఆత్మా = మనస్సుగలదై, అనితర = భర్తయొక్క, విధా = వ్యాపారమందు, సంతతం = ఎడతెగని, సౌమనస్యం = ప్రీతిని, ప్రాప్తేవ = పొందినదియే, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా॥ మేఘుఁడు ప్రియవృత్తాంతమునిటు చెప్పిచాలింపఁగాభర్తృవృత్తాంతమనెడి యమృతధారాపానముచేసియానందమునబ్రదికినదై యతని వృత్తాంత శ్రవణమువలన నధిక ప్రీతిని బొందినదాయెను.

ఇతి శ్రీత్యాది.

శ్రీమంతుఁడై పూజ్యకవియగు కోరాడ రామచంద్ర కృతమైన ఘనవృత్తం
బనుమహాప్రబంధంబున మొదటిసర్గమిది. "వర్ణ్యంతేనగరార్ణవాచల"
యను అభియుక్తోక్తిని దీనికిమహాకావ్యత్వంబు సిద్ధంబు.

శ్రీగణేశాయనమః.

ఘనవృత్తే.

ద్వితీయస్సర్గః.

శ్లో॥ కాంతోదంతశ్రవణజనితానందసమ్మోహితాయాం
తస్యాం ప్రేయస్యుదితవచనాధానదక్షం పయోదం ।
పత్యుర్గత్యా ఉపరిచరితం సాధుసఖ్యా వదేయుః
శ్రోతవ్యం తేనముచితమితి ప్రాహ తస్యా వయస్యా ॥

చ॥ తనప్రియువార్తలన్విని ముదంబున మోహపయోధిమున్గ య
క్షునిసతియామెకుం బ్రియముఁ గూర్చెడివార్తను జెప్పమేఘునిం
గని చెలికత్తెయక్షసతి కాంతునిపీడినదాదిస్వృత్తముం
వినఁదగునీకటంచువినిపెంచెను, వీనులవిందుసేయుచుం ॥ ౧

అర్థము—తస్యాం=ఆయక్షకాంత, కాంతో......తాయాం, కాంత=ప్రియునియొక్క, ఉదంత=వృత్తాంతముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆనంద=సంతోషముచేత, సమ్మోహితాయాం=మూర్ఛనొందినదగుచుండగా, తస్యాః=ఆయక్షకాంతయొక్క, వయస్యా=చెలికత్తె, ప్రేయస్యు......దక్షం, ప్రేయసీ=తనస్నేహితురాలివిషయమై, ఉచిత=తగిన, వచనాధాన=మాటలను (వార్తను) చెప్పుటయందు, దక్షం=సమర్థుడైన, పయోదం=మేఘునిగూర్చి, పత్యుర్గత్యాః=భర్తయైనయాయక్షునియొక్క వెళ్ళుటమొదలు, సఖ్యాః=తనసఖియైనయాయక్షాంగనయొక్క, ఉపరిచరితం=తరువాతివృత్తాంతమును, సాధు=బాగుగా, వదే

యం=చెప్పెదను, తే=నీకు, సముచితం=తగునట్లుగా=బాగుగా, శ్రోతవ్యం=వినదగినది, ఇతి=ఈలాగునని, ప్రాహ=చెప్పెను.

తాత్పర్యము — ఈప్రకారము మేఘునిచేఁ జెప్పఁబడిన సురూపాదర్శనాది వృత్తాంతమును వినుటచే నాయక్షకాంత తనభర్త యొక్క (ఏకపత్నీవ్రతాదికమును గ్రహించి) మనోనిగ్రహమున కానందమునొంది, భర్తృస్మృతిగల్గుటచే మూర్ఛిల్లెను. మిగుల ప్రేమాస్పదులగు వారినెడబాసియుండి వారివృత్తాంతము వినునప్పుడు గలిగినసంతోషాతిశయముచే మూర్ఛనొందుటయను విషయము పురాణప్రసిద్ధము "ఇతి సావిలలాపోచ్చై రఘునాథస్మృతింగతా నవివేదనిజంకించిత్ పరకీయం విమోహితా" ఇట్లు శ్రీరాముని వార్తవినినప్పుడు జానకిస్థితిఁదెల్పుచున్నది (పద్మపురాణం పాతాళఖండం) ఇట్లామె మూర్ఛిల్లగా నాచెలికత్తె శీతోపచారాదులు సల్పుచు యక్షునెడఁబాసినదాదిగా నామె వృత్తాంతమును మేఘునితో జెప్పఁదొడఁగినదై శ్రద్ధాళుడవు గమ్మని కోరెను. "ఉచితవచనాధానదక్షం" అనుటవలన పూర్వభాగమున "అన్యవనితాసంగరూపాంచ శంస" ఇత్యాదియక్షాంగన వాక్యములయందలి యభిప్రాయమును గ్రహించినవాడై, దానికుత్తరంబుగ 46 శ్లోకమున "ప్రాగేకాసీత్... అరాకదివేయాత్" ఇత్యాదికమువలన సంశయమును నివర్తింపసమర్థంబగునట్లు చెప్పుటవలన వీని నైపుణ్యము వెల్లడియగుచున్నది. "పయోద" శబ్దప్రయోగము వలన నుపకారానపేక్షితుడై సర్వజనంబులకు జీవనంబొసంగినట్లు, వియోగార్తయగుయక్షకాంతను ప్రియవార్తామృతవర్షమున సేదదేర్చెననుట. "సముచితంశ్రోతవ్యం" ఈశబ్దములవలన నాయక్షకాంతయొక్క పాతివ్రత్యనైష్ఠికత మనోనిగ్రహాది విషయంబులతో వెల్లివిరియు నీవృత్తాంతము సరసాగ్రగణ్యుడవగు నీవు వినవలయుననియు నద్దానివలన నీమెమహిమయు నీకువిశదముకాగలదనియు చెప్పినట్లున్నది. "సమ్మోహితాయాం" తనభర్తజీవించియుండుటచే సంశయంబుగవెంచి దేవీ ప్రత్యక్షానంతరము మరలనాసగలదయ్యెను, అన్యవనితాసక్తుఁడైయుండి తనవలనఁ గలిగిన వియోగతాపమునపనయించునని తలఁపుగలదైయుండ, మేఘుడిట్లాయక్షుని నియమపరిభావాదికమును వర్ణింపమూర్ఛజెందెను.

శ్లో॥ స్వీయాజ్ఞాతిక్రమణజనిత క్రోధసంక్షుబ్ధబుద్ధ్యా
శాపంయచ్ఛత్యలమిలబిలానందనేమంక్షుపత్యౌ

కాంతాయోగాకలనవశత స్స్వాపదంసంవిచింత్య
స్వప్రస్థానంపరమకథయన్యత్రకుత్రప్రయాతః॥

చ॥ తనయాజ్ఞన్నరవేర్చ లేదనుచు గ్రోధంబూని యక్షేశుఁ డా
తనికిన్ శాప మొసంగ దుర్బలతఁ గాంతన్ బాయఁ గాఁగల్గు పెం
వనటన్ యోజనఁ జేసియాతఁడు మదిన్ ప్రస్థానమున్ బల్కె యె
వ్వనికిన్ జెప్పక యెప్పుడో యెచటికో ప్రారబ్ధమూహించుచున్ ॥ ౨

అర్థము — ఇలబిలానందనే=కుబేరుడు, స్వీయా...జ్ఞ , స్వీయా=తనయొ
క్క, ఆజ్ఞా=ఆజ్ఞయొక్క, అతిక్రమణ=అతిక్రమించుటవలన=తనమాట వినకుండు
టవలన, జనిత=పుట్టిన, క్రోధ=కోపముచేత, సంక్షుబ్ధ=కలతఁజెందిన, బుద్ధే=మ
నస్సుకలవాడగుచు, శాపంయచ్ఛతిసతి=శపించినవాడగుచుండగా, అలం=మిక్కిలి
మందసత్త్వః=(బలహీనుఁడై) పోయినమహిమకలవాడై, సః=ఆయక్షుఁడు, కాంతా
యోగాకలనవశతః. కాంతా=తనప్రియురాలియొక్క — అయోగ=విరహముయొక్క
ఆకలన=ప్రాప్తియొక్క, వశతః=అధీనమువలన, స్వ + ఆపదం=తనయొక్క ఆప
త్తును, సంవిచింత్య=ఆలోచించి, స్వప్రస్థానం=తనపయనమునుగూర్చి, అకథయన్
పరం=చెప్పకుండగనే, యత్రకుత్ర=ఎక్కడికో, ప్రయాతః=వెళ్ళెను.

తాత్పర్యము — కుబేరుడు తనపరిచయుఁడగు యక్షుని పరిచర్యాలోపమునకు
వాని భార్యయేకారణమగుటవలన తద్వియోగము శాపంబుగనొసఁగెను. అంతవా
యక్షుఁడు పోయిన శక్తిగలవాడై తాఁబోవుసంగతి తనవనితకుతెలియింపకయే తానె
చ్చటికో వెళ్ళెనని యాచెలికత్తె చెప్పుచున్నది.

“ఆజ్ఞాతిక్రమణ” ఒకప్పుడు, కుబేరుని దేవతాపూజకై పువ్వుల సమకూర్చ
నీయక్షుఁడు, తనభార్యతో సల్లాపంబుసల్పుచుండి తనకార్యమునుగూర్పకుంటచేఁ
గినిసి యొకవత్సరంబు ప్రియురాలినెడబాసియుండునట్లు శపియించె “మందసత్త్వః”
శాపవశమున కామగమనాది మహిమలు నశించినవనుట. ఇది పూర్వమేఘమున కాళి
దాసునిచేఁ జెప్పఁబడిన “అస్తంగమితమహిమా అను దానిజ్ఞాపకము చేయుచు
న్నది” “కాంతాయోగా...స్వాపదం ఇందువలన దేవతాజాతులగువారికి మోహంబె

కుక్కడనియు నెల్లపుడు యథేచ్ఛగా ప్రేయసీసహితుడై సంచరించుచుండురుగాన నీయక్షుఁడు శాపవశుఁడై సన్నిధానమున నట్టియెడబాటు సహింపజాలక మనంబు చంచలంబగుటచే మోసము పొసగునేమోయనితలఁచి "యత్రకుత్ర" తానునివసించుస్థలము నిర్దేశించుకొనకయే విరహార్తుండగుటవలన మనము వ్యాకులతఁజెందగా ఎక్కడికోవెళ్ళెను. 'అకథయన్' శాపవృత్తాంతమును తానేజెప్పినవాశోకమును భరింపజాలదనియును, తానునట్టి దుఃఖముఁ జూడజాలకయుఁ దనపయనమునుఁ జెప్పకపోయెననుట. కావుననే తనకుశలవార్త మేఘునిచే నంత యాతురతచే బంపియున్నాడు.

శ్లో॥ శాపోదంతశ్రవణజనితావేగసమ్మృష్టచిత్తా
మూర్ఛామాప శ్రవణదళనస్ఫూర్జథూద్భిన్నకర్ణా
సారంగీవాభినవసలిలాకాంక్షిణీ ప్రాప్య మేఘం
హాహారావస్సమజనిగృహే వ్యాపదం వచ్మికింతాం॥

చ॥ పెనిమిటిశాపవార్తవిని వేదురుజెందుమనంబుతోడ మూ
ర్ఛనుగనెయక్షకాంత, మెయి, చాయదొలంగగ మేఘచాతకాం
గననవనీరముం గొనఁగఁ గాంచియు మేఘునితత్స్వనంబు భీ
తినిగదియించ హామ్మనిలు, తెకువనింటనుహాయనన్ జెలుల్॥ 3॥

అర్థము—అభినవ......కాంక్షిణీ, అభినవ=నూతనమైన, సలిలాకాంక్షిణీ= ఉదకమునుకోరినదై, మేఘం=మేఘమును, ప్రాప్య=పొంది, శ్రవణ=చెవిని, దళన=భేదించునట్టి, స్ఫూర్జథూ=ఉరుముచేత, ఉద్భిన్నకర్ణా=మిక్కిలి అదిరినచెవులుగల, సారంగీవ=చాతకాంగనవలె, శాపో=చిత్తా, శాపోదంత=శాపమునుగురించినవార్తయొక్క, శ్రవణ=వినుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆవేగ= తొందరచేతను, సమ్మృష్టచిత్తా=హరింపబడినమనస్సుగలదై, ఆయక్షి, మూర్ఛామాప=మూర్ఛిల్లెను, గృహే= ఇంటను, హాహారావః=హా! హా! యనెడిధ్వని, సమజని=కలిగెను. తాం=ఆ, వ్యాపదం=కష్టమునుగూర్చి, కింవచ్మి=ఏమిచెప్పుదును.

తా—తనప్రియునివార్తవినినతోడనే, ఆయక్షకాంత, నూతనమేఘోదకము నభిలషించి తొలకరిమబ్బుఁజూచియు చాతకాంగనకు కర్ణకఠోరంబగు పిడుగువలెనే,